

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Қуронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Сайфиддин Рафиддинов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Кавсар Турдиева
Шухрат Маткарим
Адҳамбек Алимбеков
Нилуфар Йўлдошева

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Дилфуза Қўзиева

Адабиётшунослик бўлими мудири – Муҳаммад Исмоил

УШБУ СОНДА:

НАСР

Жўра ФОЗИЛ

ЭТИМ САЙЁРА

Бобоси тушида уни ёнига чорлагандек бўлиб, хитоб килди:

– Қиш уйқусида ётганинг етар энди болам! Турақол, Тўсбулоқ қайдасан дея йўлга туш! Сени ўзим кутиб оламан, жуда соғиндим... Қолгани Қодир Аллох изнидадир!..

Субҳикозиб маҳали кўрилган бу туш кекса чўпонни ўйга толдирди. У ёмон хаёлларга борди. Ахир бобоси бекорга ёнига чорламаяпти. Омонатини топширадиган вақт етди чоғи. У сахар чоғи кўрадиган тушларига ишонарди. Шу боисдан бўлса керак бироз безовталанди, лекин кўркмади.

НАСР

Николай ИЛЬИН

ОДАМЛАРГА ИШОНМИШ КЕРАК

– Мен ҳеч ким билан гаплашганим йўқ, сизнинг фикрларингизни диққат билан тинглаб ўтиргандим. Айтганларингизни такрорлаб беришим мумкин.

– Хўш, нима дедим.

– Сиз Партия коммунизмнинг асосидир ва биз учун бетайин шарт-шароитлар яратиб берган, дедингиз.

– Бетакрор!

– Менам шундай дедим.

– Лекин мен бу фикрни олдинроқ айтгандим.

– Тўғри, лекин мен ҳаммасини бирдан ёдлаб ололмайман-ку, – хўрсинди Витька.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Нурбой ЖАББОРОВ

“ИККИ ҚИЛИЧ АРО...”

“Мир Алишер” шеърисида шоир ҳазрат Навоийни – тирикликнинг бонги, буюкликнинг ранги, дея васф этади. Шоир мисралар тағматнига теран мазмун юклайди. Ҳазрат Навоийнинг туркий тил ва адабиёт ривожига хизматларини: “*Бир ёришди зим-зиё олам, Туркийларнинг тонги Навоий*”, дея улуғласа, башарият ирфоний-эстетик тафаккури такомилидаги ўрнини: “*Беш асрлик рўёдир дунё, Беш асрлик ўнги Навоий*”, дея ўзига хос талқин этади. Унингча, Навоий шундай бир уммонки, унинг ибтидоси ҳам, интиҳоси ҳам йўқ. Замонлар ўтаверади, лекин Навоий ҳар доим янги бўлиб қолади. Шеърнинг финалида, айниқса, муҳим бадиий умумлашмага келинган: *Ватан каби поёни йўқдир, Ватан каби мангу Навоий.*

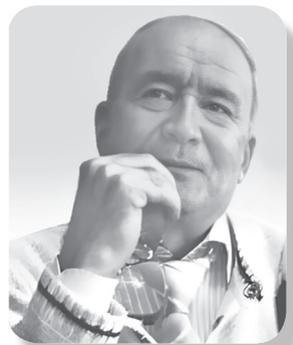
Музаффар АХМАД

НАЪМ

*СИЗ ИОҚ МУХАББАТГА,
ИФФАТГА ТИМСОЛ*

Унинг шеърларида гўзал ёр ғами,
Висол қувончлари, ҳижроннинг шоми,
Ҳар ошиқ-маъшукнинг бўлғай ҳамдами,
Севги баёни бор Махтумқулининг.

Бир қиз бор – юзи ой, қошлари камон,
Хусни дил мулкига соладир талон.
Шоирни фироқда ёндираар ҳамон,
Воҳ, Менглихони бор Махтумқулининг.

Мухаббат ҲАМИДОВА

ХОШИРА УЙФОНСА ЎЗАЛДИР

ЭРКАБДИ ЧОЛНИНИ ЭРКАТЮМИ

Ҳар нарсанинг бошланиши бўлганидай якуни ҳам бўлар экан. 1983 йил январида Устоз ҳаммамизни хонага йиғдилар.

– “Гулхан”-жон билан биз тенгдош, тенгмайсамиз. Шу боис у билан ҳам, сизлар билан ҳам бир-биримизни яхши тушундик. Мен бу ерда мазза қилиб ишладим. Шу ерда иккита роман, бир қанча ҳикоялар ёздим. Болалар журнали таҳририяти жуда беғубор даргоҳ. Ўзимга қолса пенсиягача шу ерда ишлаган бўлардим. Лекин мени “Шарқ юлдузи” журналига ишга ўтказишди. Бу журнал ҳам шу бинода, Худо хоҳласа, узоқлашиб кетмаймиз. Ҳамкорлик қилаверамиз. Чунки мен бутун вужудим билан болаларни яхши кўраман, – дедилар.

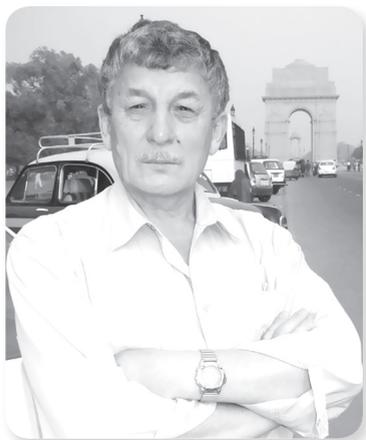
Умида РАСУЛОВА

ИЛАҲИИ

БАДИИИ ИЖОД МАНЗАРАСИ

Шеърдаги сўз бўёқдорлиги, бадий умумлашманинг фалсафий, эстетик мазмундорлиги китобхон руҳиятига ўзгача таъсир этади. Икром Искандар, Беҳзод Фазлиддин, Бектемир Пирнафас, Муҳиддин Абдусамад, Хуршид Абдурашид, Насрулло Эргаш, Рустам Мирвоҳид, Жонтемир, Сухроб Зиё каби шоирларнинг шеърларида туйғуларнинг тасвирини бериш, кечинмалар уйғотган фикр, ўйлар суратини чизиш етакчилик қилади. Уларнинг шеърлари шеърхонни фикрлашга, муайян хулоса чиқаришига ундабгина қолмай, қалбларни гўзаллик туйғуси билан парваришлагга хизмат қилади. Аксарият ёшларнинг ватан, миллат ҳақидаги шеърларида ўзлик, миллий ғурур туйғулари ярқ этиб кўзга ташланади.

Абдулла ШЕР

Оқ булутдан томчилар

ТАРЖИМАИ ҲОЛИМ

Раҳматли оймнинг айтишларича, мен гўдаклигимда эмакламай юриб кетган эканман: ўтирган кўйи, ўнг кўлимга таяниб, бир зумда уйнинг у бошидан бу бошига бориб келарканман. Ҳозир ҳам ўша-ўшаман: эмаклаш нималигини билмайман, кўлимга, фақат ўнг кўлимга таяниб яшайман.

17.06.2000.

СЎЗГА ХАСИСЛИК

Адибнинг сўзга хасислиги унинг адабиёт учун қилган сахийлигидир.

23.06.2015.

ҲОЛАТ

Мен баъзи катта мажлислардаги узундан-узок, жимжимадор нутқлардан сўнг ўзимни соқовни мириқиб тинглаган кардек ҳис қиламан.

26.12.2005

ОҒИР ЮК

Ҳаётимдаги оғирликларнинг энг оғирларидан бири – чўнтагимнинг энгиллиги: у доим мени бир томонга эгилтириб юради.

12.03.2005.

ТЎТИГА ШАФҚАТ

Баъзи шоирларнинг “бетакрор” такрорлари шу қадар рангдорки, ҳар битта банддан тўтининг пати чиқиб туради. Тўтига ачиниб кетасан киши!

26.12.2005.

Абдулла ШЕР – Ўзбекистон халқ шоири. 1943 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Шоирнинг “Кўклам табассуми”, “Алёр”, “Атиргул сояси”, “Роз”, “Қадимги куй”, “Севги олмоши”, “Сарбаст кўшиқлар”, “Тул йиллар, булбул йиллар” тўпламлари ва “Сайланма” китоби нашр этилган.

ШАХС

Шахснинг эрки, эркин фикри тадрижий равишда миқёсийлашиб боради (шу сабадан ҳам у индивиддан фарқ қилади). Жамият қонун-қоидалари эса, нисбатан торлигича қолаверади. Натижада шахснинг ҳар бир миқёсийлашуви жамият билан тўқнашувга олиб келади ва бу тўқнашувдан инсон ҳам, жамият ҳам янгиланади.

06.07.2003.

ЎЛИМ ҚЎРҚУВИ

Ҳаёт тажрибаларга бой, улар билан мавжуд, улар воситасида тараққий қилиб боради, шу сабабли инсон яшашдан қўрқмайди. Лекин ўлмоқ тажрибаси йўқ, у фақат бир инсон умри мобайнида бир марта рўй беради, қачон рўй бериши эса, номаълум. Ана шу тажрибасизлик, номаълумлик ўлим олдидаги қўрқув ҳиссини келтириб чиқаради. Бундан ташқари, у ўлимдан қўрқмаган ҳолда ҳам ўлгиси келмайди. Гап шундаки, инсон ўз олдига шундай мақсадлар қўядики, улар ҳеч қачон бир биологик умр доирасига сиғмайди, яъни инсоний ихтиёр унга берилган биологик имкон чегарасини тан олмайди. Шу сабабли, у ўз ҳаётига яқун ясалишини истамайди, ўлгиси келмайди.

20.10.2011.

ЯНГИ ОДАТ

Ўткир Ҳошимовнинг “Дафтар хошиясидаги битиклар” китоби нашр этилгач, кўпгина ёзувчиларимиз дафтарнинг ўзи қолиб, унинг хошиясига ёзадиган бўлишди.

31.05.2009.

БУЛОҚ ВА АРИҚ

Бир куни булоқ ариқнинг устидан кулди: “Сув деган номга доғ туширдинг-ку, мунча ифлоссан?!”

– Мен одамларнинг эшиги олдидан ўтаман, одамлар орасида оқаман-да, – деб жавоб берди ариқ.

05.07.2011.

АЙНШТАЙН ВА ЁЗУВЧИ

Алберт Айнштейндан буюклигингизнинг сири нимада деб сўрашганида, у шундай жавоб берган экан: “Мен буюк эмасман, ҳамма қатори оддий олимман. Фақат бошқалардан битта фарқим бор. У ҳам бўлса шуки, кўпчилик олимлар муайян муаммони ечганидан сўнг ўз кашфиётларини эълон қилиш билан чекланидилар, ўз ишига яқун ясайдилар. Мен эса муаммо ечилгандан сўнг ҳам изланишни давом эттиравераман, кашфиётимдан янги муаммолар топиб, уларни ҳал қилишга уринаман”.

Ҳақиқий шоир-ёзувчи Айнштейнга ўхшайди. Ҳар бир янги асар ёзганида услубда эришган кашфиётидан яна янги услуб топиш учун фойдаланади. Натижада унинг ҳар бир асари буюклик рутбасига кўтариладиган пиллапоя вазифасини бажаради.

16.10.2012.

ТАНҚИД

Одам бошқа жонзотлардан нимаси билан фарқ қилади? Ақлли экани биланми? Лекин от, ит, маймун, тулки, делфин каби ҳайвонларнинг ақли борлиги илмий

Абдулла ШЕР

исботланган. Ундай бўлса тил-чи? От кишнайди, эшак ханграйди, қушлар сайрайди. Бу уларнинг тили эмасми? Тўтилар ва қарғалар, ҳатто одамий тилда сўзлаша оладилар. Хўш фарқ нимада? Танқидда! Ҳеч бир ҳайвон ва парранда қилолмайдиган ишни инсон бажара олади – у ўзи ва ўзгаларга танқидий қараш қобилиятига эга. Масалан, кўрага кирган бўри ҳамма қўйни бўғизлаб, фақат биттасини ейди. Бўрининг ўзи ҳам, тўдадошлари ҳам унинг бу қилмишга танқидий қарай олмайди. “Бундай ваҳшийлик, исрофгарчилик нимага керак?” – фақат инсон шундай фикрлайди. Зеро, танқид фақат инсонга хос ижтимоий ҳодиса, танқидсиз жамият ахлоқсиз ва ваҳший тўдага айланади. Эҳтимол Арасту, инсонни шу сабабдан ижтимоий ҳайвон деган бўлса керакки, ҳайвонларда ҳам ахлоқнинг ибтидоий, инстинктга асосланган куртақларини кўриш мумкин. Масалан, Африка саванналарида қурғоқчилик пайтида шер билан кийик бир қўлмак ҳавзадан сув ичадилар ва саванна ахлоқига биноан шер кийикни тутиб емайди, яъни ахлоққа риоя қилади. Фақат сувлоқдан муайян масофа наридагина улар яна қушанда ва ўлжага айланадилар. Ҳайвонлар ахлоқи бирёқлама – унда даъват бор. Танбех эса йўқ. Инсоний ахлоқ ҳам даъват, ҳам танбехга асосланади. Танбех эса – танқид дегани.

18.10.2012.

АДАБИЁТ

Санъат – инсонни тубанлик ботқоғидан улуғворлик осмонига олиб чиқадиغان нарвон. Бу нарвоннинг энг баланд поғонаси адабиётдир.

16.07.2011.

ДУНЁ

Дунё – қанчалик таҳрир қилинмасин, барибир ғализлигини сақлаб қоладиган жумлага ўхшайди.

21.03.2012.

УСТОЗ МИРТЕМИРНИНГ АРИҒИ

Бир куни устоз Миртемир эшиги олдидан ўтган сувсиз ариқни кўрсатиб: “Менга келганда мана шу ариқ ҳам қуриб қолади, бўтам”, – деб самимий хоҳолаб қулган эди. Мен у зотнинг шогирди, ҳозир бошқа замонда, шаҳарнинг бошқа бир чеккасида яшайман. Не ажабки, ўша ариқ менинг эшигим олдидан ҳам ўтади.

17.06.2000.

ҲОЗИРГИ ЁШЛАР

Ҳозирги ёшлар жуда ақлли, билимдон. Лекин улар узангидан юганни ажратолмайдилар. Шуниси чатоқ.

1980

ТУПРОҚ

Тупроқ ниҳоятда бағрикенг мавжудлик. У юзлаб номдаги гиёҳларни бағрида ундиради, ўстиради, лекин бирортасига ўз рангини ўтказишга уринмайди. Демократияни тупроқдан ўрганиш керак, шекилли.

24.10.2012.

ҲИКМАТ

Ҳамёнинг енгил бўлса, йўлинг оғир бўлади.

03.06.1989.

ЯХШИ НИЯТ

Инсоннинг оёғи Ойга етди, ишқилиб қўли етмаса бўлгани.

25.10.2012.

БАЪЗАН

Баъзан менга тоштамалдаги ҳайкалларнинг ҳам тупроғи ўйнаган боғқўчалардан юргиси келаётгандек туюлади.

12.03.1993.

НАШРИЁТ ЙЎЛАГИДАГИ СУҲБАТ

Нашриёт йўлагига бир куни таниқли ёзувчи Саъдулла Сиёев билан учрашиб қолдик. Бирга ишлаганмиз, кадрдонмиз. Лекин анчадан буён кўришмаган эдик. Саломлашгандан сўнг мен: “Кўз тегмасин Саъдулла ака, кўринишингиз ўша-ўша, зўр!” – дедим. У эса бир кулди-да: “Абдуллажон, мен ҳозирги романларга ўхшайман, муқовам гўзал, зўр, лекин ичим чаток”, – деди. Ҳар ҳолда ўзи ҳақидаги гапи тўғри бўлмаса ҳам, Саъдулла аканинг ҳозирги кўпчилик романлар ҳақидаги киёси ҳақиқат эди.

18.10.2012.

РАЙҲОН

Буюк санъаткор Берта Давидова бир куни: “Танбурдан мақомнинг ҳиди райхондек уфуриб туради”, деган эди.

17.12.1995.

АНТИҚА ҲОЛАТЛАР

Антиқа ҳолатлар кўп: гоҳ сермахсул товуқ фермасини “Зебуннисо” деб аташади, гоҳ “Табассум” кафесига аза оши беришади.

10.07.2002

ИНСОН ҚИСМАТИ

Инсон абадиёт орзуси билан лаҳзаларга бўйсуниб яшайди.

22.07.09.

ДИКТАТУРА НАЗАРИЯСИ

Халқни синфларга ажратиш – уни бўлиб ташлаш учун хизмат қилади. Бўлиб ташланган халқ устидан ҳукмронлик қилиш қулай ва осон.

25.02.1993.

ИЖОДКОРЛАР

Ёзувчи ҳам, бошқа санъаткорлар ҳам ўзининг моҳиятини бутун умри мобайнида воқелик қоғозига чизиб келаётган рассомга ўхшайди.

20.09.1991.

ФАЙЛАСУФЛИК МЕЗОНИ

Санъат ва диндан беҳабар одам ҳеч қачон файласуф бўла олмайди.

28.10.2012.

ШОИРНИНГ ЁШИ

Шоир жамиятдан кўра табиат фарзанди. Шу сабабли унинг ёшини аниқлаб бўлмайди, у доимо ёш.

1992

ТЕЛЕСКОП ВА МИКРОСКОП

Илмий муаммога ёндашганда микроскоп катта аҳамиятга эга, лекин айни пайтда, олим одам бу дунёда телескоп борлигини ҳам унутмаслиги керак.

03.12.2000.

ҚОРА ВА ОҚ

Олисан қорайиб кўринган нарсаларнинг ҳаммаси ҳам қора, оқариб кўринган нарсаларнинг ҳаммаси ҳам оқ бўлавермайди.

02.11.2012.

УМР

Умр дегани бировлардан ранжийдиган даражада узун эмас.

21.04.13.

ШОИР ВА ЗАМОН

Ҳақиқий шоир замоннинг елкасига миниб яшамайди, балки ўз замонасини керакли тошдек елкада кўтариб, янги замонлар сари боради.

22.08.08.

ЎЗБЕКНИНГ ТҶЙИ

Тўй – эндиликда ўзбекнинг ижтимоий туриш-турмушини ҳам, маънавий ҳаётини ҳам бутунлай издан чиқариб юборадиган даҳшатли эпидемияга айланди. Ўзбек учун дабдабали тўйдан ҳам (азани ҳисобга олмаганда) даҳшатлироқ мусибат йўқ.

06.07.13.

САНЪАТҚОР

Санъатқор илҳом деган илоҳий инъомдан ўзигача ҳали ҳеч ким ярата билмаган маънавий борликни бунёд эта оладиган, яралмишлар ичида Яратганнинг яратиш сифатига оғишмай иқтидо қиладиган энг захматкаш бандадир.

12.10.13.

АДАБИЙ ТАНҚИД

Қайси халқ адабиётида адабий танқид ривожланган бўлса, ўша адабиётдаги ёзувчиларнинг адабий маданияти юксак бўлади. Фақат юксак адабий маданиятга эга ёзувчиларгина буюк адабиётни ярата оладилар.

19.10.13.

ШЕЪРИЙ ТАРЖИМА

Шеър ёзиш сўзни руҳингга бўйсундириш дегани, асов отингни эгарлаб миниш. Шеърый таржима эса бундан анча оғир, унда бировнинг асов отига эгар уришинг керак бўлади.

02.11.13.

ЗАМОННИНГ МУДРАШИ

Ширин мудроққа чўмиб, маза қилаётган одамни уйғотаман деб турткилай берсанг, унинг кўзига балодек кўринасан. Ўзим зўрман деб ширин мудраётган замонни уйғотиш ҳам худди шундай: у сени ёмон кўриб қолади, хатти-ҳаракатларинг қаттиқ гашини келтиради. Лекин йирик инсонлар, шунга қарамай, доимо ўз замонасини ширин мудроқдан аччиқ реалликка олиб чиқишга ҳаракат қилганлар.

04.11.13.

БУЮКЛИК

Буюклик тўрт устун асосига қурилган улуғвор бино. Унинг биринчи устунни – истеъдод, иккинчи устунни – илм, учинчиси – эътиқод, тўртинчиси – журъат.

17.11.13.

АҚЛ ВА ҚАЛБ УЙҒУНЛИГИ

Асримизда ақл шу қадар тезкорлик билан илгарилаб бормоқдаки, қалб унга етолмай орта қолиб кетмоқда. Натижада инсон руҳида бир томонламалик вужудга келди: у интеллектуал жиҳатдан бойиб, маънавий жиҳатдан қашшоқлашиб бормоқда. Шу боис ақл ва қалб уйғунлигига эришиш барча ўтган асрлардан кўра бизнинг асримиз учун муҳимроқ экани кўзга ташланиб турибди.

06.11.13.

ПАРДА БОҒЛАНМАГАН ТАНБУР

Улуғ бастакор Ҳожи Абдулазиз Расулов ўтирган даврага ногоҳ бир йигит келиб, салом беради. Унинг кўзлари қаттиқ, тавозесида қандайдир ёқимсиз иддао бор эди. Йигит бастакордан бир жуфт куй чалиб беришни сўрайди. Ҳожи Абдулазиз бу даврага соз олиб келмаганини айтади. Шунда ҳалиги йигит кўлидаги танбурни ғилофдан чиқариб: “Мана соз бор!” деб унга узатади. Бастакор бир лаҳза ҳайратда қолади: танбурнинг пардалари йўқ эди. “Бу сознинг пардалари йўқ-ку!” – дейди у беихтиёр соддадиллик билан. Йигит эса: “Наҳотки, Ҳожи Абдулазиз деган уста танбурни пардаларсиз чалолмаса!” – жавоб қилади илжайиб. Даврадагилар ноқулай аҳволда қолишади. Гап нимадалигини англаб етган улуғ бастакор энди бепарво оҳангда: “Қани, бир уриниб кўрайлик-чи!” – дейди ва ўзи басталаган куйлардан иккитасини чалади: аввал “Гулзорим”, кейин “Кўшчинор” ўтирганларни эритиб юборади. Бирор сакталиксиз, дарёдек табиий оқим билан янграган куйлар ҳамманинг ҳайратли таҳсинига сазовор бўлади. Чунки Ҳожи Абдулазизгача ҳеч ким, ҳатто устози Ака Бухор ҳам парда боғланмаган танбурни куйлата олган эмасди.

Шу воқеани эслаганимда ҳар гал шоирларнинг аҳволи кўз олдимда намоён бўлади. Уларнинг кўпчилиги аввалдан парда боғлаб кўйилган қалам билан ёзаётганлигини ҳис қилиб тураман ва фақат ҳазрат Навоий, Шекспир, Байрон, Гёте, Хайнэ, Пушкин сингари шоирларгина парда боғланмаган қаламни сайрата олганларига амин бўламан. Кейинги шоирлар эса менга бу даҳолар яратган шоирона руҳни ўз қаламларига пардадек боғлаб ижод қилгандек туюлади.

19.11.13.

ЗИЁЛИЛАР

Марварид доналари ипга тизилгандагина гўзал безакка айланади. Қимматбаҳо шодага тикилган одамлар одатда бу доналарнинг жилосинигина кўради, лекин уларни тутиб турган ипни кўриш у ёқда турсин, ҳатто эсламайди ҳам. Ваҳоланки, шу ип узилгудек бўлса, барча қимматбаҳо доналар ер билан битта бўлади. Асл

Абдулла ШЕР

зиёлилар ҳам худди ўша ипга ўхшайди. Бу ип узиб ташланадиган бўлса, ҳар қандай бебаҳо жамият ҳам тупроққа қоришиб кетади.

22.11.13.

ТАСАВВУФ

Тимсолли қилиб айтганда, шариат мусулмонга диннинг ҳарфларини ўргатади. Бироқ фақат ҳарф ёдлаш билан иш битмайди. Ҳарфларни уриштириб ўқиш учун эса яна бир босқич керак. Ўша босқич тасаввуфдир. Тасаввуф туфайли муқаддас китобларимизни ўқиб, моҳиятига етиш осонлашади.

22.11.13.

МЕН

Мен дунёга беозоргина келиб, беозоргина кетадиганлар хилидан эмасман. Болалигимдаёқ тўполончи эдим. Ҳозир ҳам шундай. Фақат энди тўполончилигимнинг шакли ва мазмуни бошқача.

23.11.13.

МАФКУРАВИЙ АЛДОВ

Баҳор тунида тўлин ойга тикилсангиз, бир зум сизга пастдаги оқ булутлар худди ойни ҳаракатга келтираётгандек туюлади. Сал ўтгач, бу алдовни тушуниб оласиз. Баъзи мафкуралар ҳам худди шу булутларга ўхшаб инсонни вақтинча алдайди, лекин жамиятдаги бу ёлғон табиатдаги алдовга қараганда жуда қимматга тушади.

16.01.14.

МЕҲВАРЛАР

Фалсафанинг меҳвари – тушунча, санъатнинг меҳвари – мажозийлик, диннинг меҳвари – ахлоқ. Шу сабабли тушунчадан узоқлашган фалсафа кўча гапи бўлиб қолади, мажозийликдан узоқлашган санъат гўзалликдан айрилади, ахлоқдан узоқлашган дин куфрга айланади, улар меҳваридан чиқиб кетган сайёраларга ўхшаб қолади – улар муқаррар ҳалокатга маҳкум.

26.01.14.

СУКУТ

Инсон баъзан шундай гуноҳлар қиладики, улар ҳақида сукут сақлаган маъқул. Агар очиқ сўзланса, бундай сўзлар уларнинг йўқолиши билан бирга кўпайишига ҳам хизмат қилиши мумкин. Буни нафақат диндорлар, балки файласуф ва ижодкорлар ҳам унутмаслиги керак.

23.11.13.

ҒАРБГА ИНТИЛИШ

Ҳозирги пайтда мўлжални кўпчилик Ғарбга қараб оляпти, бу, эҳтимол, замон талаби, маълум маънода тўғридир. Бироқ шуниси ҳам борки, Ғарбга қараб интилганларнинг ҳаммаси ҳам куёш тақдирига шерик бўлавермайди.

03.03.14.

АЛДОВ

Қайтган дарё қирғоқни алдайди.

1970

ШОИР

Шоир паргорига Ер куррасини сиғдирилган муҳандисдир.

1970

ҲАҚИҚИЙ ИЖОДКОР

Замоннинг пинжига кириб, қийқириб, хитоблар қилиб, замонни шеърга киритаман деб ўйлаш калтафаҳмлиқдир. Ҳақиқий шоир замондан нари ўтиб, унга беткай туриб гапини айтади, ўшанда замоннинг ўзи сезилмаган ҳолда шеърнинг ичига кириб кетади. Ана шундай шоирларни ҳақиқий ижодкор деса бўлади.

12.09.14.

АССОЦИАЦИЯ

Яхши асардаги қутилмаган бир ташбеҳ чақмоққа ўхшайди, ўқиган пайтида шоир унинг ялт этган ёруғида бошқа бир ташбеҳни кўради ва чақмоқ вазифасини бажарган ташбеҳдан бутунлай бошқа ташбеҳ, бошқа шеър вужудга келади. Бу тақлид ҳам, таъсирланиш ҳам эмас, ҳақиқий ижод, янги-янги тасаввурларга олиб борадиган ассоциация деган сеҳрли йўл шу.

12.09.14.

“ХИҲ!” ВА “ЧУҲ!”

“Хиҳ!” десангиз эшак юради, “Чух!” десангиз – от. Бу икки ундов сўз табиий-биологик ҳодиса сифатида бир-биридан кескин фарқ қилади. Лекин биз кўпинча жамиятда “Чух!” дейишга эриниб ёки атайин отга ҳам “Хиҳ!” деймиз ва “тенглаштириш” деган даҳшатли ижтимоий-маънавий муҳитга йўл очиб берамиз. “Тенгхуққилик” никоби остида истеъдодни ерга уришга ҳаракат қиламиз.

01.10.14.

ҚОНИҚМАСЛИК

Мен эсимни таниганимдан буён ҳеч нарсадан ва ҳеч кимдан қониқиш ҳосил қилмаганман. Бутун умримни ўзимдан ва атрофимдаги ижтимоий-маънавий шароитдан қониқарли муҳит пайдо қилиш учун сарфладим; нимаики ёзган бўлсам, қониқиш деб аталган анқони излаш жараёнида рўй берди. Бу изланиш бахтми ёки бахтсизликми – ҳанузгача билолмайман.

10.10.14.

РОМАНТИЗМ ВА РЕАЛИЗМ

Романтизм унумдор ерга ўхшайди: ўз бағрида реализм уруғини узоқ вақт асраб, уни ундириб берган ер. Униб чиққан реализм уруғи ўсиб, атиргулга ўхшаб шохлаб кетгач, ер кўринмай қолади, ҳамма гуркираб ётган атиргулга маҳлиё, яқин бориб унинг тагини очсангизгина ерни кўрасиз. Демокчиманки, ҳар қандай реализмнинг тагида романтизм бор, романтизмсиз реализмнинг мавжуд бўлиши мумкин эмас.

10.10.14.

БАЪЗИ ШОИРЛАР

Кейинги пайтларда баъзи шоирларнинг ўнг қўли доим кўксида бўлиб қолган – мукофоту унвонлар учун қуллуқ қилишдан бўшамайди. Чап қўл билан ёзилган шеърларни эса, аллақачон одамлар ўқимай қўйган.

1970

ҲОЖИ АБДУЛАЗИЗ ДАҲОСИ

Ҳожи Абдулазиз Расуловнинг даҳоси фақат гўзал ва ўлмас мусиқий асарлар яратишдагина эмас, балки ўзбекни миллат сифатида жипслаштириш ғоясини фаолиятининг асоси қилиб олганида ҳам яққол намоён бўлади – у бир мусиқий ипга ўзбек вилоятларини тиза олган даҳодир. Қаранг, даҳо санъаткоримиз ўзининг Фарғона йўлидаги “Мустаҳзод” куйига хоразмлик шоир Чокар шеърини, Хоразм дostonчилиги асосида ёзилган “Бозирғони” куйига Фазлий Намангонийнинг шеърини, “Самарқанд ушоғи” куйига ҳиндистонлик буюк форсигўй шоирамиз Зебуннисонинг ғазалини, “Қурбон ўлам” куйига ўзбеклар учун қадимда Навоидан кейин энг севимли бўлган буюк Озарбайжон шоири Фузулийнинг шеърини танлаган. Улуғ бастакоримизнинг бу ва бу каби бошқа мусиқий асарлари ҳозир ҳам басталанган кунда қандай жаранглаган бўлса, шундай машхур. Улар айниқса ҳозир яхлит миллий руҳимизнинг шаклланиши учун тенгсиз аҳамият касб этмоқда.

Қаранг, даҳо бастакор: “Ватан!” деб қичкириб-чиранмасдан, дангир-дунгурсиз ягона Ватаннинг мусиқий сувратини чизиб берган, ўзи эса ана шу суврат ортида кўлини кўксига қўйиб турибди. Ҳозирги кунда тинимсиз “Ватан”лаб, қичкириб-қийқириб, Ватанни эмас ўзини кўрсатишга ўлиб-тирилиб уринадиган, шоиру бастакору қўшиқчиларимиз камтарин ватанпарвар Ҳожи Абдулазиздан ўрناق олсалар Ўзбекистон ва ўзбек учун анча яхши бўларди.

11.10.14.

ХОТИННИНГ ПУЛИ

Кўп йиллар муқаддам Дўрмонда, Ижод боғимиздаги сўрида бир неча киши ўтириб суҳбатлашардик. Нима бўлди-ю, мавзу хотин топиб келадиган пулга тақалди. Шунда устоз Саид Аҳмад ҳаммани кулдириб, қизиқ гап айтди: “Хотиннинг пули кираверишдаги эшик тепасига осиб қўйилган қадок тошга ўхшайди – кирганингда ҳам бошингни уриб “Воҳ!” дейсан, чиққанингда ҳам бошингни уриб “Воҳ!” дейсан!”

Ҳозирги пайтда, топарман-гутармон хотинларнинг кўпайиши оқибатида бўлса керак, тош ўзгардими ёки бош ўзгардими, ҳар ҳолда ўзгариш бор: эндиликда ўша қадок тошни ёстиқ қилиб, бемалол хуррак отиб ухлайверадиған эркаклар тоифаси пайдо бўлди.

24.10.14.

СЕРСЎЛАК ҚАЛАМ

Бир ажойиб собиқ дўстим бор. Жуда машхур шоир. Унинг қалами том маънода антиқа – сўлакдан ясалган. У сўлак қалами билан мудом барча катта раҳбарларнинг ҳаммаёғини обдон ялаб чиқади. Раҳбарлар ишдан кетгач, оларини олиб бўлгач, сўлак-қаламини энди уларнинг орқасидан туфлаш учун ишлатади. Лекин, шуниси ҳайратланарлики, шеърларида ҳақиқатни, адолатни қўмсаб нолиб ҳам қўяди. Менинг ошнам шунақа – мўъжизанинг мўъжизаси: бир вақтнинг ўзида ҳам Раҳмонга ҳам Шайтонга хизмат қилиш истеъдодига эга!

24.10.14.

ҚУРИГАН ҚУДУҚ ОРЗУСИ

Ўқувчилик пайтимда ҳар йили ёзги таътил охирларида келгуси ўқув йили учун дарсликлар сотиларди. Мен ўнинчи синфга ўтганимда бошқа дарсликлар қатори муқовасига белдамчали сайёра ва юлдузлар суврати солинган “Астрономия”

китобини ҳам олдим. Хурсанд эдим. Чунки авваллари акамнинг “Астрономия” дарслигини яширинча олиб, ундаги осмон жисмларини томошо қилар, осмон менга мўъжизалар макони бўлиб туюларди. Мана, энди ўн олти ёшга тўлганимда ниҳоят сеvimли осмонимга саёҳат қилиш имконига эга бўлдим. Лекин ўқиш бошланиши биланок, одатдагидек, мактаб ёпилиб, пахта даласига чиқиб кетдик. Салкам уч ойдан кейин, декабрнинг бошларида мактаб очилиб, дарслар бошланди. Мен дарҳол девордаги дарс жадвалига қарадим. Қай кўз билан кўрайки, жадвалда Астрономия йўқ эди. Мен бир нимани сезгандек юрагимни ҳовучлаб, физика-математика ўқитувчимиздан: “Қачон Астрономияни ўтаимиз?” – деб сўрадим. “Астрономияни ўтмаймиз, – деди у. – Пахтага чиққанимиз учун бу дарс қискариб кетган”. Сўнг жиддий қилиб қўшиб қўйди: “Кундуз куни қуриган чуқур қудуққа тушиб, осмонга қарасанг, юлдузларни кўрасан. Мана шу сенга Астрономия бўлади!” Мен қуриган чуқур қудуқ излаб тополмадим. Лекин юлдузларни ҳамма қатори кечаси эмас, кундузи кўришни жуда-жуда истардим. Кўп йиллар ўша ўн олти ёшимдаги орзуим мени тарк этмади, кундузи кўринадиган юлдузларни соғинардим. Бироқ анча вақт ўтгач, орзуимга эришганимни сезиб қолдим, мен бир эмас, бирваракай шеърят ва фалсафа деган икки чуқур қудуқни ўзим қазиб, гоҳ унисига гоҳ бунисига тушиб, кундуз кунлари бошқалар кўролмайдиган юлдузларни кузата оладиган бахтга эришдим.

04.11.2014.

ҚИРҚ ЙИЛЛИК КЎЗТАНИШ ВА МИНГ ЙИЛЛИК АДАБИЁТИМ

Журналлардан биридаги танқидий чиқишимдан кейин танқидимга учраган шоир ошнамнинг оғайниси менга: “Фалончини жуда қаттиқ танқид қилибсиз. Фикрларингизни нотўғри демоқчимасман. Лекин қирқ йиллик кўз танишингизни бунчалик ерга уриш шартмиди, сал кўтариброқ ёзсангиз бўлармиди... Гап нимада ўзи?” – деди. Мен шундай деб жавоб бердим: “Қирқ йиллик кўз танишимни кўтаришим учун мен минг йиллик адабиётимни ерга уришим керак эди. Бундай қилишни истамадим, ҳамма гап шунда!”

14.11.2014.

ЛЕРМОНТОВ

Агар жиддий эътибор бериб қарасангиз, Лермонтов шеърятини томирларида рус мустамлакачилари томонидан ҳалок этилган мағрур Кавказнинг бўйсунмас, ҳеч қачон қаримайдиган, абадий эрқа ташна қони гупуриб туради.

12.02.2015.

ДУШМАНЛАРИМ ХУСУСИДА

Улуғ устозларимдан бири Ҳайнрих Ҳайнэ ўз душманлари тўғрисида ёзиб, мен кечиримлиман, душманларим осилганидан кейин уларни дарҳол кечириб юбораман, деган эди. Мен эса унчалик бешафқат эмасман: душманларим ҳали осилмасидан олдиноқ уларни кечиришга тайёрман.

03.04.2015.

ВОРИСИЙЛИК

Улуғ устозларим бўлмиш Форобийнинг ҳикматидан, Навоийнинг хилқатидан, Машрабнинг журъатидан, Кантнинг заҳматидан, Байроннинг шиддатидан, Ҳайнэнинг сийратидан, Ойбекнинг ҳимматидан умрим бўйи менга нималардир

Абдулла ШЕР

озгина-озгинадан ўтган бўлса керак, деб тахмин қиламан. Лекин Абдулла Қаҳҳорнинг тили озгина эмас, бутунисича ўтган шекилли: баъзи танқидий гапларимдан кейин, танқид қилганларимнинг аҳволини билмайман-у, ҳатто ўзимнинг тилим бир ҳафтагача ачишиб юрганини ҳис қиламан.

01.04.2015.

БЕФАРОСАТ ЎТКИНЧИ

Умрида ўзи тузукроқ бирор нарса ёзмаган, лекин буюк сўз санъаткорларининг асарларини хом-хагла таржима қилиб, керилиб юрган ўртамиёна шоир худди баланд серҳосил дарахтга тош отиб, унинг шохчаларини синдириб, баргларини тўкиб, меваларини заҳа қилиб, тупроққа қориштирган бефаросат ва бешафқат ўткинчига ўхшайди

03.04.2015.

ҒАЗАБ

Ғазаб билан бақирганингда тилинг ошланган теридек дағаллашиб, оғзингга сиғмай қолади.

05.11.2011.

ШАРҚОНА ДЕМОКРАТИЯ

Жаҳондаги жуда кўп мамлакатларнинг тизими оддийгина, қисқагина, бир айтгандаёқ тугаб қоладиган сўз: демократия. Бизники эса, ўзига хос, обрўли, шарқона демократия. Уни узоқ вақт шундай сақлашдан, ўнлаб йиллар мобайнида чўзиб, анъанавий арузга солиб, ҳиргойи қилиб айтиб юришдан хузур оладиганлар кўп: дем-м-мою-кр -рро-тиё!

30.09.2015.

ПАХТА ГУЛЛИ КОСА

Қайноналардан бири янги тушган келинига қовунни коса қилиб келишни буюрибди. Келин эса, қовунни карчлаб, косага солиб келтирибди. Қайнонанинг тили заҳаргина экан: “Коса қилишни билмаган қўлгинанг синсин!” – дебди.

Бизнинг баъзи бир фалсафашуносларимиз ҳам ўша келинга ўхшайди: миллий фалсафа яратиш деган гапни жаҳон фалсафасини русларнинг материалистик пичоғи билан майдалаб, пахта гулли косага сиғдириш деб тушунадилар. Лекин уларга ҳеч ким: “Фалсафий китоб ёзмай қўлинг синсин!” – демайди.

17. 06. 2000.

ХАХОЛАБ ТУҒИЛГАНЛАР

Баъзи шоирларнинг шеърларида ҳамма бахтли, ҳамма ерда байраму тўй-томоша, улар ҳеч қачон йиғламайдилар. Чамаси улар оналаридан йиғлаб эмас, хахолаб туғилган бўлсалар керак.

1970

БАЪЗИЛАР

Баъзилар шу қадар ўзгалар билан қизиқадиларки, ҳатто бировлар туфлаган туфукнинг таъмини билиш учун уни ялаб кўришдан ҳам қайтмайдилар.

1980.

ҒИЛДИРАК

Ғилдирак – инсониятнинг буюк кашфиётларидан бири. У энг зарур, олдинга юриш учун ва юкларни олға етказиш учун ўйлаб топилган. Лекин одамлар ундан баъзан ортга қараб юриш учун фойдаланадилар. Замон ҳам бир ғилдирак, улкан ижтимоий ғилдирак. Одамзод уни ҳам ортга айлантиришга уринади. Бунинг ёрқин мисоли – тоталитар тузумлар.

13.10.2012.

МЕН ҲАҚИМДАГИ ҒАПЛАРДАН

Бундан бир неча йиллар муқаддам мен ҳақимда: “Яхши шоир эди, афсуски, фалсафага ўтиб кетди”, баъзан ҳатто, “шеъриятга хиёнат қилди”, дейиш одат тусига кирган эди. Аслида эса ундай эмасди. Мен шеъриятни қўлтиқлаб, фалсафани айланиб чиқдим, холос: шеъриятдан ниманидир фалсафага, фалсафадан ниманидир шеъриятга олиб бердим. Ёмон бўлмади.

13.10.2012.

ЧАРЧАГАН ШЕЪР

Ўта чуқур ёки ўта энгил нафас олиш кишини чарчатади, эркин нафас олиш керак. Шеърият ҳам ўз яратувчиси – одамга ўхшаш: ўта чуқурлашиб кетиш ҳам, ўта энгиллашиб кетиш ҳам уни чарчатади. Чарчаган шеър эса ўз юкини қалб деган манзилга етказиб беролмайди.

13.10.2012.

БЕБАҲРАЛИК

Эътиқод, санъат ва фалсафадан бебаҳра одам бу дунёда улкан гулзорга кириб қолган молга ўхшайди: на гулнинг фарқига ва на гулзорнинг фаҳмига етади; еб-ичиб, пайҳон қилади-ю, ўзининг нимага дунёга келганини ҳам, теварак-атрофнинг нималигини ҳам билмасдан оламдан ўтиб кетади.

05.12.2005.

ФАЙЛАСУФ ОШНАМ

Бир ошнам, фалсафа фанлари доктори қўлларини орқага қилиб, қорнини олдинга чиқариб, керилиб юради. Нега шундай экан? Балки у борлиқни киндигининг кўзи билан кўрадиганлардандир?

1990.

ФОРИҒЛАНИШ

Қишда ер музласа, у бир янгилашиб олади. Санъат асаридagi баданни музлатиб юборадиган даражадаги фожиавийлик ҳам одамни шундай янгилаш хусусиятига эга. Уни устоз Арасту фориғланиш деб атайди.

11.01.1993.

КАТТА ИШЛАР ВА КИЧКИНА ОДАМЛАР

Катта ишларнинг амалга ошишига доимо кичкина одамлар халақит беради, чунки улар ҳамма вақт жамиятда кўпчиликни ташкил этади.

Катта ишларни амалга оширадиган истеъдодли одамлар эса шернинг боласига ўхшайди. Шер ўз боласини кумурсқалар еб ташламаслиги учун атрофи сув билан

Ўралган кичик оролчада вояга етказди. Истеъдодли одамни ҳам ана шундай кумурсқа одамлардан асраган жамиятгина юксак маънавиятга эришади, гуллаб-яшнайди.

30.08.2003.

ДОҒ

Баъзан туриш-турмуши доғдан иборат бўлганлар: “Ойда ҳам доғ бор”, деб ўзларини оқлайдилар, шароитга қараб, ҳатто ойлик даъво қиладилар.

12.07.1995.

УСЛУБНИНГ ИЛДИЗИ

Бадий ижод жараёни сирли, тушуниш ва тушунтириш жуда мушкул бўлган ҳодиса. Унда онгланганлик (ақл), ва онгланмаганлик (савқи табиий ва онгга чиқарилиши тақиқланган фикрлар) баравар иштирок этади, лекин онгланмаганликнинг ҳиссаси кўпроқ бўлади. Бу жараённи ҳар бир санъаткор индивидуал бошдан кечиради, бадий жараён учун умумий қоидалар йўқ. Ана шу индивидуалликдан ижодкорнинг услуби келиб чиқади.

18.10.2012.

ФАЙЛАСУФЛАР

Қадимги файласуфлар ҳеч нарсадан кўркмайдиган мард, ўта бардошли инсонлар бўлишган. Улардан мустабид ҳукмдорлар куллиқни эрк деб, мутелиқни бахт деб, зулматни ёруғлик деб таърифлашни талаб қилганларида ўз тилларини ўзлари чайнаб, қон билан бирга туфлаб ташлаганлар. Ҳозирги баъзи файласуфлар ўз тилларини эмас, ҳақиқатни чайнаб, қон қилиб, туфлаб ташлайдилар.

01.08.2011.

МУНОФИҚЛИК

Яланғоч дарвишлик даъвоси билан замонасининг зарбоф хирқасига ўралган шоирлар мунофиқларнинг энг пасткашларидир.

01.08.2011.

БАХИЛ

Машойихларнинг айтишича, бахил шундай инсонки, биров кўкрагига гул тақса, тикони унинг юрагига қадалгандек бўлар экан.

21.10.2011.

ҲАЁТ ФАЛСАФАСИ

Болалигимда қоп-қора қарға нимага оппоқ қорни яхши кўради, деб хайрон бўлардим. Кейин билсам, ҳаёт ўзи шунақа экан.

22.10.2012.

ЕТИМ САЙЁРА

Ҳикоя

Жўра ФОЗИЛ

Чол умри тугаб бораётганини сездими ёки жуда чўзилиб кетган кишнинг чироқсиз қоронғу, совуқ ва қорсиз тунлари жонига теккан эдими, ҳар қалай, баҳор келиб кунлар андак исииши биланоқ чўлда қапа тикиб яшай бошлади. Қапа деганингиз уч-тўртта узун хода, шох-шабба ва қуриган янтоқдан бўлиб, Қизилқум саҳроси табиатини яхши билган киши амаллаб кун кечирса бўларди.

Бу мувоқат қўналға Тўсбулоқ яйловида жойлашган, олис-олисларда қора-қўкимтир тусдаги Қулжуктов тизма тоғлари худди ҳарир парда ортидагидек элас-элас кўзга ташланиб турарди. Қапа тайёр бўлгач, ўғил қишлоққа қайтиб кетди.

У кўздан ғойиб бўлгач, ота яна бир муддат қапада куйманиб, ўзи билан олиб келган лаш-лушлар жойига қўйилган-қўйилмаганини кўздан кечирди-ю, ташқарига чиқиб қўлини пешанасига соябон қилдида, тоғ томонга тикилди.

Кўзларитиниб, юраги ҳаприқиб, киприклари намланди. Ахир унинг ўспиринлиги, ёшлиги, ҳатто кексалиги ҳам шу ерда ўтди. Саксон ёшида минг қўйли сурувни катта ўғлига топширгач, Тўсбулоқдан икки юз қақирим олисдаги ўз қишлоғида хотини, кичик ўғли, неваря эваралари билан осуда ҳаёт кечира бошлаганди.

Чўлда умр бўйи қўй боққанида, у қора қумғонда чой қайнатар, қўрда нон пиширар, овқатни ўзи қилиб, кирни ҳам ўзи юварди. Ёрдамчисини чўпон рўзғори юмушларига ўргансин дея онда-сонда ишга аралаштирарди. Қишлоққа қайтгач секин-аста тамаддун яратган қулайликларга кўника борди. Кекса чўпон чўлда бажарган юмушларнинг барчаси ўз-ўзидан кампирининг зиммасига тушди. Буни ўзи ҳам бошқа биров ҳам билгани йўқ. Шу тахлит орадан 5 йил ўтди.

Қизилқум кенгликларига ўрганган, унча-бунча совуқни назар писанд қилмайдиган, собиқ чўпон қишлоқнинг чўлга нисбатан қоронғу тор кўчалари, кечаларига кўникиши жуда қийин бўлди. Чўлда чироқ мойи тугаб, ўтов қоронғулик қўйнига фарқ бўлганида у ташқарига чиқиб, қўкка тикилар, тун ойсиз эсада, сон-саноксиз юлдузлар жимирлаб қўнглига қандайдир ёруғлик олиб кирарди.

Қишлоқ тунлари бундай эмас. Фақат унда-бунда ўғрининг чироғидек бўлиб,

---

Жўра ФОЗИЛ – 1949 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тугатган. “Муҳаббатнинг байрамлари”, “Барқут мавсум”, “Бухоро элчиси”, “Бахт юлдузи”, “Менинг қизил гулим”, “Айрилиқ остонаси” каби китоблари нашр этилган. К.Паустовский ва В.Астафьев асарларини таржима қилган.

кўл телефонлари милтирайди. Бу муттаҳам нур ва ҳарорат ўғрибачаларга қўйиб берсанг, кўкдаги куёш, ойу юлдузларни ҳам ўғирлаб, сотиб ейишади.

Чўлни соғинган чўпон кўнглида қиш бўйи гувиллаган бўронлар ҳамон тинмаган эсада, у ёш милтираган кўзларини тоғдан уза олмас, кўнгли нимадандир ийиб, кўкси тоза ҳаводан тўйиниб, юраги жунбушга келган, онг-шуури равшанлашарди. Сахро куёши тобора баландлар, Қулжуктов эса уялиб, юзидан ҳарир пардани олаётган келинчакка ўхшаб янада гўзаллашиб борарди.

Табиат ошиғи бўлмиш кекса чўпоннинг юзи бирдан тикка келган куёш каби ёришиб кетди. Шаҳдам одимлар билан бархан тепасига кўтарилди. Яна уфққа тикилди. Хайқиргиси келди: “Эҳ, сиз, ҳамюртларим, дўстларим! Нукул Бухорода тоғ йўқ! Нега тоғ йўқ дея ёзғирасиз, обидийда қиласиз? Ахир Қулжуктов тоғ бўлмай катта холагизни уйими?! Ёки жуда қадимий бу тоғ сизнинг тумшукдан нарини кўрмайдиган кўзларингиз учун гугурт кутисидай бир гапми?!”

Ундай ҳам эмас, бундай ҳам эмас! Кўксингизда тоғ йўқ, тўғрироғи, гурур йўқ аслида. Юртимиздаги она табиат мўъжизасини қадрлаш у ёқда турсин шундай тоғ борлигини ҳам билмайсиз.

Бухоройи Шарифдан шимоли ғарбга қараб тахминан юз эллик чақирим йўл боссангиз кифоя.

Мен айтаётган ғаройиб гўзал мавжудот кўз ўнгингизда элас-элас намоён бўла бошлайди. Тоққа қанчалик яқинлашсангиз, ҳайратингиз шунчалар ошиб боради. Наҳотки, шунча йил унинг борлигини билмай яшаган бўлсам, дея афсус чекасиз.

Азизларим, афсус чекманг, Тўсбулоқдан мени қидириб топсангиз, ўзим йўл бошловчи бўламан. Тоғнинг бор гўзаллигини сизларга кўрсатаман. Тўсбулоқнинг муздек сувидан бир пиёла ичсангиз, ҳаётнинг нақадар гўзаллигини англаб сархуш бўласиз. Мен таъриф этаётган масканга мафтун бўлганингизни, бир умрга боғланганингизни сезмай қоласиз!

Она Қулжуктов Ватанни севувчи киши учун биринчи муҳаббатдек бир гап. Энди азизларим “Чўлдаги чўпонга шеър чикора?” дея айбситмасангиз, бир сирни очай. Йигитлик пайтимда Наврўз сайлида дилимга шундай бир шеър келганди. “Эй, Қулжуктов, она Қулжуктов! Туғилмоқда бугун пойингда яна бир хокисор, оддий муҳаббат...”

Азбаройи Худо ишонинг, ўшангача ҳам, ундан кейин ҳам бошқа бирор мисра шеър ёзмаганман. Фақат улар юрагимда ҳамон тирик.

Дарвоқе, ўша шеър аталган суюкли кампирим қишлоқда эсон-омон юрибди, Худога шукур.

Чол бирдан жимиб қолди, атрофга олазарак бўлди. Йўқ, ҳаммаси жойида, уни ҳеч ким кузатмаяпти. Ўзи шундоқ ўзи билан гаплашгандай бўлди, шекилли. Бироқ у ҳамюртларига яна нималардир демоқчи эди. Шу боис хаёлларига эрк берди. Агар билсангиз, Қизилқум кўксидagi Қулжуктов биз учун Помиру Ҳимолайдан ҳам юксакроқдир. Чунки у бизники, биз учун яратилган она табиат инъомидир. Мени маъзур тутгайсиз беҳосдан “Она табиат” деб юборибман. Аслида у энди она эмас етим табиат ҳисобланади. Онаси эса сизу биздек гумроҳлар томонилдан маҳв этилди. Ундан қолган тирик етимни ҳаммамиз асраб-авайлашимиз керак.

Кейин у яна жим бўлди, ўзича ғудранди. “Лектўр бўлиб кете, бинойидек маъруза қиляпсан-ку”. Айтгандай, ўзини-ўзи оқлади у, ҳаёт, табиат, сахро илмидан маъруза қила олмас экансан, чўлда минг қўйни ва ўзингни эплай олмайсан. Қизилқум

лапашанг, ялқов ва довдирларни тан олмайди. Аждарҳодек бир ямлаб ютиб юборади. Додингни Худога айта олмай қоласан. Ўзим эса Қулжуктов ва қуёшга қараб йўл қидириб, ҳеч қачон адашмаганман.

Чол тоғ томондан эсган шамолга бир муддат ҳузурланиб, кўкрак тутди. Бутун вужуди онг-шуурида сокинлик, хотиржамлик пайдо бўла бошлаган, пешанаси, ёлдор кўксидаги тер томчилари қуёш нурида ялтираб кетарди. Шундагина у кўп йиллик садоқатли хизматкори, эғнидаги жигарранг сарғиш жунчакмони энди оғирлик қилаётганини англади. Шунинг баробарида вужуди қушдек енгил тортган, кўнгли қиш давомида ўзини эзган ғамгин ўй-фикрларидан фориғ бўлган эди. У секин-аста одимлаб қапага қайтди. Ўғли тайёрлаган қўлбола илгакка чакмонини илди.

Кейин бошқатдан ўзи олиб келган нимарсаларни саранжомлашга киришди. Ўғли капанинг орқа томонида қолдириб кетган сопол кўзада бир ҳафтага етгулик Амударё суви бор эди.

Ота-ўғил йўл-йўлакай дарёдан Зарафшон шаҳрига борадиган сув қувурининг чўпон-чўлиқлар учун қўйилган махсус ўтказгичидан кўзани тўлдириб олишганди. Чол сап-сарик қумни куракча билан ярим қулочдан ошиқроқ қаздида, кўзани кўмиб атрофини оёғи билан шиббалади.

Қумнинг ости хийла совуқ бўлиб, бемалол музлатгич вазифасини бажара оларди. Кейин у қапа соясида яна бир кичикроқ чуқур қазиб, унга ўзи билан олиб келган тўртта қора нон, қурук кўк чойдан бўлак барча егуликларни жойладида, устига қум тортди. Қилган ишидан кўнгли тўлди шекилли, қўлбола музлатгичларни бир зум қузатгач, қапада тамадди қилмоқчи бўлди.

Аслида чакмонини ёзиб офтобрўяда бемалол овқатланса ҳам бўларди. Ҳали чошгоҳда бошланган шамол янада кучайган, қум зарралари, хас чўпларини учуриб, кўз очгани қўймаётганди. Тажрибали чўпон бу шамол ҳали бери тинмаслигини яхши биларди. Шунинг учун бўлса керак, капанинг очиқ қолган баъзи жойларини қайтадан бекитди. Қапага бош суққанда шамолнинг бир маромда гувиллаши аро аянчли ночор нотавон бир нола қулоғига чалинди. Нола шу қадар ғамгин шунинг баробарида аламли эдики, бу нидо дунё ҳою ҳавасларига қўл силтаб, ўзининг рихлат чоғини чўли биёбонда кутишга қарор қилган мўйсафиднинг юрак-бағрини эзиб, ич-этини тирнаб юборди.

Ўзининг саксон беш йиллик умридан роппа-росса етмиш йилини шу манзил маконда ўтказган қария, атроф-жавонибда яшайдиган барча даранда-ю парранда, жамийки жонзотларнинг овози, изини яхши танир, қай вақт, қай ҳолатда, қандай ҳаракат қилишини тахмин ета оларди.

Нола яна бир неча бор такрорлангач, тобора кучаяётган шамол таъсирида бошқа эшитилмай қолди. Чол яна бархан тепасига кўтарилиб, чор атрофни диққат билан кўздан кечирди. Бироқ унинг нигоҳлари ҳали уйғонмаган чўл бағридан ҳеч нима илғай олмади. Шу аснода яна ўша аламли нола қулоққа чалинди. Товуш энди аввалгидан хийла баландроқ, яқинроқдан эшитилаётгандай туюлди.

Чол ўша томонга қаттироқ тикилди. Бироқ бирор ғимирлаган жонзот кўринмасди. “Ярадор бўри эмасмикан?” деган хаёлга борган чол дарҳол фикридан қайтди. Йўқ-йўқ, бўрилар нола чекмайди, илтижо қилмайди. Ўлар ҳолатида ҳам бўрилигича қолади. Ғурурини қурбон қилмайди. Уларнинг жон ҳолатидаги нидоси ҳам таҳликали таҳдидли, такаббуруна бўлади.

Жониворлар ўз рақиблари-инсонлар уларнинг вужудига оловли кўрғошинни аниқ жойлаш учун ҳеч нарсадан қайтмаслигини яхши билишади.

Демак овоз бўриники эмаслиги аниқ. Ёввойи чўчка ҳам эмас, у бутунлай бошқача овоз чиқаради. Ниҳоят ўйлаб-ўйлаб собиқ чўпон бир тўхтамага келди. Товуш кийикники бўлиши керак. Бирдан чолнинг мияси тез ишлай бошлади. Ҳали чоҳгоҳда сув ўтказгичдан кўзани тўлдираётганида қувур ёнидаги кўлмакда кийик изларига кўзи тушганди.

Қария қапага қайтди. Унинг овқат егиси йўқ. Шундоқ бироз мизғимоқчи бўлди. Бехосдан қўлтелефони жиринглаб қолди. Чол пайпасланиб, нимчаси чўнтагидан телефонини олди-ю, ўргатилганидек дарҳол сўзлашув тугмачасини босди. Кичик ўғлининг андак ташвишли овози кулоққа чалинди.

– Ота мени эшитяпсизми? Яхши жойлашиб олдингизми, ҳеч нарсани унутиб қолдирмабсизми?

Ота чўзиб ўтирмади: Ҳаммаси жойида болам. Ишингни қилавер, керак бўлсанг ўзим кўнғироқ қиламан.

Сахро ошуфтаси яна телефон тугмасини босди.

Кекса чўпон ўринга чўзилди, кўзларини юмиб хаёлга чўмди.

Уч-тўрт кун бурун марҳум бобоси тушига кирди. Нафақат Бухоро, балки бутун Туркистонга машҳур бўлган қорақўлчи Чориқулбойнинг қўйларини боққан бобоси Қизилқумни қадам-бақадам кезиб чиққан. Бу кекса чўпон изкуварлик бобида Шерлок Холмс ва Доктор Ватсонни бир чўқишда қочирар, об-ҳавони олдиндан билиш масаласида эса “Ёғса-ёғар, ёғмаса-ёғмас...” қабилда иш кўрадиган ҳозирги метеохабарчилар унинг кўлига ҳатто сув қуя олмасалар керак.

Ана шу донишманд бобо ўзи билан бирга қўй боқадиган неварасига чўпонлик сирларини ипидан-игнасиғача ўргатарди. Қизилқумнинг кўз очирмас қум бўронларидан сира инжимас, аксинча, табиатнинг бу ходисасини кўп мақтарди.

– Биласанми, бўталоғим, – дерди у бўйи чўзилиб қолган неварасининг ғайир сочларини силаб,-ана шу дилгир қум бўронлари бўлмаса ўзимизнинг дунёга машҳур қорақўлимиз, қорақўлчамиз бунчалар кўз олгудек чиройли бўлиши амримаҳол. Табиат ана шундай мард танги. Барча нотантилиг-у, муаммоларни биз, инсонлар ўйлаб чиқарамиз.

Бобоси тушида уни ёнига чорлагандек бўлиб, хитоб қилди:

– Қиш уйкусида ётганинг етар энди болам! Турақол, Тўсбулоқ қайдасан дея йўлга туш! Сени ўзим кутиб оламан, жуда соғиндим... Қолгани Қодир Аллоҳ изнидадир!..

Субҳикозиб маҳали кўрилган бу туш кекса чўпонни ўйга толдирди. У ёмон хаёлларга борди. Ахир бобоси бекорга ёнига чорламаяпти. Омонатини топширадиган вақт етди чоғи. У сахар чоғи кўрадиган тушларига ишонарди. Шу боисдан бўлса керак бироз безовталанди, лекин қўрқмади.

Нега ҳам қўрқсин, икки ўғил, беш қизнинг ҳаммаси уйли-жойли, рўзгорлари бут, этак-этак неваралари бор.

Кекса чўпон қўрқмаган эсада, кўнглига бироз хавотир оралади. Туппа-тузук, соппа-соғ юрган киши дарҳол ўлиб қолар эканми, дерди, бир кўнгли Аллоҳ идораси шундай бўлса нима қилаолардинг, бандайи ожиз! – дерди. Яна бир кўнгли кейин у бирдан “Бир ҳафтагина умрим қолган бўлса керак деган хаёлга борди ва бу фикр миясига қаттиқ ўрнашиб олди. Нега айнан шунча умри қолганини у изоҳлай олмасди, албатта.

У кўрган туши ҳақида уйдагилардан ҳеч кимга ҳеч нима демади. Фақат бирга яшайдиган ўғлини ёнига чақириб, “Мошинанг юряптими, менга керак бўлиб қолиши мумкин” дея шаъма қилди. Ўғил ҳар галгидек отам уёқ буёққа бирор танишининг ёки жўрасининг уйига меҳмонга борса керак деган хаёл билан “Қачон истасангиз, машина тайёр” деб қўйди.

Шундан сўнг чол сафарга астойдил тараддуд кўра бошлади. Қария гулдор эски хуржунига керакли озиқ-овқатларни фақат бир ҳафтага етгулик қилиб солди. Қора майиз, ёнғоқ, новвот, курут, қора бугдой нони кўк чой... олишни унутмади.

Чўлдаги ҳаётда керак бўладиган буюмлар, асбоб-анжомлар ҳам тайёрланди. Эртасига шунча лаш-лушини “Нива”нинг орқа ўриндиғи ва юк хонасига жойлаётган ўғли чидаб туrolмай савол беришга мажбур бўлди:

– Ота нима бало, кўчиб кетяпсизми?! Ахир меҳмонга бораётган одамга бунча нарсанинг нима кераги бор?

Ота биров сукут сақлагач, ғамгин жилмайиб, изоҳ берди:

– Меҳмонга бораётганимиз йўқ, ўғлим. Мен Тўсбулоққа олиб бориб қўйсанг дегандим...

Кичик ўғилнинг фиғони фалакка чиқсада, отаси билан баҳслашиш фойдасизлигини билгандан, дамани ичига ютди. Қошларини чимириб, секин сўради:

– Нима Тўсбулоқда қолмоқчимисиз?

– Шунақага ўхшайди, болам. Чўлни жуда соғинибман шекилли...

Жўнаб кетиш олдидан ота келини, неvara келин, неvara эваралари билан хайрлашди. Эваралар катта боболарини қуршаб олиб, “Биз ҳам борамиз!” дея хархаша қила бошладилар. Катта бобо уларни амаллаб тинчитди-ю ўз хоналари олдидаги офтобрўяда мунғайиб турган хотинига кўзи тушди. Шунда у тушини унга айтмаганини, чўлга жўнаш сабаблари ҳақида лом-мим демаганини эслаб, аста юриб унинг ёнига борди.

– Соғ бўл онаси. Мабодо бошқа учраша олмасак, сендан ҳамма-ҳаммаларингиздан мингдан-минг розиман. Сен ҳам мендан рози бўл, – деди у худди пичирлагандай.

Шунда қария хотинининг кўзлари жикқа ёш эканини сезиб қолди. Кўнгли бузилди.

– Майли отаси, яхши боринг! Иложи бўлса тезроқ қайтинг! – деди кампир паст товушда.

Чол машинага ўтираётиб, хотини томонга яна бир қараб олди. Кекса аёл енг учи билан кўзларини артмоқда эди. Жўнаб кетгувчининг юраги “шиғ” этди. Оббо, кампир ниманидир сезган чоғи ёки у ҳам туш-пуш кўрганмикан?

У хотини ёшлигида ҳам ҳозир ҳам ниҳоятда синчков, сезгир, нуктадонлигини яхши биларди.

“Нива” кишлоқ йўлидан юриб кетди. Чол ортига ўгирилди. Хотини унга маъюс қўл силкиб турарди. Кекса чўпоннинг юрагига симиллаган бир оғриқ кирди. “Шу ҳеч кимга ҳеч нарса демай, тушунтирмай кетаётганим бемазагарчилик бўлдим дейманда”, – ўйларди у.

Бепоен сахро кенгликлари томон жон жахти билан интилаётган киши ўғли томонга ўғринча нигоҳ ташлади. Ўғлининг чеҳраси хотиржам бўлсада, андак тундлик борга ўхшади. Машина текис асфалт йўлга чиқиб олди. Ўғил тезликни оширди.

“Ҳа кампиримнинг кўнгли ниманидир сезган. Бўлмаса ҳеч қачон мени йиғлаб қузатмасди, – ўйлади чол. Ҳаммасини унга очиқ айтсам бўлармиди? Йўғ-е дарҳол фикрдан қайтди қария. Подадан олдин чанг чиқаришнинг нима кераги бор. Борди-ю куним битмаган бўлса, қайтиб келсам ҳам ажаб эмас”.

Тушнинг ҳаммаси тўғри чиқарвермайди-ку. Дарвоқе ўзини яна оқламоқчи бўлди қария. Туш – оддий туш эмас, Аллоҳ иродаси бўлсачи? Раҳматли бобом бекордан-бекорга чақирмасалар керак. Котиби қудрат пешонамга шу бепоён кенгликларнинг соф ҳавосидан тўйиб-тўйиб, сўнгра омонатни топширишни ёзган бўлсачи.

Тинчликни ўғли бузди, отасига аллақердан олиб келган шапалоқдек қўл телефонидан фойдаланиш қоидалари тўғрисида узоқ гапирди.

Ота уни истар-истамас тинглаб ўтирдию, охири тўнғиллаб қўйди:

– Э-э, бўлди қил ўғлим бошим ғовлаб кетди. Керак бўлса амаллаб ишлатарман. Шунча йил саҳрода юриб, шу матоҳсиз ҳам куним ўтиб турганди-ку...

...Капада кўзларни юмиб хаёл суриб ётган ота ўғли билан қўл телефонида қисқа бўлсада бинойидек гаплашганидан ўзича мамнун бўлиб жилмайиб қўйди.

Қум бўрони жуда кучайган, етти-саккиз қадам нарини кўриб бўлмас мўъжаз кўналга атрофини қоплаган қум денгиз тўлқинига ўхшаб қолганди.

Кекса чўпоннинг кўнглидаги чўл соғинчи шунчалар кучли эдики, бу қаттиқ сувсираган кишининг ташналигига ўхшаб кетар, ҳаливери қонадиганга ўхшамасди. Чолнинг қош-киприклари, тишлари остида ғичирлаётган қум зарралари, шамолнинг хуштаги-ю, бир маромдаги гувилаш ҳам уни инжитмас, бояқиш кўзлари ачишсада, қум бўронлари аро ниманидир илғаб олиш учун олдинга термулар, ҳаракатлари муздек булоқ сувини ютоқиб симираётган ташналаб кишига ўхшаб кетар, эҳтимол, бутун умри саҳронинг бепоён кенгликларида кечган инсон учун бундай соғинч табиий ҳолдир. У чўпонликни ташлаганидан сўнг ўтган беш йил мобайнида ўғлининг Гужумлидаги отарида, Қизилқумда яшовчи ёр-биродарларнинг уйида меҳмон бўлиб, хуморини хийла тарқатган бўлсада, у яна чўлга интилаверди.

Бир неча кун олдин кўрилган туш унинг қишлоқдаги хотиржам сокин ҳаётини остин-устун қилди, тўғрироғи, бутунлай издан чиқарди.

Бобосининг чорловини Аллоҳ иродаси дея қабул қилган кекса чўпон танти чўрткесар ва қайсар одам эмасми, кўнглида, ич-ичида сас бериб турган бир ҳақиқатни тан олгиси келарди.

“Очиғи, – дерди у ўз-ўзига, – бобом чорламаганда ҳам куним битганини аниқ билсам, мен барибир чўлга келган бўлардим.

Кун шу тахлит қарама-қарши, бир-бирини инкор этувчи хаёллар оғушида кечган эсада ўз уйига янгидан меҳмон бўлиб келган қариянинг кўнгли анча хотиржам эди. Йўл чарчоғи элитими, ҳарқалай у қапада ўзини қум бўронидан имкон борича химоялаб олгач, тезда ухлаб қолди.

Бўрон қачон тинганини у билмайди. Эрта тонгда кўз очганида ҳамма ёқ осуда шимол томондан андаккина изғиринли шамол эсар, саҳро шу қадар сокин эдики, кеча худди шу кенгликларда ҳеч қандай қум бўрони-ю тўс-тўполон бўлмагандай.

Кечаги қиёмат-қойимни шундоққина қападан чиқаверишдаги балиқ сиртига монанд мўъжазгина қум тепаси кўрсатиб турарди. Қум тепасидаги шамол излари оддий из бўлмай ҳақиқий санъат асарига ўхшаб кетарди. Бу асарни табиатдан бўлак бирор-бир рассом ярата олмаслигига имон келтирмай илож йўқ.

Ўзининг сўнгги кунини қутаётган киши, агар кўнглидаги андак хавотирни ҳисобга олмаганда, бошқа одамлардан сира фарқ қилмас экан.

Елкасига чакмонини ташлаб олган чол қум тепадаги асарни бироз томоша қилгач, нимадандир кўнгли тўлиб қапа орқасига ўтди. Қуриган янтоқ, шувоқ, явшон ҳиди “гул” этиб димоғига урилди. У кўксини тўлдириб-тўлдириб нафас олди, боши айлангандек бўлди. У энг аввало таниш ва қадрдон ҳидни қанчалар кўмсаганини юрак-юракдан ҳис этди. Чунки бу ўзига хос ҳидни чаппар уриб гул очган боғда учрата олмайсиз. Боғдаги ҳид гул баҳор, навбаҳор ҳиди. Эрта баҳорда ҳали гул очиб улгурмаган саҳрода бу ҳид йўқ. Унда қуриган ўт-ўланлар ҳиди димоқни қитиғлайди. Бу ҳид кеч кузнинг маҳзун, андак хавотир, андуҳли, қилич яланғочлаб келаётган қаҳратон киш арафасидаги надоматли нафаси бўлса не ажаб?.. Уни ҳаётининг кузи оёқлаб, қаҳратон кишида яшаб турган қари чўпон ҳис этмай, ким ҳис этсин?

Нима бўлганда ҳам чўпон шод-масрур кўнгли равшан эди. Негаки чўлнинг ўша ҳеч қачон тинмайдиган саркаш шамолларига кўкрак тутиб турар, буюк мавжудот ва ҳодисот бўлмиш Қизилқум билан юзма-юз, яккама-якка эди!

Шу аснода тонгнинг бокира сукунатини бузиб яна ўша кечаги маҳзун-ночор нола такрорланди. Чол сесканиб кетди, у ҳоли ўзини ўнглаб олмасидан товуш яна эшитилди. У беихтиёр товуш келган томонга қараб юрди, бархане тепасига кўтарилиб қараса, пастроқда, нишабликда бир кийик жон ҳолатида типирчилаб, юқорига интилмоқда. Кекса чўпон илдам юриб унинг ёнига борди. Унга кўзи тушган кийик олдинги оёқларига таяниб, ўрнидан турмоқчи бўлди. Кучи етмади, яна бошини қумга қўйди. Чўпоннинг синчи-синашта кўзлари жониворнинг тўшидан лахта-лахта қон оқаётганини, шохларига қараганда ҳали бир ёшга ҳам етмаган оҳу боласи эканини дарҳол англади. У ўқтин-ўқтин нафас олар, дам очилиб, дам ёпилаётган мунгли, сурмасо кўзларидан дув-дув ёш куйиларди.

Оқаётган қон қумда ҳалқоб қилиб улгурганди. Шу ергача зўр-базўр юриб келган излар ҳам қонли эди. Чол қумга чўккалади. Кийикнинг олдинги ўнг оёғини сал кўтариб ярани синчиклаб кўздан кечирди. Қон оқиб турган жойга қўл теккизганида жонивор қаттиқ безовталаниб, юлқинди, яна ўрнидан турмоқчи бўлди.

Лекин бошини андак кўтара олди холос. Ҳолсизланиб қумга аста бош қўйди. Кўксидан кучли бир хўрсиниш отилиб чикди. Энди ҳатто нола чекишга мажоли йўқ эди. Оҳунинг чиройли кўзларида чўлнинг битта-яримта оқ булутли осмони акси кўринар, шунинг баробарида инсондан, Аллоҳдан қандайдир умидворлик ҳам бор эди.

Эҳ, жонивор, ўзини шу қўйи бадга солган биз эканимизни билармикан? Биладими, йўқми, бу ёлғиз Худога аён. Фақат сезишимча айрим жониворларда ҳам кўнги, қалб бўлса керак. Йўқса йиғлай олмасди, бечоранинг юм-юм йиғлашини кўрмайсизми?

Дарвоқе, Махтумқули от инсондай фикрлай олади дейди-ку!

Аммо ўйлашимча жониворларни кучли сезги бошқарса керак. Шу билан улар жон сақлайди, шунинг учун ярадор кийик нажот манзили дея инсонга талпинган. Ярадорнинг аҳволи ниҳоятда оғир, ўйлаб ўтиришга фурсат йўқ. Бояқишнинг бу манфаат дунёсидаги сўнги дамларини бироз енгиллатиш учун нимадир қилиш керак.

Шўрлик кийик кўпга бормаслигини, ўқ яраси жуда чуқур эканини чўпон дарҳол сезганди. У жонивор дардини енгиллаштириш учун ортга қайтди. Йўл-йўлакай ҳаёлидан шундай фикр кечди. “Кеча сувотда чўпон кўрган қўлмақдаги

излар ёш кийикники эди, қон кўринмасди. Афтидан шу яқин агрофда пойлаб ётган нобакорлар биз жўнаб кетганимиздан сўнг, унга ўқ узишган”.

Улар оҳуни тутиб олишолмаган. Ярадор кийик жон ҳолатда жуда тез югуради. Чўпон негадир оҳу – Ғизол¹ бўлса керак дея тахмин қилаётганди. Ёш кийикнинг шохи, оқиш кўкси шундай ўйлашга ундарди.

Чол қападан сопол косада сув олиб келиб, амаллаб кийикка ичирган бўлди. Бир парча тоза бўзни андак куйдириб ярага босдида, чилвир билан боғлаб қўйди. Оҳуни ёлғиз қолдириб қапага қайтди.

Ким билади деди ўз-ўзига, эҳтимол бечора оҳу ҳам жонажон уйи –Қизилқум кенгликлари билан хайрлашишни истаётгандир?..

Чол Ғизол пешингача яшаса керак, деб ўйлаганди. У қўналғасида алланарсаларни қидириб куйманаётганда, чошгоҳ маҳали аввалига одам боласига ўхшаб инграниш, кейин қаттиқ хўрсиник, ўқтин-ўқтин хуриллаш эшитилди.

Кекса чўпон гап нимадалигини фаҳмлаб дарҳол оҳу ётган томонга юрди. Норасида Ғизол сўнгги нафасларини олаётган бўлсада, инсон шарпасини сезиб, кўзларини очди. Чўпон жон талвасаси чўзилиб кетмасин деган хаёлда унга яқинлашмай жим тураверди.

Ниҳоят, жуда узун туюлган дақиқалардан сўнг Ғизолнинг жони узилди.

Чўпон ўз таъбирича норасида гўдакни ётган еридан сал пастроққа қумга кўмиб қўйди. Акс ҳолда ҳамма ерда ҳозир у нозир ўласахўр қузғунлар унинг кўзларини ўйиб олишади.

Собиқ чўпон қапага қайтиб тушлик қилишга ҳозирланар экан, хаёлига жуда эзгин фикрлар ёпирилиб келарди. “Оҳуча-ку нажот истаб барибир инсонга талпинди. Биз эса она сайёрани етим, ярадор, чалажон Ғизол ҳолига тушириб улгурдик-ку! Энди биз гумроҳлар кимдан нажот кутамиз?! Тоғу тошни, чўли саҳрони, борлиқни энг ёмони инсоф-диёнатни сотаётган, ҳамма ёқни мўр-малахдек босган шу нафс бандаларданми?!

Шу тахлит Тўсбулоқда кунлар ботиб, тонглар отаверди.

Ниҳоят Қизилқум ошиғи ташвиш хавотир ва ҳадик ила қутган еттинчи кун тонги яқинлашди. Чол субҳи козибда уйғонди. Кўнгли алланечук, нафаси қисилиб, юраги ўйнар, онг-шурида ўлим шарпаси кезиб юрарди.

Кекса чўпон мард, довюрак инсон эди. Зеро, буюк саҳро кўрқоқлар, мунофиқлар билан сира келишаолмайди.

Ўзини хийла босиб олган чўпон бомдод намозини ўқигач кўнгли бироз ёришди. Унинг бутун вужудига қандайдир илоҳий бир нур оқиб кирарди гўё.

“Ўлим ҳақ”. Ҳамонки, Ҳақ таоло иродаси шундай экан, ундан бўйин товлаб бўлмайди. Ҳар бир муслим ўлимни мардона қабул қилмоғи керак. Шундан сўнг қария қапа ортида ўзи тўплаб қўйган ўтин чўп орасидан саксовул шохларини излади, битгаям топа олмай ҳафсаласи пир бўлди.

Чўлга отланганида, қандай бўлмасин саксовул ўтини топиб бир мартагина унинг оловида қайнаган кўк чой ичмоқчи эди. Росмана ўрмондек шовиллаган миллионлаб гектар саксовулзорлар ғорат қилингани, ўтин сифатида сотиб юборилганини у яхши биларди. Ана энди бўлса Тўсбулоқда ялангоёқ бўлиб пойи пиёда кезиб чиқсангизда яшнаб турган саҳро султонида асар ҳам тополмайсиз. Ҳолбуки, бу ажойиб дарахтсимон ўсимлик даҳшатли кўчма қумлар йўлини кўкси билан тўсар,

¹ Ғизол - кийикнинг бир тури.

шунинг баробарида, бу жафокаш мавжудот тандирдек қизиган сахро ҳавосини худди табиий совутгич мисол мўтадиллаштирарди.

Ҳозир эринмаган инсон борки, “Сайёрамиздаги иқлим кизиби бориши ҳалокатли” дея бонг урмоқда. Айтишларича, кўзни қувонтирадиган саксовулзорлар ҳозир Қизилқумнинг Амударёга туташ ерларида ҳам жуда камёб эмиш.

Қария амаллаб қорақумғонда чой қайнатиб, бир бурда нон, озгина майиз-у новвот билан ғамгин алфозда нонушта қилди. У энди ўзининг сўнгги куни эмас, ҳалокатли жарлик ёқасига келиб қолган, ўз таъбирича Етим сайёра ҳақида хаёл сурарди.

Сўнгги еттинчи куннинг соатлари эса шиддат билан ўтиб борар, ўлимини бўйнига олган киши эса бунга сира парво қилмасди.

Аср намозидан сўнг қариянинг аҳволи бироз ёмонлашгандай бўлди. У қўналғага кириб, устига чакмонини ёпиб кўзларини юмиб ётди. Кўп ўтмай ухлаб қолди. Ярим соатдан кейин уйғонди. Кейин яна ухлади, уйғонди.

Шу тахлит у уйку босиб келяптими, ёинки ўлим, билолмай гарангсиз қолди. Қулоқлари қаттиқ шангиллар, чаккалари лўқиллаб, нафаси қисилар, кўз ўнгида аллақандай даҳшатли манзаралар намоён бўларди. Анча вақт қийналгандан сўнг, аҳволи бироз яхшиланиб, ўрнидан туриб ўтирди. Фикрлари тиниклашди. У ўғлига хабар етказиш вақти келганини сезиб телефонини олдида, хийла вақт унинг уёқ буёғини обдон силаб-сийпади.

Ниҳоят ўғлининг телефон рақамини топди шекилли, мийиғида кулганича сўзланди: “Ё товба, бу матоҳ худди ўзимизнинг хонаки пишаққа ўхшаркан. Силаб сийпаламасанг миқ этмайди, миёв ҳам демайди”.

Бирдан смартфон миёвледи. Гўшақда кенжа ўғилнинг ҳорғин товуши эшитилди.

– Ассалому алайкум, лаббай ота, яхшимисиз? Эшитаман!

– Воалайкум ассалом ўғлим, мен яхшиман, ўзинг қалайсан? Уйдагилар яхшими. Энди гапларимга қулоқ сол, болам. Мабодо менга бирор қор-қол бўлса бандаликни бажо келтирсам, Қулжуктов ён бағридаги эски қабристонга қўйинглр...

Ўғилнинг дами ичига тушиб кетди, бироздан сўнг ўзини сал ўнглаб олди.

– Ота, ўйлаб гапиряпсизми, Қулжуктов қаёқда-ю бизнинг кишлоқ қаерда? Бунақада чўлу биёбонда ғариблиқда қолиб кетмайсизми?

Ўғил “қабрингиз” демади у отаси нега бундай деяётганини унчалик тушунмаган бўлсада, чолнинг тўсатдан чўлга жўнаб қолиш сабабларини энди тахмин қилмоқда эди.

Гўшақда чўпоннинг хаста овози эшитилди:

– Қизилқумда мен ҳеч қачон ғариб бўлмайман. Қабрим ҳам шундоқ тоғ шамолларига юз тутиб туради. Баҳор андак кучга кириши билан сойликлар сувга тўлади. Қабрим атрофида кип-қизил лолалар гул очади. Улар умр бўйи она табиат дея қон бўлган юрагим рангида бўлади. Бу манзил-макон ўзим умр бўйи яшаган қадрдон уйимдир. Одам боласи ўз уйида ғариб бўлиши мумкинми? Йўқ асло!

Ота тугмачани босди.

Ўғил лабини тишлади. Юраги “шув” этди. Йиғлаб юборди.

Борлик ва йўқлик ўртасида турган киши эса энди ўзи билан ўзи овора. Хаёл дарёсига ғарқ бўлаёзган, қаёққа сузишни билмасди. Хаёллар уни ўша олисларга олиб кетмоқда эдилар. У отасини эслади. Кейин ўтган кунлар мобайнида отасини бир марта ҳам эсламаганидан уялиб кетди.

Падари бузруквори шўро замонасидан олдин отасига ёрдамчи чўпон бўлган. Ўтли-шудли йигитга Чорикулбойнинг назари тушиб, ўзига яқинлаштиргач, таъминотчи этиб тайинлаган. У саксовулдан тайёрланган кўмирни туя карвонига ортиб, Қизилкумнинг ҳар – ҳар ерида жойлашган чўпон кўналгаларига етказиб берган.

Ёзда мешларни туяларга ортиб, чўпон-чўликларни Ширинкудукнинг ширин суви билан таъминлаган.

Чол ўзи уйғокми, ухлаганми била олмас, фақат кўз ўнгидан ўтаётган манзараларни аниқ-тиниқ кўрар, ҳис этарди. Демак, эс ҳуши жойида.

Мана, қип-қизил алвондек лолазор. Бир томонда оғир сукутдаги Қулжуктов, яна бир томонда шарқироқ сой ҳар ер ҳар ерда дўппидай ўтовлар кўзга ташланади. Сой соҳилига гулдор наматлар тўшалган, дастурхонларда оқ буғдой нони, шубат, қимиз, янги туғилган кўзичоқ гўшти, сумалак, кўк чучвара. Қариқартанг, ёш яланг Қизилгул сайлига йиғилишган.

Қулжуктовга яқин қишлоқлардан меҳмонга келган ёш яланг қозоқлар дўмбира чертиб ўлан айтишар. Ромитаннинг чўлга туташ қишлоқларидан чўпон оталарини кўришга келган йигит-қизлар эса доира чалиб, “Бухорча”, “Мавриги” кўшиқларини ижро этишар, рақсга тушишарди.

Қизилгул сайлига келганлар орасида Зебохон ҳам бор эди. Ўшанда 23 ёшда бўлган йигитга у ҳаммадан гўзал кўринди. Бухорча куйлаб, шўх-шўх ракс тушишда ҳеч ким унга тенг кела олмади. Чўпон йигит кўнглида ишқ алангаланган ва у ўзининг ҳеч қачон ҳеч кимга айтилмаган биринчи ва охирги шеърини юрагига ёзиб улгурганди. Йигит кўнглида муҳаббат ҳам, шеър ҳам биринчи ва охирги бўлиб қолаверди.

Кези келганда йигит қизга муҳаббатини изҳор этди. Аммо шеърини айтолмади. Ғурурми, уятми бунга йўл қўймади. Ва у ҳеч қачон тилга кўчмади. Шундай бўлсада умр бўйи чўпоннинг йўлини ёритди. Қалбининг қаърида қолиб кетган шеър нафақат унинг йўлини ёритди балки ҳаётидаги ўрнини, дунёқарашини белгилаб берди.

Кимлардир уни менсимайгина “Шоиртабиат” деб аташи мумкиндир. Йўқ аслида шоиртабиат эмас, юрак-юракдан табиат шоири, куйчиси номига лойиқ инсон, аниқроғи тилда эмас, дилдан шоир эди. Ҳозирги баъзи қофиябоз, маддоҳларга мутлақо ўхшамасди.

У ҳеч қачон ўзини шоир санамаган. Атрофидагилар ҳам унинг сиймосида шоирни кўролмаган бўлсалар керак. Тўғрида барваста, кенг елкали, ориқрок, юзлари чўл офтобида қорайган қўй кўзлари самимий боқувчи бу киши ўзи ҳам ҳеч қачон “Шоир бўлмасамда, менда шоир юраги бор” деган ҳаёлга борган эмас.

У Қизилкумни борича, бутун гўзаллиги, азоб-уқубатлари билан бирга қаттиқ севарди. Чўпоннинг барча шеърлари кўнглининг қат-қатида юрак тубида қолиб кетди.

Аслида ҳам улар Аллоҳ берган иқтидор туфайли, қоғозга сиёҳ билан эмас юракка юрак қони билан битилган ашъор саналарди. Бу шеърлар она ер етим сайёра ҳақидаги мангу кўшиқдир. Уларни чўпон юрагини ўқий олган табиат шайдолари куйлаб юрсалар ажаб эмас.

У йигитлик чоғида ҳам ҳозир ўлим тўшагида ҳам фақат ўзигагина ўхшаган. Фақат табиатни қанчалар яхши кўришини билган, холос.

Еттинчи кун охирина кутаётган инсоннинг кўнглини тадқиқ этар эканмиз, у шўрлик ўзини Қулжуктов этагидаги лолазорда ҳис этар. Гулоби, фаранг дуррачани пешонасига дол танғиган, қирқта ўрилган қоп-қора сочлари белида тўлғанган қизил духоба нимча намозшом гул атлас қўйлак кийган Зебохоннинг гўзал сиймоси нигоҳларда қотиб қолганди гўё. Бирдан у сесканиб кетди, кўзларини очгач, қапада ётганини ҳис қилди.

Ўриндан андак кўзғолиб хиёл очиқ жойдан осмонга тикилди. Куёш мағриб сари тобора ошиқар, туя ўркачига монанд бархан ортига ўтиб олишга ҳаракат қиларди. Чол бошини яна ёстикқа ташлади. Кўнгли беҳузур бўлиб ўйлади: “Офтоб ботишига озгина вақт қолибди. Менинг ҳам куним битди чоғи. У калима ўгира бошлади. Кўнгли бироз тинчлангандай бўлди. Шу аснода кўз ўнгида вафодор ити – бўрибосар Ҳайбар пайдо бўлди. Унинг кўзлари худди ярадор Ғизолникидай ёшли кўринди.

Чол ўрнидан туриб ўтирди. “Ё Худо, Ҳайбар менинг ўлимимни сезиб йиғлаётгандир? У бечора мен ва отаримни қутқариб ўзи қурбон бўлганди. Оч бўрилар галаси уни ғажиб ташлашганди.

Бирдан кекса чўпоннинг фикрлари равшанлашди. “Ўзи менга Зебохон ва Ҳайбардан бошқа вафодор дўст насиб этмади. Майли шунисига ҳам шукур... Аслида Зебога ҳаммасини очиқ айтишим керак экан. У албатта мени тўғри тушунган бўларди”.

Сўнг... ҳаммаёқ жимиб қолди. Аслида эса шамол товуши кучая бошлаган, фақат чол энди ҳеч нарсани эшитмай, кўрмай қолганди. Ярим соатлардан сўнг талвасага тушмай секингина уф тортиб аста жон берди.

Куёш ботган, фалакнинг улкан шамчироғи эмас, Қизилқум офтоби, табиат шайдосининг сўнгги кунни йўқлик сари юз тутган эди.

Куёшнинг алвон ранги эса Зебохон гўшангага кирганида унинг ял-ял ёнган ёноқларига ўхшаб кетарди. Ўшанда буни фақат чўпон йигит илғаган кўнгли Қулжуктов сингари юксалганди. Аллоҳ унинг юрагига илк муҳаббат билан бирга шеър ишқини сола билганди. Шу боисдан табиат шайдоси куёш лолаларнинг алвон ранги ҳамда севгилисининг ол ёноқлари ўртасидаги ўхшашлигини илғай олганди.

Бизнинг шоир она ер муҳаббатини, ёрига бўлган севгидан устун қўя оларди. Шунинг учун бўлса керак тўйдан бир ҳафта ўтиб ўтмай, Тўсбулоққа жўнаб кетганди.

Оҳ, ўшанда Зебохон қанчалар ўксинган, “севгидан лоф урган чўпоним, мандан кўра қўйларини яхши кўрар эканда” деган хаёлга бориб, кечалари ҳеч кимга билдирмай юм-юм йиғлаганди.

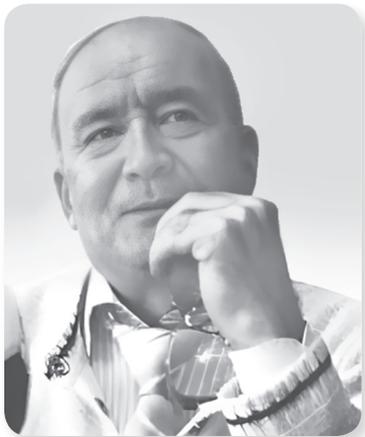
Қизилқум баҳори ўз ҳақ-ҳуқуқларини қатъият ила талаб қила бошлади. Тўсбулоқ яйловлари ям-яшил тус олди, Қулжуктов сой ва сойлиқлари сувга тўлди. Тоғ этакларида яна алвон лолалар гул очди.

Фақат, энди Зебо буви уёқларга бора олмайди, боргиси ҳам йўқ. У умр йўлдошига ҳамон мотам тутмоқда.

Буюк саҳро кенгликларида ғамгин-маҳзун, шунинг баробарида аллаловчи, кўнглини кўтарувчи куй-қўшиқ янграйди, тоғ ўнгириларида акс-садо беради. Бу марсия қум бўронлари, чақмоқ, ёмғир пайтида ҳам сира тинмайди.

Энди бу мангу қўшиқни фақат буюк саҳро эмас, балки она Ер-етим сайёра хун бўлиб куйласа, ажаб эмас...

2023 йил 4-10 январь. Ромитан.

Музаффар АХМАД

Сиз пок муҳаббатга, иффатга тимсол

Мусаввир

Ўзбекистон халқ рассоми

Рустам Худайбергеновга

– Чизган сувратларинг бунчалар нурли,
Ҳар рангги завқиёб, жўшқин, сурурли,
Мусаввир, огоҳ эт бунинг сиридан.

–Тунлар суврат чизиб, кўлим толганда,
Дунё ёғдулари адо бўлганда,
Тола нур кўшганман кўзим нуридан...

–Чизган сувратларинг бунчалар тиник,
Ҳар рангги шафақдай покиза, ёниқ,
Бу сирдан огоҳ эт, мусаввир дўстим.

–Тунлар суврат чизиб, руҳим толганда,
Бўёқ ҳам, бардош ҳам тамом бўлганда,
Кўзимнинг ёшидан бир томчи кўшдим...

–Дилда армон бўлиб қолмасин, ногоҳ,
Шу сирдан ҳам бизни этакол огоҳ,
Тирикка ўхшайди сувратда барча.

Музаффар АХМАД – Қорақалпоғистон халқ шоири, “Дўстлик” ордени соҳиби. 1956 йилда туғилган. Тошкент давлат педагогика институтининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини битирган. Ижодкорнинг “Икки дўст достони” чоп этилган. 2022 йил нашр қилинган “Туркий адабиётлар дурдоналари” номли муҳташам лойиҳанинг фаол иштирокчиси.

– Толиб йиқилганда сувратлар чизиб,
Кимдир вужудимни бўлаклаб, узиб,
Жонимдан сувратга қўшгандир парча...

Боғ

1

Бу боғ севгимиздан эсдалик, нишон,
Мен шунда битганман илк сатрларни.
Бу боғ ўз ичида сақлайди ҳамон,
Сену менга аён хотираларни.

2

Мана бу дархтнинг ёнида туриб,
Мен сени кутганман: илк бор, илк висол.
Энтикиб кетганман, узоқдан кўриб,
Шу шохга суюниб, турганман беҳол.

3

Мана бу дарахт ва мана бу курси,
Бизга ошён бўлган гўё тожу тахт.
Ҳар сафар гангитган мени соч иси,
Ҳар сафар ўзимдан кетганман, қарахт.

4

Гўзал ва тикқомат бу дарахт эса,
Мен учун айниқса: севимли, азиз.
Шу ерда олганман сендан илк бўса –
Хаёлдай сертуғён, орзудай лазиз.

5

Бари ёдимга эш, бари – шеър, кўшиқ,
Хусусан, буниси кўзга зиёдай.
Сени кўп қучганман, дарахтга кўшиб,
Қай бир ҳинд фильмин эслаб, қиёсан.

6

Мана шу дархтнинг ости эди-я,
Мен сени сўнгги бор, сўнгги бор суйдим.
“Унутманг, унутманг, унутманг,!” дея,
Сен узоқ йиғладинг, мен узоқ куйдим.

7

Мунис дархтларим, қадрдонларим,
Сиз пок муҳаббатга, иффатга тимсол.
Қалбда яшар ишқнинг шавку доғлари,
Сиз омон бўлсангиз – хотира ҳам соғ.

8

Унутманг: илтижо, ваъдалар қилдик,
Бизларни айб этманг, кечиринг сизлар.
Балки, ёшлик қилдик, хатолар қилдик,
Лекин, боғни пайхон қилмадик бизлар.

Кўхна уйлар

Кўхна уйлар турар кўхна қалъада,
Тўкилай-тўкилай деб турар алҳол.
Ҳар бир кўхна уйнинг эса олдида,
Ўтирар биттадан кампир ёки чол.

Улар ўтириши мумкин икковлон,
Бу ҳеч ўзгартмайди уй кайфиятин.
Кўхна радиодан ахён ва ахён,
Кўхна мақом янграб қолади ҳазин.

Мусиқа шўх бўлар баъзан ва лекин,
Кайфиятни сира ўзгартмас куйлар.
Катта-катта очиб дарча, эшигин,
Ҳар кун йўл қарайди бу кўхна уйлар...

Эслаш

Биз юрган боғларни босибди хазон,
Толлар ҳам қуриган, ўтин бор-йўғи.
Барглар чехрасида сарғиш мунг, йиғи,
Юракда уйғонди, минг йиллик азоб,
Бу – ўтмиш, севгининг кул босган чўғи.

Тирналди бағримда яра-йиринглар,
Кўзимга ёш келди қайнаб, гувуллаб.
Мен қаттиқ йиғладим тўлиб, увуллаб...
Шўппайган дарахтлар оҳ урар, инграр,
Бўм-бўш хиёбонлар ётар хувуллаб.

Махтумқулининг

Дўстлар, хавас қилинг, менинг қўлимда,
Шеърый девони бор Махтумқулининг.
Унинг ҳар бир сатри инграр дилимда,
Гўзал достони бор Махтумқулининг.

Унинг шеърларида ғунчалар алвон,
Бирон гул, чечаги билмайди хазон,
Япроқлари яшил мангу, аломон,
Боғу бўстони бор Махтумқулининг.

Унинг шеърларида энг асил ҳаёт,
Ўқиган ҳар кўнгил покланар кушод,
Ғарибу мискинлар топгай рух, нажот,
Шифо-дармони бор Махтумқулининг.

Унинг шеърларида гўзал ёр ғами,
Висол қувончлари, хижроннинг шоми,
Ҳар ошиқ-маъшукнинг бўлгай ҳамдами,
Севги баёни бор Махтумқулининг.

Бир қиз бор – юзи ой, қошлари камон,
Хусни дил мулкига соладир талон.
Шоирни фироқда ёндирар ҳамон,
Воҳ, Менглихони бор Махтумқулининг.

Менинг тарихимдан кулган эй, нодон,
Шу бир ҳақиқатга келтир сен иймон:
Сигинсам арзийди ҳар ерда, ҳар он,
Жаннатмакони бор Махтумқулининг.

Арзийди, ҳар сатрин айласам тавоф,
Минг бир саволимга топгайман жавоб.
Авлод-авлодимга етгудай савоб, –
Буюк Қуръони бор Махтумқулининг.

Музаффар, томоша қил Геркез боғин,
Табаррук деб бил ҳар дарахт япроғин,
Тиз чўк, ўп, кўзга сурт туркман тупроғин,
Тўкилган қони бор Махтумқулининг.

Меҳриноз АББОСОВА

Бир куни борлигим қоласан сезиб

* * *

Қачон тарқаб кетар кўзимдан туман?
Ҳар лаҳза ўзимдан хавотирман мен.
Қулоғи эшитмас созандаурман,
Рангни ажратолмас мусаввирман мен.

Чизган сувратларим ҳаммаси бир хил,
Куйларимнинг барин оҳанги ўхшаш.
Тасаввур ойнасин синдирдим чил-чил,
Руҳимда бошланди абадий саваш.

Серсавол бандангни бунча суясан,
Жилмайиб қўясан исёнларига.
Меҳрибон қўлларинг ҳаққига қасам,
Мени улоқтирма зулмат қаърига.

Қаерда мунаввар, пок бир макон бор,
Қайга олиб қочай мурғак боламни?
Эй, буюк Мусаввир, улуғ Санъаткор,
Ўзинг кўрганингдек кўрсат оламни.

* * *

Баъзида тўлииииб кетасан,
Тўйиб йиғлолмайсан,
Ёмғирдек тўкилолмайсан,
Хўрлигинг келади осмонга қараб.

Меҳриноз АББОСОВА – “Шуҳрат” медали соҳибаси. 1995 йилда тугилган. Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети Олий адабиёт курсини тамомлаган. Унинг “Мен ёшликман”, “Юлдузранг қўшиқлар” номли шеърый китоблари чоп этилган.

Баъзида кулииб кетасан,
Қаҳ-қаҳа отасан –
акс-садо келмас,
Аҳмоқ подшоларнинг устидан кулган каби
аччиқ-аччиқ куласан,
Масхарабозга айлангинг келар.
Баъзида ўлииииб кетасан,
Кимса илғамайди йўқлигинг,
Бироз титраб қўяр майсалар,
Бироз сукут сақлайди кушлар,
Бошқа ҳеч ким сезмайди
кунда неча марта ўлиб-тирилганигни...

* * *

Ортга оқаётган сув,
Шарққа ботаётган куёш.
Фурсат боқаётган қўрқув,
Аста битаётган бардош.

Қалбни куршаётган ҳузун,
Эрта бошланётган мотам.
Атай алдаётган очун,
Хохлаб алданётган одам.

Сукут сақлаётган Худо,
Буткул ўчаётган хотир.
Ойдек балқаётган хато,
Итдек увлаётган шоир.

* * *

Кел,
шунчаки бирга чой ичамиз,
Кўзларингга қарамайман, кел,
Сиёсатдан гапирмайман ҳеч,
Нолимайман бирор тузумдан,
Ҳукуқи йўқ инсонлар учун
йиғламайман багрингни тилаб.
Уруш ҳақда оғиз очмайман,
Мазлум билан нима ишим бор?
Узоқларда ночор одамлар
бир амаллаб кўрсин кунини.
Тиржаяман куёшга қараб,
тишим оқи кўринар фақат
чиқармайман асло унимни.
Тушларимда босқинчилардан

қутқармайман гўдакларни ҳам
қайғу тўла сатрларимни,
сенинг билан кўрмайман баҳам.
Ақл курсин, тафаккур курсин
Виждонга ўт тушсин, азизим.
Аҳмоқ бўлиб яшайлик бир кун
бир дақиқа, ҳеч йўқ бир лаҳза.
Қачонгача кўзёш ичамиз?
чой ичайлик одамга ўхшаб.

“БОҒЧАСАРОЙ ФОНТАНИ” ДОСТОНИНИ ЎҚИБ...

Сарой бу – қафаснинг ялтироқ номи,
Подшоҳ ким – ҳашамдор тўн кийган маҳбус.
Ҳарам қизи – чўққа тушгани они
қайтадан тирила олмаган қақнус.

Қалъани чўқтирган сукут денгизи,
Шоҳ Гарой қалбига солар долғалар.
Вазирлар кўзида хиёнат изи,
Эшикдан ҳам ҳиссиз эшикоғалар.

Арслонни охуга эвирар ҳадик,
Султонга қуллигин англатар кўрқув.
Инсоннинг энг яқин дўсти ёлғизлик,
Асло енгиб бўлмас душмани ҳам – у.

Хилватда ибодат қиладир бесас,
Гаройхон – ҳўл бўлган соқоли ўсиқ.
Ким у йиғлаётган фаввора эмас,
Гўзал Мариянинг қайғуранг кўзи.

Бирдан Бочасарой дўнар бўшлиққа,
Исрофил суруни чалар фаввора.
Кўк тўлар Зарема айтган қўшиққа,
Қўшиқлар қушларга айланди, қара:

“Балки лаънатлайди, қарайди балки,
Кеча дуо қилган малоикалар.
Жамийки хужайрам топгандир таркиб
Қайноқ гуноҳингдан – бўйи муаттар.

Фаришта қалбини забт этган иблис,
Қандай дўзахсанки – жаннатдан муҳим.
Жуфтига талпинган оққушдек илкис,
Ҳижобини отди муслима руҳим.

Аммо исёнларим лаҳзалик холос,
Чорасиз тақдирдан кутмадим шафқат.
Дунё югурарди ортимдан ҳаллос,
Кўзингга кочардим, кўзингга фақат.

Тушда ҳамма болам сенинг пуштингдан,
Ташда сароб – қизим, изтироб – ўғлим.
Рухингни ўраган йўргак ҳам кафан –
Менинг ёсин кўнглим, таборак кўнглим”

Ҳар томонда руҳлар кезар саросар,
Ёлғизликни ёлғиз қолдирмас ёху.
Гаройнинг юрагин эзади баттар,
Қўшиғи тугатмас Заремабону.

Мана, унутилди ҳар ким ва ҳар не,
Дунёсидан ўтди подшо Гаройда.
Лек, ҳануз эслатиб қора кунларни,
Оппоқ гуноҳ ўйнар Боғчасаройда.

* * *

Нечун юрагингда ғуссалар олиб,
Нега керак бўлди шунча кўзёшлар?
Ҳозир фарёд солиб, ваҳима солиб,
Булутлар бошингга йиғила бошлар.

Муҳими, ичингда яшама ҳуркиб,
Ўша қиёфангда бўлавер зоҳир.
Сенга гуллар тутиб, сенга тиз чўкиб,
Кимсан – Баҳор келди қошингга ахир.

* * *

Сен ҳамма нарсдан ташқаридасан
савобдан, гуноҳдан, дўзах, жаннатдан.
Тақдир сукутидан қулоғим батанг,
Нафасим тикилар ҳайратдан.

Лабингни ҳавога чизар эканман –
бармоғим куяди, ўт кетар кўкка.
“Нега?”, “Нечун?”, деган саволим билан
Тангрининг кўзига боқаман тикка.

Ҳолимизга боқиб, хўнграйди само,
Тунларни ғажийди соғинчим – қашқир,
Билмайман якунда не кутар аммо,
Бизга ҳам Худонинг айтгани бордир.

Севгилим, мум тишла ўша кунгача,
Гўзал айрилиққа ичамиз қасам.
Борлигинг истисно эрур унгача
сен ҳамма нарсадан ташқаридасан.

* * *

Қўрқоқ кейин мушт кўтарар,
Йўқ, йўқ...унинг қалтироқ қўли
мушт бўлиб тугилмас балки ҳеч қачон.
Ҳаёти, хаёли қолипда мудом,
Режа асосида кўрар тушларин.
Тепадан топшириқ олса, севади.
Рухсат олмоғи шарт табассуми чун,
Кўзлари ёшланмас буйруқдан олдин.
Ҳайқирмоқ истайди – овози кесик,
Ёрилиб ўлмоққа юраги кемтик.
Қўрқоқ кун кечирар, яшашдан нари,
Қўрқмасларнинг куни туғмади ҳали.

ҚУШЧАГА

Занжирлар шарақлар, куллар алаҳлар,
Борлиқни эгаллар баҳайбат кўрқув.
Осмон сеникимас, ёнма бу қадар,
Учиш мумкин эмас, тушунмадингму?!

Қанотингни яшир, ҳоврингдан тушда,
Саҳроларни кезгил пой-у пиёда.
Не қилиб юрибсан, ай, шўрлик қушча,
Занжирлар товшига тўла дунёда?!

* * *

Баъзида шунчаки чарчайсан,
Кўзингдан қон оқар, шунчаки.
Нафратдан ўлардек яшайсан,
Жонингни ишқ ёқар, шунчаки.

Сув эдинг аслида, эркин сув,
Тошқинни, тўлқинни истадинг.
Куз каби тўкилгинг келару,
Баҳордек гулламоқ – қисматинг.

Оёққа қалқасан қайтадан,
Бекордир енгилдим деганинг.
Ёдингга тушади даъфатан
Севгилинг ёдида эканинг...

Юраги доғларга саломлар бўлсин

Муҳаммад СИДДИҚ

* * *

Менам муштоқ эдим бир ёруғ сўзга,
Ағёр истамадим –
Зор эдим дўстга!
Нажот сўраб келган ҳар қора кўзга
Қўшиқлар куйлаган бир мискин эдим.
Чорак асрдирки, ғам боғидаман...
Дил – доғда!
Изтироб хобгоҳидаман.
О, неча жарликнинг қирғоғидаман –
Гўё тушда қолиб кетган жин эдим?!
Ва ё ўғаймидим гулгун тақдирга,
Нечун тош боғланган учкур шахдимга?
Мунис қувончимга,
Маъсум бахтимга
Эртақ тўқиб юрган ғўр таскин эдим...
Иқрорман!
Очлигу зарни ҳам кўрдим,
Қобонни ҳам, нилуфарни ҳам кўрдим,
Подшони ҳам кўрдим...
Ғарни ҳам кўрдим –
Ўзим нима эдим, ўзим ким эдим?!
Аросат, аросат...
Сўнгсиз аросат –
Сояси устимда тургандек, ғалат!
Ўлимгача ғафлат, бўғзимгача дард –

Муҳаммад СИДДИҚ – 2000 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти тўртинчи босқич талабаси. Унинг “Йоҳу” номли китоби чоп этилган. “Зомин 2018” семинари қатнашчиси.

Кимлигин билмаган
Аллаким эдим.
Менам интиқ эдим олис маъвога,
Шайдо эдим ундан келган навога!
Ё гадоман сиғмай юрган дунёга,
Ёки вақт юзида – бир ажин эдим.
Шу вақтнинг муваққат ноласи эдим,
Қакнус – юрагимнинг қафаси эдим.
Илоҳи,
Менам бир нафасинг эдим,
Яна ким эдим мен?!
Яна жим эдим...

* * *

Биз қайғу..
Биз ҳасрат..
Такрор ўртаниб
Келгандик,
О, сархуш бу боғчалардан
Чечаклар тергали,
Сўнг ранг улашиб
Ўтгали омонат, тунд кўчалардан.
Бир ровга келгандик,
Бир лаҳза яшаб,
Бир оний титроғу шавққа йўл эдик.
Ўзни бор-бўйича борлиққа ташлаб,
Бир кўнгил раъйига подшоҳ, қул эдик.
Нечун энди гулмас, терамиз андух,
Хору бекасликда аҳли зуҳд аро?!
Тўрвада жавоҳир, борамиз худди –
Зулмат кишваридан чиққан фуқаро..
На ман, бағри хунми, орзуга тўла,
Ҳали улғаймаган, ҳали пишмаган,
Ноламан – самовот қаърларин ўйлаб,
Ҳайрат навосидан ерга тушмаган.
Бунда бир куй тилаб келган кимсанинг
Келмасми юракдан тошиб қулгиси?
На сиз, эй кўзлари пардали қавм,
Шодлик овчисими ё нафс элчиси?!
Яна бекасликнинг роҳига силжиб,
Чечаклар атрини излаб боғлардан –
Биз қайғу..
Биз ҳасрат..
Кетар бўлдик жим,
Омонлик кўрмасдан аҳли соғлардан.

* * *

Не ситам,
Қайновлар кирса қонингга,
Не алам, жонингда буров турса ё?!
Озурда юраклар шабистонига
Яна хуш келдинг, эй
Дарди бедаво!
Яна сархуш келдинг, олам – бир тараф,
Бир тараф – руҳингда тугён, ларзалар.
Келарсан – хаёлот уфқига қараб,
Кўзларинг тубига ботган найзалар...
Майсалар ниш урган эртақларингда –
Аҳли ғам бағрида тинган-у дарё,
Фақат тиним йўқдир сенга бу жангда,
Фақат кўним йўқдир сенга,
Эй фарёд!
Қайдан дориб келар бунча зулумот,
Бунча нотавонсан, бунча сарсонсан?
Не савдо, тарҳингдан этсанг маломат,
Не бало, қай кожга балогардонсан?!
Бу нимта чолғудан наф бўлса кошки,
Кошки таскин берса паргола созинг!
Хуш келсанг –
Субҳда найсондек тошиб,
Қаро булутларни йиқса овозинг...
Барибир куйлайвер, куйла, тўлгунча –
Кўнгил кўзасига Ҳақу чин, ростлар!
Барибир ўйнайвер, ўйна тўйгунча,
Ёқасин йиртгунча кўғирчоқбозлар.
Очилмас тилсимлар...
Майли, тилсинлар,
Бир арвоҳ чиккунча мардуд ичингдан.
Меров дарахтлар ҳам тилга кирсинлар
Ҳаргиз хурлигингдан, мафтунлигингдан!
Бок, ёшлик чоғингда паришон даврон,
Тингла, боғчаларда мангу қасида...
Хуш келдинг,
Хуш келдинг,

Дарди бедаво,
Такрор яшатмаслар сайёрасига!

* * *

Тепамдан кетмаса қаро булутлар,
Нафас олмоқ қадар
Толсам, хорисам.
Фарғона тарафдан
Келар хуш лутфлар:
–Ало! Шкаладим, қорам!
Бормисан?!

Аям.
Аягинам! Умрим гултожи,
Шу овоз пинжига беркинсам баргдай.
Борманми, йўқманми,
Билмайман гарчи,
Дейман:
– Ҳа, юрибман
Дунёга сиғмай!
Фақат шамол едим, озроқ совқотдим
Ва алланеларни бот-бот ўйласам
Уйқум келмаяпти.
Гоҳ шўр овқатим...
Қолгани жойида.
– Қачон келасан?!
Келсанг, даволайман.
Қуръон ўқийман,
Дам солиб қўяман, йўяман кинна.
Обдон семиртириб роса боқаман,
Тезроқ кел!
Соғиндим, жон арвоққинам!

Тепамдан тарқамас ғам булутлари,
Ўпкам тўлиб-тошган,
Бўғзим ачишган.
Ая!
Аягинам, оҳим дудлари
Ҳеч кимни қўймаса эди ташвишга.

– Қуртаклар очилса,
Байрамлар келса
Ва яна ўқишдан беришса таътил,
Унгача мабодо гонорар олсам
Бораман!
Қўлтиқлаб гул, рўмол, атир...

Билмайман,
Учганман қайси санамнинг

Бемехр, бешафқат карашмасига?!
Баъзида ўхшайман еру самонинг
Энг бахтсиз, энг ношуд талабасига.
Баъзан сурув боқиб аллақайдадир,
Хаёлан Тошкентнинг кўчаларини
Кезаман!
Эслайман,
О, хушбўй патир –
Тандир жағидаги кулчаларимни!
Ая!
Аягинам, айтолмам борин...
Гоҳ ўзга оламдан келар хабарлар
Ва суҳбат курашлар мен билан гоҳи
Маънос оққушлару
Нолон каптарлар...

Майли...
Фарғонада баҳор уфуриб,
Ўрнимга гул сочсин ҳар саҳар найсон.
Ва сиз йўқлаб туринг ҳар кун қайғуриб:
– Ало! Шкаладим, қорам!
Бормисан?!

* * *

Сен томонда – ёмғир,
Мен томонда – ғам.
Сен томон – баҳору,
Мен томон – хазон...
Ўша томчилардек дардим бардавом
Ва шу япроқлардек эзгинман ҳамон!
Маҳзунман, йўллари узунман ҳануз,
Дилларга энг дилхун мавзуман ҳануз.
Олис-олислардан келган мафтунман,
Юраги тугунман – орзуман ҳануз!
Узун тун – ўтарки жон-жоним янчиб,
Ҳеч битмас уззукун орзиқишларим.
Билмам, қай томонда жонидан кечиб,
Нур сочиб яшайдир аҳли ишқларим?!
Қайдасиз, эй нолон бояқишларим,
Ўзим айлонайин, ўзим ўргулай!
Тинмаса фалакнинг шўр ёғишлари,
Гирдингизда ўзим гиргиттон бўлай!
Мен томон – зулмату,
Ким томонда – тонг?
Мен томон – оташу,

Ким томонда – айш?!
Бизга мушкулдур-у, кимга осондир,
Ёмғирин қизғонган, эй шўх Парийваш?!
Бизга-да ул ёруғ томонлар келса,
Қачондир мушқули осонлар келса –
Найларсиз, сўнг ҳушдан кетсагу шилқ-шилқ,
Омонлик-омонлик замонлар келса?!
Келсайди, энг аввал садоғаси – мен,
Сингилдек кўргувчи зўр оғаси – мен!
Қўриқлагувчи – мен, кўргувчи – ўзим,
У бир гулхан бўлса, парвонаси – мен!
У бир гулшан бўлса, мастонаси – мен!
У бир чаман бўлса, таронаси – мен!
У бир алам бўлса, ҳикояси – мен!
У бир ватан бўлса, ҳимояси – мен!
Ким томонда – базм,
Мен томон – назм
Ва ёниш, навозиш, ўртаниш – тарзим,
Ёзғириш, соғиниш, овуниш – дарсим,
Ўша ёнишларда ўтмоқми қарзим?
Ва сени бир умр қутмоқми фарзим?!
Биз томон келсанг-чи, этсанг-чи раҳм,
Ёғаман дамо-дам, ёнаман дам-дам.
Намойиш этгайсан қаён, азизам?
Азмойиш этгайсан қаён, азизам?
Ва хониш этгайсан қаён, азизам?!
Сен томонда – ёмғир,
Мен томонда – ғам...

* * *

Кезаман –
Дайр аро хоҳлаб-хоҳламай,
Учар табоқлардан тушган боладай.
Ман-да доғлиқ келдим, аё лоладай –
Юраги доғларга саломлар бўлсин!
Ё ман яшин эдим, ё мани яшин
Ургану бу зулмат қўзғайдир ғашим.
Уҳ, десам тўкилиб кетгудай, яшил –
Омонат боғларга саломлар бўлсин!
Қай баланд матлабда –
Маҳзундан маҳзун,
Сарбаланд мавзунга мафтунман, мафтун.
Борса келмас қадар – узундан узун,
О, инжа роҳларга саломлар бўлсин!
Сиз-да айш сургансиз,

Навбатма-навбат –
Биз-да яшнаб-яшнаб ўтармиз, албат.
На зарни, на зўрни этган дилписанд –
Бу ёшлик чоғларга саломлар бўлсин!
Аё киприк қадар ғурбатга ботган
Жонларим –
Гул умрин меҳнатга отган!
Эй қуруқ савлат-ла ғафлатда ётган –
Кибору шоҳларга саломлар бўлсин!
Ҳар нафас не алам домига дўндим,
Не нашъу ситамнинг комига тўлдим?
Кўзлари ҳорғину
Кулгичи сўлгин –
Юзлари моҳларга саломлар бўлсин!
Қисматим йўл бичиб бир зум толмагай,
Кезаман,
Кезаман –
Кўнглим қонмагай.
Ёдимда ўзимдан нишон қолмагай,
Алқисса –
Соғларга саломлар бўлсин!
Ман-да доғлиқ келдим, аё лоладай
Юраги доғларга саломлар бўлсин...

* * *

Ғам ема,
Эй қаламқош,
Ёнингдаман – этсанг ёд,
Жонингдаман – жон ичра
Бирга даврон сурамиз.
Жабр нима – жафодан
Қаср қуриб,
Хаёлот
Уммонида биргамиз,
Осмонида биргамиз!
Ундан бери келмасмиз,
Қолсак-да тунлар аро
Ва бағрим яросидан
Сенга деб гул ундиргум.
Дил ўстиргум сенга деб,
Олгин деб бунда ором,
Кўзёш нима – билма деб,
Кулгичларинг кулдиргум.
Келтиргум ҳузурингга
Қулупнай боғ

Ва булок,
Нон ёпсанг –
Ўтин териб
Келаман кучоқ-кучоқ,
Қўлларинг куймасин деб
Рапиданг бўлай ўзим,
Дон янчаман десанг гар –
Кўксим бўлсин ёрғучоқ!
Тебратсанг – толшохига
Илиб берай беланчак,
Хўп десанг – чопонимдан
Тўшаб қўяй пояндоз.
Қадамингга қанд сочиб,
Бошингдан сочай чакчак,
Этагинг тутиб келсин
Бирён – лайлак, бирён – ғоз.
Бирён – чаман, бирён – уфк,
Барглар – бахмал, ухласанг,
Зарлар – юлдуз, тиллолар
Довуччадир, хоҳласанг.
Шарбат олиб келадир
Қалдирғочлар ҳар замон –
Оҳ, шўрим, деб войласанг,
Вой, жоним, деб оҳласанг!
Қайғурма,
Эй парийваш,
Ўксиб нима қиламиз?
Ёнингдаман – боғ ичра
Гарчи бағри тилкамиз.
Армон нима,
Дард нима?!
Келичага соламиз –
Туйиб-туйиб оламиз-ей,
Энг бахтиёр бўламиз!
Ғам ема,
Эй қаламқош,
Бир умрга биргамиз,
Бир умрга биргамиз...

БОҒ САЙРИ

Ҳикоя

Қулман ОЧИЛ

Юрак хасталиклари бўлимидан “терапия” томон ўтиб бораётган Эшдавлатовни кимдир чақиргандай бўлди. Тўхтади. Малол келди.

Тиббиёт аҳлининг далолат қилишича, икки курагининг ўртасидан “туз кони очилган”. Ана кашфиёт! Эллик йилдан бери қўли қаламдан оғир нарса кўрмаган захматкаш муҳаррирнинг хўккайган елкасига туз эмас, нуқра йиғилсинми? Энди шу “бойлик”ни эритишнинг ягона йўли – оби-тобида укалашу марваридли ванна эмиш. Бугун – ана шу “кон”ни истифода этишга шиддат билан киришилганининг иккинчи куни.

Ирғай ҳассадай ингичка ва теп-текис Гулсара хонимнинг қўллари омбурдан қолишмайди. Эркак зотида қасди бўлса керак, елкасини аввал шудгорнинг кесагини эзгандай молалаб, кейин хамирдай қилиб қориб ташлайди. Аёл кишининг бундай “эркалашлари”дан кейин фил ҳам ўрнидан туролмай қолиши тайин. Аммо етмишни қоралаб бораётган Эшдавлатов торгина катдан дадил тушади ва гандиракляётганини сездирмасликка тиришганича, ваннахонага етиб боради. Сўнг обзаннынг илиққина сувида чўзилиб, нос отган кашандадай сўлжайишини кўринг.

Шу топда янаям бўшашиб, тиззалари букилиб кетаётир. Эғнидаги пахмоқ халат, хотини пахта калавадан тўқиб берган каллапўш танасига тошдай осилиб турган пайт. Тезроқ палатасига етса-ю ўзини каравотга тапша ташласа.

– Тўйчи ака!

У орқасига бурилди. Ўгирилмади. Бутун гавдаси билан бурилди. Кифтинию бўйнини “олов куйдираётган” одам қандай ўгирилсин? У ёқ-бу ёққа аланглади: “Қайси укагинам мени соғинди экан?” Ҳеч зоғ йўқ. Қулоғим шанғиллади, шекилли, деб ўйлади. Ялтираган паркет узра манзил-макони сари икки одим ташлаши билан яна ўша сас келди. Хаста-хорғин одамнинг овози:

– Бурчакдаман, ака.

Қулман ОЧИЛ – “Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист”. 1957 йилида туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги Ўз МУ)нинг журналистика факультетини тамомлаган. “Жайдари фалсафа”, “Сой соҳили”, “Баракали йигит”, “Қасд”, “Сайёра”, “Гардан ва гардун” каби тўпламлари чоп этилган. Эрнест Хемингуэй, Габриэль Гарсиа Маркес, Иво Андрич, Рюноске Акутагава, Симон Кармиггелт, Геннадий Бочаров сингари атоқли адибларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилган.

Эшдавлатов халта кўчага кириб қолган машинадай ортига тисланди. Кунжакдаги очик турган эшик. Оппоқ кўрпадан қўлини чиқариб ётган озғин йигит. Билагига найчадан дори томиб турибди. Кўзлари, юзлари иссиқ кўринади. Эслай олмади. “Туз кони” нинг иши – хотираси сусайган.

Ҳар қалай, ҳол-аҳвол сўрашгунларича суроблаб олди: ўзимизнинг эски таниш, Собит-ку! Шифохонага тушганига олти ойдан ошибди.

– Олти о-ой? – Эшдавлатовнинг дилида пайдо бўлган таажжуб тилидан чиқиб кетди. – Тинчликми? Нима бўлди, укажон?

Ука бўлмиш синиқ жилмайди:

– Илтимос, бир соатлардан кейин ҳовлидаги айвончага чиқинг. Гурунглариңгизни соғиниб кетдим!

Собит – санъатшунос. Илмий тадқиқот институтида бўлим мудир. Журналга мақола кўтариб келса, қаймоқлашиб қолишади. Четдан қараганда, даккирок, жўнрок, ҳатто нимғирмароқдай. Юзида заъфаронликка мойил недир бор. Лекин икки оғиз гаплашганиңгиздан кейин олдиңгизда шундай бир гўзал олам очилади. Энтикиб кетасиз. Гурунғчи. Кўнглида кири йўқ. Ўқимаган китоби, кўрмаган фильми, томоша қилмаган спектакли йўқ бўлса керак, деб ўйлайсиз.

Чойхўр. Қаҳвага новвот солиб ичишни Эшдавлатов ўргатган: “Юрак тўқималарини чопондай қилиб қавиб ташлайди!” Қалами ўткир. Театрда саҳналаштирилган одмирок пьесани ҳам, ҳай-ҳай демасангиз, оламшумул воқеага айлантириб юбориши мумкин. Худо эҳтиросу ҳаяжондан қарашган. Қизи борлар, қани энди куёвимиз Собитжондай палаги тоза йигит бўлса, дейди. Бесадок йигитларнинг оталари ўғли Собитбойдай ақлли ва омадли чикмаганидан андуҳда.

Эшдавлатов унинг этдор ва дағал кафтига қараб, ҳовлида турса керак, деб тахмин қиларди. Кетмон билан ер чоғиб, лой қориб, яна экин-тикин қилиб юрган одамнинг кўли. Йўқ, кейин билса – “қароргоҳи” кўп қаватли уйнинг иккинчи қаватидаги квартирада экан. “Тош-пош кўтариб турасизми?” деб сўраса, турник билан футболга ишқи тушганини айтган.

Хут ёмғири тунларни кунларга улаётган дамлар. Салқин. Қуёш кулиб турганига қарамай, ўқтин-ўқтин эсиб қолаётган шабадада қорнинг захри бор. Бундай кезларда Абдулла Ориповнинг қаламидан маънос сатрлар тўкилган: “Баҳор кунларида кузнинг ҳавоси”...

Собит тўқсон ёшли чолдай қийшайиб-майишайиб, инқиллаб-синқиллаб чиқиб келди. Қоқсуяк елкасида халатнусха қора пальто, бўйнида қизил шарф. Оёғида ялтираган қора калиш. Не-не қиз-жувонларнинг кўзини ўйнатган навқироннинг ўзи йўқ, бемажолу беумид сояси...

Боғ-ҳовлидаги айвоннинг тароқи курсисига чўкиб, елкасини суянчиққа ташлар экан, узоқ-узоқлардан югуриб келган марафончидай ҳансирарди.

– Кўрмайсизми, ака, – деди. – Касал кун бермай кўйди!

– Қўйинг, укам, инжиманг, – деди Эшдавлатов ва гапни ҳазилга бурди. Зерикиб қолмаслик учун ёшлиқда тумовраб ҳам туриш керак.

Бошқа нима десин? Термосининг таркаши – ғилофидан иккита бежиримгина чинни бордоқ чиқариб, қайноқ чой узатди. Балдоқли бордоқни авайлаб кафтлари орасига олган бемор ундан ютоқиб хўплади.

– Шундай ишларингизга борман-да, устоз! – деди яйраб. – Чой кўтариб чиққаниңгизни қаранг. Танглайим тушмагур тез қурийд.

Эшдавлатов сезд, ажал шарпаси йигитнинг ихтиёрини олиб қўйган. Мунгдошга ташна. Тезроқ ёрилсаю, енгил тортса. Ёрилди.

– Отам, икки амаким, аммам – бирортаси ёшини яшаб, ошини ошамаган, – деди Собит чуқур хўрсинар экан. Эшдавлатов унинг отасини – “Ўрол Тансиқбоевнинг шогирдиман” деб юрадиган серсалом рассомни бир пайтлар яхши танирди. Бундан чиқади, шўрлик мусаввир қирк бешгаям кирмаган. Жигарлари билан бирин-кетин бу оламини тарк этиб, ўсмир ўғлига хавотиру ҳадикни ташлаб кетган. Шу-шу Собит эрталаб босинқираб уйғонади ва кун бўйи кўнгли хира тортиб юради. Кўп нарсадан парҳезланиб, ўзини авайлаб яшайди. Ичиш, чекишдан йироқ. Нажотни спортдан излаган. Ҳар йили дўхтирларга обдон кўринган. Лекин бирор марта юрагидан нуксон топилмаган. Бирор марта! “Отдайсиз!” деган гапдан кўнгли тўқ, вақти хуш. Ваҳима деган бало гўё чекинган.

Ўтган кузнинг адоғида ишдан эртароқ чиқиб, футболсевар тенгқурлар одатдагидек атрофи сим тўр билан баланд ўралган чоғроқ стадионда йиғиладилар. Майдонга тушганларида, стадион хўжайини узрхоҳлик қилади: “Окалар, айбга буюрмайсилар. Бугун мусобақамиз бор”.

Йигитлар бошқа жойда ўйинни давом эттиришга келишадилар. Машинага ўтириб, ўн метрча юрар-юрмасидан Собит гўё шиддат билан келаётган “бульдозернинг тагига кириб кетгандай бўлади”. Кўкраги аралаш қорнида, елкасида, жағида – бутун танасида азоби бекиёс оғриқ туради. Тўлғоқ тутган аёллар шундай азоб чекса, эҳтимол. У ёнидаги телефонини ҳайдовчи жўрасига узатади: “Даврон – Дадушга айт, Дадушга!”

– Дадуш билан бир синфда ўқиганмиз, – деб изох беради у энди Эшдавлатовга. – Балки кўзингиз тушгандир, шу касалхонанинг бош врач.

Бош ирғайди: танийман.

Дадуш шофёр бўлмишга буюрадики, тўғри касалхонага ҳайда. Айтаман, кутиб олишади. Ўзим бир пасда бориб қоламан.

Кўксидаги оғриқ кучайиб, беморни совуқ тер босади. Кўнгли айний бошлайди. Хаёлида бир гап: “Тамом бўлдим!” Кўзини очолмайди. Очса, атроф чириллаб айланади.

Ҳар қалай, кутиб туришган экан. Машинадан авайлаб тушириб, замбиларавага чалқанча ётқизишаётганида...

– Биласизми, нима бўлди? – деб сўради Собит.

Лабини чирт қимтиганча беморга жим тикилиб турган Эшдавлатов тумансиган кўзойнаги ортида киприклари пир-пирётганини сезади. Жавобини хастанинг ўзи айтади:

– Охирги марта осмонга қарагим келди, ака. Тип-тиниқ мовий осмонни яна кўраманми-йўқми, деб ўйлаган бўлсам керак. Боя стадионнинг устида енгилгина сузиб юрган оқ булутлар бир пасда қонталаш – қизил рангга кирганди. Худди театр сахнасидаги чироқни кимдир қизилига алмаштириб қўйгандай. Фақат томошабиннинг кўнглига ғулғула соладиган жарангос мусика йўқ. Тавба, шуларнинг ҳаммаси ёдимда қолганини қаранг, Тўйчи ака. Майда-чуйдасигача. Ҳаммаси!

Касалхонада унинг димоғига қандайдир дори ҳидлатишади. Юрагини текширишади. Чопа чопда эркак кишининг: “Обширный инфаркт”, деган ҳукми

Собитнинг кулоғига чалинади. Демак, юрагим дарз кетибди, деб ўйлайди хаста. Дарз катта. “Обширный”!

Томиридан қандайдир дори юборишади. Нина санчган одам аввал хамирни кўпчитмоқчи бўлгандай, билагига қўлининг учи билан икки-уч марта уради. Ишқалайди. Бармоқларининг мулойимлигидан, тафтидан сезадик, аёл киши. Беморнинг нафас олиши қийинлаша бошлайди. Гўё кўкрагига бир қоп ун ташлаб қўйилгандай. Узоқ-узоқлардан эркак кишининг ҳовлиқиб ҳайқиргани эшитилади: “Пульс! У него пульс пропал!..”¹

Чап кўкрагига дазмолдай оғир, муздай совуқ нарса қўйилганини сезишга улгуриб-улгурмайди. Бутун гавдаси билан кўтарилиб тушади. Гўё танасини пичоқ тилкалаб ўтади. Бояги эркак энди ўзбекчалаб ҳайқиради: “Яна!.. Яна бир марта!”

Оғрикни ҳис қилишга ҳам ҳоли қолмаган Собит тагин кўтарилиб тушади. Оёғидан бошланган муз вужудига ёйилиб бораверади. Димоғига эпкин урилгандай бўлади. Кислород юборадиган ниқоб! Ўзича енгил тортиб, тўйиб-тўйиб нафас олиш илинжида жонининг борича кучанади. Қани энди ўпкасига ҳаво кирса. Кўкрагини кўтара олса!

– Бу йигит телевизорда чиқиб турадиган анаву олим бола эмасми? – дейди овози дағал аёл.

– Ўша, – жавоб қилади овози майинроғи. – “Саҳна сирлари” кўрсатувини олиб борадиган чиройли йигит.

Бирдан жимлик чўқади. Бемор тушунолмади: менга шундай туюляпти, чоғи, деб ўйлайди. Лекин тепасида уч-тўрт киши унга қараб, кузатиб турганини сезади.

– Бўлди, – дейди овози нохуш аёл. – Фойдаси йўқ. Жони узилди.

“Нима?! – Собит жон-жаҳди билан ўрнидан турмоқчи бўлиб бақиради. – Жоним узилгани йўқ! Мен тирикман! Тирикма-ан деяпман!”

Ўзини тубсиз қудуққа отиб юборилгандай сезади. Кўзи очиғу, ҳеч нарсани илғамайди. Кўрмайди. Зулмат. Гўё рости рўё ўртасида муаллақ қолган. Лоши – каравотда, руҳи – кўқда. Зор қакшаб чирқиллайди.

“Қаёққа шошяпсилар! – деб бақиради. – Касални ташлаб, тўйга кетасиларми?! Сатта бераҳим!..”

Лекин овози чиқмаётганини, унга бири ачиниб, бошқаси бепарво қараб турган одамлар сезмаётганини англайди. Ажабки, Собитга уларнинг хўрсингани, ҳатто нафас олишигача эшитилиб туради. Бемор каравотнинг канорига икки қўли билан гурсиллатиб уради. Тинимсиз тепинади. Ўзини у ёқдан - бу ёққа ташлайди. Бошини буради. Силкитади. Айиқдай ўкиради.

– Бояқиш, ёш кетди, – дейди овози мулойим аёл. – Ҳали яшаса бўларди... Кийим-бошига қараганда, стадиондан опкелишган.

Бу гапларни эшитиб Собитнинг кўзларидан ёш отилади: “Мен тирикман, опажон! Тирикман деяпман! Ўлганим йўқ! Ўтинаман, ташлаб кетманглар!..”

Кимдир унинг қовоқларини навбати билан очиб кўради. Бемор қорачиқлари очилганини сезади-ю, ҳеч нарсани кўрмайди. Кўролмади.

– Бўпти, – дейди кейин эркак киши. – Қўлимиздан келганини қилдик. Нима ҳам дердик... Аллоҳнинг иродаси.

¹ Юраги! Юраги уришдан тўхтади! (рус).

Собит бакиришдан тўхтамайди. Томоқлари қақраб, овози чикмай қолгунича бакираверади.

Эшикнинг ғийқиллагани эшитилади. Чамаси, врачу ҳамширалар биринкетин чиқиб кета бошлайди. Беморнинг силкиниб-силкиниб, ўксиниб-ўксиниб йиғлаётганини ҳеч ким эшитмайди. Эшитишни истамайди. Қирқ бешгаям етмадим, деб ўксинади йигит. Демак, энди қизим ҳам, қизимнинг фарзандлари ҳам ўзимдай жувонмарг кетади!

Унга алам қилади. Собитдай навқирон йигит мана шундай, дов йўқ, ғов йўқ, жон таслим қилиб кетаверадими? Ҳаёт шунчалар маънисиз, жўн нарсами? Ажалнинг келиши, инсоннинг нобуд бўлиши шунчалар осонми? Осон экан-да!.. Сендай шўрлик билан бу бевафо дунёда кимнинг қанчалик иши бор?

Падарини эслайди. Отаси ҳам шу беморхонада, шу палатада жон берган. Патологанатом врач унинг тўшини ёриб, чала-чулпа тикиб қўйган жасадини мурдахонадан олиб кетишгани ёдида. Навбат энди ўзига – Собитга келибди. Бирпасдан кейин соч-соқоли патақдан баттар, оғзида тиши қолмаган, иркит чол – мурдашўй келади. Майитнинг оёғи учига каноп ип ўтказилган бир парча картон қоғозни – ўлимтик рақамини боғлайди. У ёғи – совуқдан-совуқ мурдахона. Йиғисиги. Ота-онасининг ёнига қўйишади. Суяк эгаси – йиғлайвериб кўзлари қизариб, қовоқлари шишиб кетган ўн икки ёшли мўртгина қизи Собитнинг изидан бўзлаб қолади. Шугина гўдакка қийин бўлади. Ўғил бола бўлсаям майли эди. Кейин марҳумни ким эслайди? Жанжалга баҳона тополмай юрган дўзанда хотиними?

Отасининг жанозасидан сўнг қавму қариндоши, ҳамкасблари, танишбилишлари – ҳамма ўз ташвиши билан ўзи андармон бўлиб кетган. Ёлғиз она, ёлғиз ўғли билан хувиллаган уйда зор қақшаб қолаверган. Қўпнинг бошини бириктириб, йўқлаб турадиган жонсарак одам энди йўқ. Биров бировга бурилиб қарамайди. Авлод-аждодининг пешонасига битилгани шу экан-да...

* * *

Кимдир томоқ киргандай бўлди. Иккаласи баравар ўгирилди. Оқ халати барваста қоматига ярашиб тушган, чеҳраси очиқ йигит – Дадус айвончага қараб келарди.

– Устоз-шогирд топишиб олдик, – деди Собит. – Гурунглашиб ўтирибмиз.

Таништирган бўлди: Даврон Валиевич – бош врач. Тўйчи ака – устозим.

– Танийман, танийман, – деди Даврон-Дадус ва кулди. – Домлажон, Гулсара опа сизни қийнаб қўймаптиларми?

– Токқа чикмасак, дўлана қайда.

Врач мамнун жилмаяр экан, собиқ синфдошига ташвишланиб қаради:

– Ҳамшира кўринмайди? Бирга чикмадимми?

Бемор бош ирғади: “Тинч қўй, шу бечораларни. Шукр, анча тетикман. Хавотир олма”.

– Эҳтиёт бўл. Тагин ўзингни уринтириб қўйма.

* * *

Дадус кетганидан кейин у Эшдавлатовга қаради:

– Жуда оқибатли йигит. Шу бўлмаганида аллақачон ўлиб кетардим! Ҳозир

ернинг тагида, курт-кумурскаларга ем бўлиб ётардим. Қабримдан чечаклар униб чиқарди.

– Оббо! Қўйинг, шу гапларни. Худо сақласин... Биров бировга сабабчи бўлади.

Жонлантириш бўлими шифокорлари палатани тарк этганидан кейин умиди буткул узилганини эслади.

– Бирдан Худо эсимга тушиб кетди! – дейди энди Собит. – Оҳ, Тўйчи ака! Бу оламда Аллоҳни таниш нақадар катта бахт экан! Илтижо қилганим сари енгил тортиб боравердим. Енгил тортганим сари зори таваллом, ихлосим ошаверди! Парвардигоримга, тавба қилдим! Билиб-билмай қилган гуноҳларимни Ўзинг кечир! Ўзинг раҳм қил! Кўзимнинг оқу қорасига раҳм қил! Мен етимликда ўксиниб ўсдим! Онажоним кун кўрмади!.. Яратганга юкиниб ётсам, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, мўъжиза рўй берди!

– Келинлар, яна бир марта уришиб кўрайлик, — деб колсами кимдир. Ҳамма тапир-тупур изига қайтганди. Дарҳол танидим: гапирган Дадуш! Ўзимнинг қадрдоним, жон дўстим Дадушжон етиб келганди.

– Биздан нима кетди, – деди Дадуш. – Яна бир марта уришиб кўрайлик. Зора, кунидан қолган бўлса!..

Тилларингдан айланай, Дадуш! Ётган жойимда “Лазги”га тушиб кетишимга сал қолди. Парвардигор оҳимни эшитди! Тарахҳум айлади! Тарахҳум! Ўзингга шукр! Ўзингга шукр, Аллоҳим!

Собитнинг кўксига яна “дазмол” босишади. Яна аёвсиз оғриқ аъзойи баданини тилкалаб ўтади. Майли, оғрисин! Азобласин! Жон ато этса бўлди!

– Собит, мен шу ерданман, ошна! – деб ҳайқиради энди бош шифокор. – Қўрқма, мен етиб келдим!.. Қаранглар, қаранглар! Юраги ура бошлади! Бўшашма, ошна, бўшашма! Нафас ол! Чуқурроқ нафас ол!..

– Айланибгина кетай, Яратган Эгам! – деб ёлворишга тушади овози мулоим аёл. – Шугина укамизнинг жонгинасини қайтариб бер! Шўрликкинанинг жонгинасини қайтариб бер! Бола-чақасининг пешонасига қайтариб бер!..

Опам йўқ, деб ўксиниб юрган беморнинг энди кўзларидан қувонч ёшлари отилади! Бағрини эзиб ётган зилдай қопни кимдир олиб ташлагандай бўлади.

– Нафас оляпти! – деб ҳайқиради овози дўриллаган аёл. – Аллоҳимнинг даргоҳи кенг!..

* * *

Эртаси куни у кўзини очганида тепасида Дадушни кўради. Човут солган ажалга чап берган гўё бемор эмас, дўхтирнинг ўзидай – оғзи қулоғида.

– Кўнглинг тўқ бўлсин, ошна, – дейди у курдошининг бошини силаб. – Кеча Аллоҳимиз сенга яна қирқ беш йил умр қўшиб берди! Қирқ беш йил! Энди камида тўқсонга кирасан!

“Омин!” дейди ичида бемор. Умид уйғонади: демак, дардим ўткинчи. Қўрқмасам бўлади. Ёнимда Дадуш бор! Қани энди ўрнингдан туролсангу халоскорларингни бирма-бир бағрингга боссанг. Пойларида тиз чўкиб, қўлларини ўпсанг!..

Сўнг уни Республика кардиология марказига ўтказишиб, жарроҳлар қўлига топширишади. Марказда бир ойча ётганидан кейин уйига жавоб берилади.

Собит термосга қаради. Эшдавлатов узатган чойни яна хузурланиб ичди.

– Уйимга кириб, этигимни ечиш учун энгаганимда яна мазам қочди,
– деди у. – Бўсағамда йиқилдим.

Изига қайтариб келишади. Ёруғ оламни яна икки ой деразадан томоша қилади. Қизчасини, уйини, хотинини соғинади! Ўйнаб-кулиб юрган дамларини кўмсайди. Ўзининг жони кўзига кўринмайди. Яна уйига жавоб сўраб, ялинади. Шифокорларнинг раҳми келадими ё тузукроқ бўлиб қолганмикин, ишқилиб, розилик берадилар. Тагин хасталик хуружи. “Тез ёрдам” олиб келган йигит кўзини энди бу ерда, Дадушнинг олдида очади.

– Шундан бери... Мана, ётибман. Куёвга чиқолмаган шумшук қиздай. Яхшиям, Дадуш бор экан...

Эшдавлатов ерга қаради. Англадики, беморни йўқлаб келувчиларнинг оёғи узилган. Ёнида биргина Дадуш қолган. Дадушга эса аён, Собит кунжакдаги палатани тарк этса, ўлади!

* * *

Бемор кўлидаги чойни охиригача ичди. Эшдавлатов гурунгузилиб қолишидан чўчиб турганди. Йўқ, яна ўша маҳзун ўзанида давом этди. Энди мунгдоши ўзи билан ўзи гаплашаётганга ўхшарди. Юракни эзадиган узундан-узук кечаларда деразадан фақат ойга қараб ётади. Янги ой чумак нилдайгина бўлиб кўринади. Кўринади-ю, совуқ еган қизчадай тезда пастга тушиб кетади. Сўнг куннинг кўпи билан олтин ранга кириб, тўлишиб, чирой очиб бораверади. Хўрлигингиз келади!..

Кеча оқшом ой кўринмади. Кўкдан дераза раҳидаги тунукага тинимсиз тош сочилиб турди. Эрталаб шифохона равзаси уч кунлик келинчақдай яшнаб кетганини кўриб, Собит хузур қилиб керишганини билмай қолади. Яна бир туннинг тузоғидан омон чиққанидан қувонади.

Хиёл ўтмай арзанда қувонч эски қайғуга жойини бой беради. Қайтанга, ўша ноябрь ойида “кетворганим” дуруст бўларкан, деб ўйлайди йигит. Уқубатга айланган умримдан неча кун қолди, билмайман. Барибир бошим касалдан чиқмайди. Мени деб қанча одам овора. Қанча харажат. Қанча ташвиш. Сезади: аслида ҳаммининг умиди узилган. Кутяпти. Ўлишини кутяпти.

– Рўзгор қалай? – дея сўрайди Эшдавлатов. – Уй ичингиз тинч-омонми? Қийналиб қолмадингларми?

– Қийналиб-ку қолганимиз йўқ... – Кўнгли вайрон йигитнинг овозидаги титроқ ҳиққиллаган йиғига айланади. – Келингиз қизимни олиб, онасиникига ими-жимиди кетиб қолган. Телефон қилсам, олмайди. Бугун йигирма олти кун бўлди. Тўғри-да. Энди мени бошига урадим...

Эшдавлатов тилини тишлади. Бу ғарибу нотавонга қандай таскин-тасалли беришни билмас, ўзининг ҳам ичи изтиробга тўлиб бўлган эди. Одам ўзи айтадиган арзон-гаров гапларига ўзи ишонмаса, тилини тийгани дуруст.

– Тўйчи ака, сизга яна бир гап айтайми?

– Айтинг, Собитжон, айтинг. Қисинманг.

– Жуда чарчадим. Тўйиб кетдим! Хонамда ҳоли қолганимда уч-тўрт марта ўтириб турсам, бас. Қия тортаман-кетаман. Осонгина!.. Ҳамма қутилади.

Иккиси ҳам гўё тилдан қолди.

– Хасталик югуриб келади-ю, судралиб кетади, – деди ниҳоят Эшдавлатов бисотидан таскинбоп сўз чикиб қолганидан қувониб. – Ҳар ишда сабр керак, ука. Шошмай тулинг, ҳали кўрмагандай бўпкетасиз!..

Шундай деди-ю дилига асов бир ғулгула тушганини англай бошлади. Собитни хонасигача кузатиб қўйиб, изига – боққа қайтди. Ўй ўйлагинг келганида ёлғизликдан яхши халфа борми?

* * *

Бу кунига гапни Эшдавлатов ўзи бошлади. Асабларингиз доим таранг, деди. Умидингиз баргдай узилган. Бундай аҳволда соппа-соғ одам ҳам чўзилиб қолади. Аслан олганда, бебақо дунёда юраги бутун одам борми, ўзи? Кўрганмисиз? Йўқ. Кўрмайсиз ҳам. Ҳамма дард камюримликдан...

Авжи зўрроқ келдими ё буткул ҳаволаниб кетдими, ишқилиб, гапдан гап чикиб, сўзининг кавшарига бошидан ўтган воқеани айтиб юборди. Дедики, ана, холангиз, яъни бизнинг хотинпошшо, беш-олти йил аввал ўмганини кўтаролмай, эмаклар қолган эди. Холангизнинг ҳам юраги қаттиқ дарз кетган. “Обширный!” Эшик-орадан қадами узилганини кўриб, битта-ярим қариндошлар таҳликага тушиб қолганини айтмайсизми: “Фалончи ая ана кетди-мана кетди бўпётибди. Ўлиб-нетиб қолмасидан тўйимизни тезроқ ўтказиб юборайлик”.

Аяси қурмағур, қасдма қасдига жойидан туриб кетса, денг! Сизга ёлғон, менга чин. Ҳозир эрталаб шаҳарни бир айланиб чиқади. Оёғида кроссовка. Бошида оқ рўмол. Айтганча, шу ҳолига у кишим Ҳажгаям бориб келдилар. Кампиршо лўмбиллаб йўлга тушса, қувиб етолмайсиз. “Не-не орзу-умидларим бор эди, онаси, деб ҳазиллашади энди Эшдавлатов. Дўхтирлигинга бориб, тузалдинг-кетдинг!” Хотини хино қўйилган муштини ёлғондакам дўлайтиради: “Ажаб бўпти! Бировга бериб қўядиган бойим йўқ!” Эшдавлатов эса кўзгу олдида силлиқ сочларини тарар экан, жавоб қилади: “Уккағарнинг қизи, эрдан солган экан сенга. Қайтанга, қариганингга кутурдинг!”

Собит кулди. Бу унинг ётиб қолганидан бери биринчи марта қикирлаб кулиши бўлса керак.

– Ростан-а? – деди ишонқирамай.

– Ҳа-да! – деди оқсоқол. – Шундан қиёс олаверинг. Сиз ҳам дардга бўйин берманг, ука. Бўлар иш бўлибди. Ҳаммасини яхшиликка йўйинг. Тушқунликнинг думини тугинг. Шундай тугингки, қайтиб қорасини кўрсатмасин!

Собит суҳбатдошига қаради. Киртайган кўзларида ҳам ажабланиш, ҳам умид, ҳам илтижо. Салқи тортган пажмурда юзи ёришиб кетган: “Қандай, Тўйчи ака? Йўли борми?”

Тўйчи акаси ўрнидан шахдам туради ва сўрайди:

– Юрак хуружидан кейин атак-чечак юришни неча қадамдан бошлагансиз, Собитжон?

– Икки-уч қадамдан.

– Бугун бу ергача неча қадам босиб келдингиз?

– Билмадим. Юзта чиқар.

– Балли! Камида юз кадам юрган йигитга икки юз чўт бўптими! Демак, гап бундай, иним. Мен сизни шатакка оламан. Юрамиз! – Эшдавлатов қаддини биланд кўтаради ва хитоб қилди: – Ҳар бир кадам, ҳар бир қарич ер учун биргаликда жангга кирамиз!..

Завқи ошиб, тантанавор такрорлайди:

– Биргаликда жангга кирурмиз ва офият қалъасин ишғол қилурмиз!

Собит шароб ичмай маст бўлган одамдай шодланади:

– Розиман, ака!

Эшдавлатов энди гўё саҳнадаги донишманд Шукур Бурхонга айланади. Овози гулдираб кетади:

– Балли, йигитнинг гули, балли! Укол-доридан тузалса, ер юзида на бемор қоларди, на касаллик. Сизнинг шифоингиз, укам, оёғингизда. Ботқоқдаги филни фақат фил қутқара олади!

Унинг қўлтиғидан олади. Юринг, дейди, ҳозироқ босдик!

– Келинг, эртадан бошлай қолайлик. Илтимос!

– Эртадани нимаси? Ҳозир бошлаймиз.

– Дидим қочиб қолган-да.

– Дидингизга айтинг, қайтиб келсин! Секин-аста-а, кўнглингизни буткул тиндири-иб кадам ташланг. Яхши нарсаларни ўйланг. Букчайманг. Қаддингизни минг қўйли бойлардай ғоз тутинг, лекин ғағалашингиз шарт эмас!

Гангур-гунгур гурунг. Ҳангома. Боғ кезадилар. Эрталаб, баъзан пешину кечкурун ҳам. Бошида йигирма кадамдан қўшдилар. Бора-бора қўшилма элликка, юзга чиқади. Ҳамроҳи толиққандай бўлса, Эшдавлатов азда-базда уйдан опкелтириб, елкасига осиб олгани – буклама курсини очади: “Марҳамат, ўтиринг!”

Сокин боғ настарин ифорига тўлган. Туни билан ёмғирда чўмилиб чиққан ям-яшил дарахтларга, майса ҳиди анқиб турган кўкаламзорга қараб тўймайсиз. Қалдирғочлар вижирлаган. Олмаҳонлар шохдан шохга сакраган. Кўклам қуёши майин нурларини олам узра саҳиёна сочган. Юришни айтасиз, қанот боғлаб учингиз келади! Тўрт юз метр белгиси қўйилган сўлим йўлакнинг адоғига етиб, тин олмасдан ортларига қайтган куни шогирд устозининг бақувват билагига маҳкам ёпишади: “Шамолингиз, ака!”

Эшдавлатов айтадики, тўғри, Собитжон, соз келди. Яратганга ёққан недир фазилатингиз бор эканки, хутнинг шамоли чехрангизни очди. Баҳри-дили очилиб кетган бемор ҳайратини яширолмайдди. Иштаҳамни айтинг, устоз, иштаҳамни! Ажабтовургина бўпқолди! Илгари уч ёшли бола бир ўтиришда паққос туширадиган емакни уч кун чўқилардим. Уйқугиналарим майинлашганичи! Оҳ, ваҳимали ўй-хаёллар ичимни еб ётувди. Ҳаммасидан алахсидим-а!

Эшдавлатов уни уч кунча суяган бўлиб, кейин ўзига қўйиб берди. Бир-бирига эш бўлиб кадам ташлайвердилар. Эш юришлари ҳамманинг оғзида. Ён-атрофдан ўтган-қайтган борки, тетапоя қила бошлаган “икки гўдакка” кўзи тушса, қўлини хуррам силкийди. Гўё таҳсин-тасанно айтган каби меҳри товланиб, ёруғ табассум билан салом беради. Улар ҳам жавобан қўлларини шодмон силкийдилар. Силкир эканлар, кўҳна касалдан форигланиб, бу ёруғ оламдан нуру қувват олаётгандай бўладилар. Рухлари равшан тортиб, юришлари дадиллашаётганини, нафас олишлари равонлашиб, ўмганлари кўтарилиб бораётганини сезадилар. Сизганлари сари завқлари ошиб, қадамлари енгиллашаверади...

* * *

Эшдавлатов, муолажаси якунига етгач, Гулсара хонимга чин ихлос билан миннатдорлик билдирар экан, таъзим-тавозени-да унутмади. “Туз кони” ёпилган, қариянинг қиртиллаб ётган умуртқаларига мойланган ошиқ-мошиқларнинг энди ҳаваси келарди.

Бемор қавмининг айни илтифотига кўникмаган чоғи, Гулсара хоним ийиб кетдилар: “Илоё, бошингиз гард, танингиз дард кўрмасин, домлажон! Молу давлатингиз зиёда бўлсин!”

Бундай ширин тилақлардан, айниқса, эрка нигоҳу баҳмалдай мулоийм овоздан “домлажон”нинг хаёли қочади. Ёдига Ғафур Ғуломнинг “Шум бола”сидаги каландарбоши тушади: “Бошқа ерларда бу дуога битта от берар экан”.

Инчунин, Эшдавлатов ҳам назри ниёзни зиёда қилгач, марваридли обзанга охирги марта шўнғиб чиқади-да, уйига отланади. Отланиш олдидан бош врачнинг хонаси томон юради.

Хона соҳиби уни кўриб, сал саросимага тушгандай бўлди.

- Бир масалада маслаҳатингиз, иложи бўлса, ёрдамингиз керак, Давронжон.
- Хўп, Тўйчи ака, хўп. Қўлимдан келса, бош устига.

Эшдавлатов суйанчиғига оппоқ сурп сирилган қатор курсиларга виқор билан бир зум тикилиб турди-да, Дадушнинг кўзига тик қаради:

– Биз Собитжон билан боғ сайрини давом эттирсак, дегандим. Бугун уни уйимга олиб кетмоқчиман. Нима дейсиз?

Даврон Валиевичнинг қошлари кўтарилиб тушди. Хўрсинди.

– Ҳовлида чол-кампир турамиз. Болаларимиз ўзи билан ўзи бўпкетган. Худого шукр, жойимиз мўл. Бемалол етади.

– Оғирлиги тушмасмикин?

– Тушмайди. Уч-тўрт ой нима деган гап? Бу фикр ўзимнинг калламга келмаган экан. Холангиздан чиқди.

– Ёпирай! Холамиз барака топсинлар! Лекин Собитнинг ўзи нима деркин? Кўнармикин?

Эшдавлатов дадиллашди.

– Икковлашиб тушунтирсак, йўқ демас. Қувватга кириб, ишга чиқиб кетгунича, қизчаси билан аёлиям кепқолар. Бир иложини қилиб кўндирайлик...

Ўша куни ҳожи она машинасида келиб, устоз-шоғирдни “Зиёлилар” даҳасидаги уйига олиб кетди...

“ИККИ ҚИЛИЧ АРО...”

Нурбой ЖАББОРОВ

Муқаддима ўрнида

Маоний аҳлининг соҳибқирони ҳазрат Алишер Навоийнинг бадиий ижоддаги кашфиётлари, қарийб олти асрдирки, кейинги барча замонларда миллат адабий-эстетик тафаккури тақомилига ҳаётбахш таъсир ўтказиб келаётир. Бу ижодий таъсир буюк шоир асарларига тазмин ва татаббулар ёзиш, ғазалларига тахмис боғлаш, турли адабий тур ва жанрларда улуғ мутафаккир образи тасвири, ижодий анъаналарини давом эттириш ва янгилаш каби шаклларда намоён бўлаётгани кузатилади. Қайси шаклда бўлмасин, бу улуғ зотнинг ижод лабораториясига кириш, буюк шоирнинг шеърият мактабидан, Мақсуд Шайхзода таъбири билан айтганда, санъатхонасидан сабоқ олиш адабиётга оҳорли поэтик шакл ва мазмун, янги образ ва талкин усуллари кириб келишига, бадиий-эстетик тафаккурнинг тақомилига хизмат қилмоқда. Янги замон ўзбек шеърияти ҳам бундан мустасно эмас. Ойбек ва Ғафур Ғулум, Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидов, Рауф Парфи ва Омон Матжон, бугунги адабий жараённинг фаол намояндалари бўлган шоиру адиблар ижодида буюк Навоий таъсирини сезмаслик мумкин эмас. Алишер Навоий ижодий кашфиётларини ўрганиш, бадиий ижодда унга издошлик қилишга интилиш буюк бобокалонимиздан кейинги барча даврлар адабиётида ўсиш ва улғайишнинг асосий омили бўлган, поэтик тафаккурни янги миқёсларга юксалтирган.

Алишер Навоий эстетик олами – бебаҳо ва туганмас хазина. Бу хазинадан бахраманд бўлган ҳар қандай шоиру адиб ижоди, шубҳасиз, бойийди ва равнақ топади. Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид шеърияти тақомилига ҳазрат Навоий ижодий тажрибаларининг таъсири билан боғлиқ изланишлар ҳам ушбу

Нурбой ЖАББОРОВ – “Дўстлик” ордени соҳиби. Филология фанлари доктори, профессор. 1966 йили туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини битирган. Унинг “Маърифат надир”, “Замон, мезон, шеърият”, “Адабиёт ва миллий маънавия”, “Маоний аҳлининг соҳибқирони” каби китоблари нашр этилган. У олий ўқув юртлари учун “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” дарслигининг ҳаммуаллифи ҳисобланади.

фикрни тасдиқлайди. Шоир ижодида буюк салафининг таъсири беш йўналишда кечгани кузатилади:

- ❖ Алишер Навоий шеърларига тазмин битиш;
- ❖ буюк шоир ижодини ўрганиш авлод камолотининг асосий омили экани руҳидаги шеърлар;
- ❖ мумтоз шеърини жанрларда Алишер Навоий анъаналарини давом эттириш;
- ❖ арбаъинчилик анъанасининг янгилиниши;
- ❖ улуғ салафи ғазалларига тахмис боғлаш.

Қайси йўналиш ёки шаклда бўлмасин, Алишер Навоий ижодидан олинган баҳра, бу улуғ мутафаккир санъатхонасининг сабоғи Сирожиддин Саййид ижодий камолотида муҳим ўрин тутиб келаётир.

Назм тоғининг қўхкан Фарҳоди

Алишер Навоий шеърларига тазмин битиш осон эмас. Бунинг учун буюк шоир ижодий тажрибасини ўрганиш, ундан улгу олиш баробарида, уни такрорламаслик, ўзига хос оҳорли назм намунасини битиш тақозо этилади. Атоуллоҳ Хусайний тазминга: "...шоир бир мисра ё бир байт ёки икки байтни ўз муродин тугалламакка кўмак олиш ва анинг таъкиди учун орият йўли била шеърда мақол келтирганларидек ўз шеърида келтириши", дея таъриф беради. Мумтоз салафлари ижодидаги тазминлардан фарқли ўлароқ Сирожиддин Саййид "Хамса" ҳайратлари" туркумида тазмин байтларни шеърнинг ичида эмас, худди эпиграф каби алоҳида келтиради. Тазмин қилинган байт ёки бир неча байт шоирга илҳом ва ғоя беради, янги талқинлар учун асос бўлиб хизмат қилади.

"Хамса" ҳайратлари" – Сирожиддин Саййид шеърлятида янги саҳифа очган туркум. Буюк бешликдаги ўзи ҳайратланган сатрларга тазмин битган шоир кўнглидан ўтказган лирик кечинмаларни фалсафий тафаккур уйғунлигида бетакрор талқин этади. Ҳазрат Алишер Навоийнинг "Ҳайрат ул-аброр"даги муножотларидан таъсирланган ижодкор "Аввалги муножот"дан мана бу сатрларни иқтибос сифатида келтиради:

*Эй Санга мабдаъда абаддек азал,
Зоти қадиминг абадий ламъазал.
Не бўлуб аввалда бидоят Санга,
Не келиб охирда ниҳоят Санга.
Аввал Ўзунг, охиру мобайн Ўзунг,
Борчага Холиқ, бориға айн Ўзунг.*

Аллоҳ таолонинг сифатлари юксак фасоҳат билан васф этилган бу мисралар ақоид илми билан боғлиқ ҳақиқатларни ўзида мужассам этгани маълум. Замондош шоирларимиз учун, одатда, бу турдаги сатрларга тазмин битиш тугул улар замиридаги моҳиятни англаш ҳам осон кечмаслиги аён. Шу жиҳатдан, Сирожиддин Саййиднинг айни мавзуга қалам уриши унинг Алишер Навоий ижодига бўлган ихлоси нечоғлиқ баланд эканини кўрсатади. Шунинг баробарида, унинг бу йўналишда шеър ёзишга бўлган интилиши шунчаки ҳавас бўлмай, пухта илмий-маърифий ва адабий-эстетик заминга эга эканидан далолат беради. Шоирнинг

“Ҳайрат ул-аброр”даги дастлабки муножотдан олинган мазкур сатрларга битган тазмини ушбу фикрни қувватлайди:

*Сен Ўзингсан ул абаддин ҳам азал,
Ул азалдин ҳам иборат – сен Ўзинг...*

*Баргу япроқ айтадир такбир Сенга,
Ҳар ниҳолдин ҳар ибодат – сен Ўзинг...*

*Сен Ўзингсан лойга жон этган ато,
Тош аро мавжуд сироят – сен Ўзинг.*

*Барча пинҳон ичра пайдосан, яна
Барча пайдода синоат – Сен Ўзинг.*

*Сен Ўзингсан ҳам Раҳиму ҳам Карим,
Ҳар каромат, ҳам иноят – сен Ўзинг...*

*Сен Ўзингсан ибтидосиз ибтидо,
Бениҳоят, бениҳоят – сен Ўзинг.*

Ҳазрат Навоий муножотига тазмин қилинган ушбу байтлар, биринчидан, мазмунан ақоид илмига ҳар жиҳатдан мувофиқ экани, иккинчидан, мумтоз шеърят талабларига тўлиқ мослиги, учинчидан, илҳом ва завқу шавқ билан битилгани жиҳатидан қимматлидир.

“Ҳайрат ул-аброр”даги Низомий Ганжавий васфига бағишланган бобдан: “*Ранж тоғин қозмоқ анинг пешаси, Тоғи анинг назму тили тешиаси*” сатрларини иқтибос олар экан, ҳайратларини шеърга айлантиради. Шоир фикрича, назм тоғи беҳиштнинг чаман боғи эмас, уни сўлим соҳил ё дашт тупроғига ҳам, боғу бўстоннинг гул кучоғига ҳам қиёслаб бўлмайди. Мана бу ташбеҳ ҳазрат Навоий поэтик хулосасининг мутлоқ янгилангани жиҳатидан қимматлидир: “*Бунда заҳмат чекиб кўҳкан Фарҳоддай Назм эли туну кун сўз қазийдилар*”.

Шеърнинг давомида назм тоғида сўз қазининг – шоир меҳнатию заҳматининг нечоғлиқ машаққатларга тўлиқ экани тутилмаган образлар орқали сувратлантирилгани эътиборга лойиқдир:

*Бунда роҳат бўлмас, бўлмагай ором,
Қийнарлар ўз жисму жонини фақат.
Юрак-бағирларин айлаб туриб жом,
Шоирлар ичгайлар дил қонин фақат.*

Ижоддан кутилган самарага эришмоқ учун тун билан куннинг тафовутини унутиш даражасида заҳмат чекмоқ зарур. Ҳатто бунинг ўзигина кифоя қилмайди, ана шу заҳматдан ҳаловат ҳам топмоқ керак. Табиийки, бундай мақомга эришмоқ қийиндан қийин:

*Қазии осон эмас сўз харсангларин,
Тафовут бўлмагай тун билан кунда.
Шеърнинг шўху шингарф ранг, оҳангларин
Гиёҳлар, жилгалар бергайлар шунда.*

Назм тоғининг Фарходи бўлиш осон эмас. Бу дараю ғорларда не зотлар рўшнолик кўрмай, беному нишон ўтганлари бунинг исботидир. Лекин, таажжуб шундаки, минг йиллардан буён айрим тақлидчи, гапдон тўтилар бунда гердайиб юришини қўймайди. Бу роҳу манзилнинг жангал, бешаси кўп бўлгани каби йўлбарсу кийиклари ҳам мўл. Сўз доғини тортган ҳар вола дилнинг лола доғи янглиғ куюклари ҳам бор. Бу тоғ чўққисига қараб интилган ҳар кимга гоҳи зар тўкилса, гоҳи насибаси қум-қукун бўлади. “Бунда жон берилгай ҳар бир тош учун, Қон билан ёзилгай ҳар ному насаб” – ижод машаққати бошқа бирор шоир назмида бундай талқин этилмагани Сирожиддин Саййиднинг бетакрор ва салоҳиятли шоир экани далилидир.

*Юксалиб боргайдир бу тоғ бош узра,
Дил бунда болгаю тил теша бўлгай.
Майда маъдантош ё чақмоқтош узра
Минг бир машаққату андеша бўлгай.*

*Ким мўмиё излар, кимдир қор қураб,
Тоғ узра осмон ҳам чексиз ва мовий.
Юксак чўққилардан жилмайиб турар
Низомий, Деҳлавий, Жомий, Навоий.*

Ҳазрат Навоий назмни ранж тоғига, буюк Низомий тилини тешага қиёслаган бўлса, Сирожиддин Саййид дилни болгага ташбеҳ этиш орқали ижод машаққати моҳиятини буюк салафларини такрорламаган ҳолда оҳорли ифодалайди. Зеро, буюк Навоийга чин ихлос, тоза қалб, ижод завқу шавқи билан юзланган ижодкор баҳра олмай қолмас. Буюк Навоий ижодхонасидан муттасил равишда муносиб сабоқлар олаётган Сирожиддин Саййидни назм тоғининг кўҳкан Фарходига тенглаштирсак, асло муболаға бўлмас.

Мумтоз шеърятда “матбуъ шеър” истилоҳи бор ва унинг қатъий талаблари мавжуд. Атоуллоҳ Ҳусайний “Бадойиъус-с-санойиъ” асарида бу турдаги шеърларга қуйидагича таъриф беради: “Матбуъ деб андоқ шеърға айтурларким, ул соғлом таъларға мақбул вазнға, тузук қофияға асосланган бўлур, алфози ёқимлиғу истемолда машҳур бўлур, таркиби мустаҳкаму латиф бўлур, анинг маъноси мақбул бўлур, кишиларнинг қўнглига теккан бўлмағай; санойиъдин нимаки анда ишлатилган бўлса, етук тарзда бўлғай ва анинг туфайлидин англамиғаю хусн-и адосига қусур етган бўлмағай; қадимғилар шеър жиҳатдин орттирган ортиқча ҳарфу алфоз ва алфоз ўзгаришларидин холий бўлғай”. Сирожиддин Саййиднинг “Ҳамса” ҳайратлари” туркумидаги тазминлари, ана шу талабларга тўлиқ жавоб бериши нуқтаи назаридан матбуъ шеърларга ҳар жиҳатдан мувофиқ келади.

Навоийсиз камолот бўлмас

Буюк Навоийни англамас экан, миллат ҳеч бир замонда миллат мақомига юксала билмас. Навоий ҳикматларига юзланмас экан, халқ маърифат ва ҳикматдан бебаҳра қолар. Навоий асарлари хусусида тафаккур юритмас экан, авлод ўз ёқасини жаҳолат панжасидан бўшата олмас. Сирожиддин Саййид буюк салафи ижодини ўрганиш авлод камолотининг асосий омили экани руҳида шеърлар ёзар экан, айни ҳақиқатни назарда тутати. Шеърларидан бирини шоир «Навоийни ўқиш» деб номлаган. Унингча: *«Ҳар бир калла, ҳар бир бош жаҳолатдан қўрқини керак. Ҳар бир бола, ҳар бир ёш Навоийни ўқини керак»*. Навоийдек улуғларни ўқимаслик, англамаслик жаҳолатга олиб келишидан огоҳ қилишни бурч деб билган шоир фикрича:

*Ҳар бир ота, ҳар бир мўйсафид
Умр ҳикматларин кўрсатиб,
Нафс арқонларин қирқини керак,
Фарзандлари, набирасига
Навоийни ўқини керак.*

Сирожиддин Саййид ҳазрат Навоийнинг буюклигини тафаккур ила теран англаган ва қалбан чуқур ҳис этган ижодкор. Шоир фикрича, буюк бобокалонимизнинг мунаввар исми тийра дунёга зиё сочади. У туғилган кунда ҳар кўнгил ишқ ичра покланади, улус миллатга айланади:

*Ҳар кўнгил ишқ ичра пок
тийнат бўлар кундир бу кун,
Битта сўз олам аро
зийнат бўлар кундир бу кун.
Тийра дунёга зиё
сочгай мунаввар бир исм,
Бир исмдан бир улус
миллат бўлар кундир бу кун.*

Шеърда мисраларни синдириб ифодалаш – поэтик усул. Бу орқали шоир асосий фикрга урғу бериш ва сўзнинг таъсир кучини оширишга эришган.

“Мир Алишер” шеърида шоир ҳазрат Навоийни – тирикликнинг бонги, буюкликнинг ранги, дея васф этади. Шоир мисралар тағматнига теран мазмун юклайди. Ҳазрат Навоийнинг туркий тил ва адабиёт ривожига хизматларини: *“Бир ёришди зим-зиё олам, Туркийларнинг тонги Навоий”*, дея улуғласа, башарият ирфоний-эстетик тафаккури такомлидаги ўрнини: *“Беш асрлик рўёдир дунё, Беш асрлик ўнги Навоий”*, дея ўзига хос талқин этади. Унингча, Навоий шундай бир уммонки, унинг ибтидоси ҳам, интиҳоси ҳам йўқ. Замонлар ўтаверади, лекин Навоий ҳар доим янги бўлиб қолади. Шеърнинг финалида, айниқса, муҳим бадий мумлашмага келинган: *Ватан каби поёни йўқдир, Ватан каби мангу Навоий*.

Сирожиддин Саййид учун Алишер Навоий ижоди – адабий-эстетик мезон. Шоир барча даврлар шеъриятига ана шу юксак мезондан келиб чиқиб баҳо беради. Мана бу тўртликда гарчи ўз номидан сўзлагандек туюлса ҳам, замондош шоирлар ижоди

Нурбой ЖАББОРОВ

буюк Навоий навоси олдида катта қимматга эга эмаслиги билан боғлиқ кечинмалар оҳорли ифодаланган:

*Ҳазрат Навоийдан наволар келгай,
Абадий барҳаёт садолар келгай.
Ул зот бунёд этган маъни қасрига
Биз янглиғ сўзга зор гадолар келгай.*

Шоир буюк салафи ижодий меросининг нафақат миллий адабиётимиз, балки жаҳон бадий-эстетик тафаккурининг нодир намуналари эканини ҳар бир шеърида ўзгача рух, бир-бирини такрорламайдиган оҳорли образлар, янгидан-янги бадий тасвир воситалари орқали ифода этади. Жумладан, яна бир шеърида *карвон* ва *сарбон* образлари воситасида мана бундай тўхтамга келади:

*Асрлардан юзиб келур назм карвони, лек
Мир Алишер Навоийдек сарбон бўлолмагай.*

“Мангу номлар” шеърида ҳам шунга монанд фикр теран мазмун ва гўзал бадиият уйғунлигида талқин этилади:

*Токи Навоийдан наво таралмиш –
Дунёда янги бир дунё яралмиш.*

Сирожиддин Саййид бугунги авлодни Навоийга интилиб яшашга ундайди. Унинг бу борадаги фикрлари шунчаки даъват ёки шиор эмас. Улар юрак кўри билан суғорилгани, ўқувчи қалбининг туб-тубига етиб бориши, тугилмаган ташбехлар, оҳорли образлар воситасида ифодалангани билан юксак эстетик қимматга эга.

Навоийга издошлик бахти

Мумтоз шеърий жанрларда Алишер Навоий анъаналарни муносиб давом эттириш замонамиз шоирлари учун етиш мушкул бўлган юксак марра. Сирожиддин Саййид Навоийни кўп мутолаа қилади. «Ҳазойин ул-маоний»ни хатм қилган кунини энг катта байрам деб билади. Буюк салафи ижодидан ирфоний завқ ва сўнмас илҳом олади. Унинг ҳазрат Навоий ижодига хос мумтоз лирик жанрларга дадил қўл уриши сабаби шунда. Муҳими, қайси жанрда ижод қилмасин, шеърларида улуг Навоийдан, мумтоз шеъриятимиздан баҳрамандлик таъсири сезилиб туради:

*Чаман ичра ўзи ҳам бир
атиргулдай бўлиб қолгай,
Дилимнинг қонига булбул
қанотин гар булаб қўйса...*

*Менга ханжар билан шамшир
тигига ҳаргиз ҳожат йўқ,
Узун мижгонларини гар
нигорим бир қадаб қўйса.*

«Менга ханжар билан шамшир тигига ҳаргиз ҳожат йўк» мисрасидаги вазн сакталигини эътиборга олмаганда, бу байтлардаги мумтоз ғазалнависликка хос жозибани ҳис этмаслик мумкин эмас. “Дил қони” истиораси, “атиргул” ва “булбул” образлари, “ханжар-шамшир-мижгон” учлиги воситасида теран мазмун гўзал ва бетакрор бадиий шаклда талқин этилган.

Замонавий шеърятимизда ғазал, мухаммас каби мумтоз шеърӣ жанрларда Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидовдан кейин энг фаол ва маҳорат билан ижод қилаётган шоир Сирожиддин Саййиддир. Ҳазрат Алишер Навоийнинг: “*Инсонга эрур камол матлуб, Андин даги дарду ҳол матлуб*” деган сатрларидаги фалсафӣ-эстетик моҳият неварра шогирдининг ғазалларида ҳам бўй кўрсатаётгани мумтоз шеърят мухлисларини қувонтириши табиӣ.

*Мен ишқ элининг нолаю афғонида куйдим.
Кўнгил уйининг оташи армонида куйдим –*

Шоирнинг ушбу матлаъли ғазали шеърят мухлисларининг ва илму ижод аҳлининг муносиб эътирофига сазовор бўлгани аён. Халқимизнинг ардоқли санъаткори, Ўзбекистон халқ артисти Шерали Жўраев ижросида мумтоз кўшикка айланиб, кўнгиллардан чуқур жой олгани маълум. Бир қанча йиллар муқаддам “Халқлар дўстлиги” саройида Шерали Жўраев ижросида мазкур кўшик ижро этила бошлаганда, Сирожиддин Саййиддининг шундоқ ёнида ўтирган томошабинлардан бири шоирнинг тиззасига уриб: “Оҳ, Навоий!” – дея нидо қилган экан. Шоир: “Ғазалимнинг Навоий асарига тенглаштирилгани умрим давомида менга берилган энг юксак мукофот!” – дейди. Дарҳақиқат, ушбу ғазал мумтоз ғазалчиликнинг барча талабларига жавоб бериши баробарида эл кўнглидаги туйғулар бетакрор бадиӣят билан ифодалангани жиҳатидан ҳам қимматлидир. Мана, шоирнинг яна бир мумтоз ғазалининг шохбайтлари:

*Дил бу кун, бошдин оёғим дил бу кун,
Ҳар қарору ҳар қароғим дил бу кун.*

*Дилдин ўзга қолмади манзил манга,
Энг яқин ҳам энг йироғим дил бу кун.*

Сирожиддин Саййид – дил шоири, руҳият шоири, бошдан-оёғи дилдан иборат бўлган ижод соҳиби. Муаллифнинг бу изҳорида муболага йўк. Зеро, туйғунинг самимияти ва сўз латофати шеърни нурлантириб юборади, поэтик мазмунга қувват беради. Сўз, ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, “ҳақиқат ўтидан чошни (тафт, баҳра)” топгандагина тошни ҳам сув каби эрита олади. Туйғу самимияти, фикр теранлиги, бадиӣят мукамаллиги – ушбу ғазал ютуғини таъминлаган бадиӣ-эстетик омиллар мана шулардир.

*Кўксим ичра йиғлаюр қизғиш хазон,
Ўртаниб чеккан фироғим дил бу кун.*

*Ўтмасин дил фасли, эй, устоз фалак,
Менга дарс бергил, сабоғим дил бу кун!*

*Кўйнида тошлар ниҳон каслар аро
Яккаю танҳо яроғим дил бу кун.*

Ғазал дилдаги пинҳон дардлар изхори асосига қурилган. “Дил фасли” – бу истиора замирида ҳам чуқур маъно яширин. Кўксида қизғиш хазон йиғлаётгани, бундан ўртаниб фиғон чекаётгани тасвирини берган шоир бундай ҳодисага саноксиз марта гувоҳ бўлган устоз фалақдан дарс олмоқ истайди. Зеро, кўйнида қабоҳат тошлари ниҳон бўлган каслар кўп. Шоирнинг уларга қарши танҳо яроғи – дил. Барча замонларда ҳар қандай одам дуч келиши мумкин бўлган руҳий ҳолатнинг Сирожиддин Саййидгагина хос тасвири берилган ушбу ғазалда. Ғазални мутолаа қилган ҳар бир киши унда ўзини, ўз кечинмаларини, ўз туйғуларини кўради. Зеро, шеърдан мурод ҳам шу – одамларга ойна мисоли фазлу нуқсини намоён этмоқ.

Бугунги кунда шеърятимизда фикрни кўҳна арузда ифодалашга интилиш тобора кучайиб бораётир. Бироқ аруз вазнида талаб даражасида ёза оладиган ижодкор бармоқ билан санарли. Сирожиддин Саййид аруз вазнининг назарий қоидаларини пухта эгаллаган ва унда маҳорат билан ижод қилаётган шоирлардан. Унинг ғазаллари бу жанрга кўйиладиган талабларга ҳар жиҳатдан мувофиқ келишини таъкидлаш керак. Ҳазажи мусаддаси маҳзуф (руқнлари: мафойилун-мафойилун-фаулун) вазнида ёзилган “Чамандирсан чамандан ташқарида” мисраси билан бошланувчи ғазали ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

*Муҳаббат жон билан кўнгил фанидир,
Надир ҳолинг бу фандан ташқарида.*

*Ниҳол эк эзгулик боғига, инсон,
Юрибсан то кафандан ташқарида.*

Эзгулик боғига ниҳол экиш – ўздан эзгу ном қолдириш демакдир. Миллий адабиётимизнинг энг қадимги давридан то бугунга қадар мутафаккир ижодкорлар бир-бирини такрорламаган ҳолда ана шу умрбоқий фалсафий ғояни оҳорли бадиий талқин этганини кузатиш мумкин. Бу кўҳна ва теран фикрга янги поэтик либос кийдира олгани Сирожиддин Саййиднинг асосий ютуғидир.

*Ўзингдан ичкари кир, дилга киргил,
На бордир жон ва тандан ташқарида?*

Ичкари ва ташқари, ботин ва зоҳир муносабатлари барча даврларда ҳам адабиётнинг, шеърятнинг бош мавзуларидан бўлиб келган. Зеро, ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, инсон “Ўз вужудига тафаккур айлаган” тақдирдагина моҳиятга етмоғи мумкин. Ана шу ҳаётбахш ғоянинг замонавий шеърятимизда ҳам маҳорат билан талқин этилаётгани таҳсинга лойиқ.

*Ватан ичра сафарлар айла, эй дил,
Ватан бўлмас Ватандан ташқарида.*

Нақшбандиёна “Сафар дар ватан”нинг замонага мос оҳорли поэтик талқини кўнгилларга нур олиб киради. Хаёлларингизга қанот бағишлайди. Қалбу шуурни чинакам ғазалиёт, ҳақиқий шеърият лаззатидан баҳраманд этади.

Умр ўткинчи, вақт ўтгувчидир. Шундай экан, инсон умрнинг бирор лаҳзасини ғафлатда ўтказмаслиги зарур; вақтни қадрламоғи керак. Буюк боболар каби ҳар бир сониясини маънавий камолот учун сафарбар этилмаса, инсон ҳаётида ҳеч қандай маъни қолмайди. Азиз умр беҳуда ишларга, бесамар ҳою ҳавасларга қурбон қилинмаслиги лозим. Шоир ғазалларида ҳеч бир замонда эскирмайдиган шу ва шу сингари мавзулар қаламга олинади. Бу жихатдан, улар мумтоз ғазалиёт намуналарига менгзайди. Муҳими, бу каби мавзулар шунчаки баён этилмайди, бадий тасвир замирига санъаткорона сингдирилади. Жумладан, шоир зеби зоҳирга берилиш, молпарастлик инсонийликнинг асл моҳиятига зид эканини мана бу тарзда бадий талқин этади:

*Солдинг баланд қошоналар,
айвонидан бош айланар,
Бошинг уза тош айланар,
мақсад ва аъмолинг надир?*

*Умринг бўйи мол истадинг,
кўргил, на иқбол истадинг,
Қаддингни ҳам дол истадинг,
йиққан зару молинг надир?*

Ушбу ғазал бадииятини таъминлаган омиллар қуйидагилардир: 1) фикр латиф сўзлар ва сажъ орқали бетакрор ифодаланган; 2) бадий санъатлардан (таносуб, тазод, ташбеҳ) маҳорат билан фойдаланилган; 3) мурожаат-савол усули қўлланган; 4) ғазалда вазн сакталиги учрамайди.

Шоир фардлар ҳам ёзди ва ёзляпти. Фард – ўзига хос жанр. Бор-йўғи икки мисрада олам-жаҳон маъно ифодалашни, ифодалаганда ҳам юксак бадиият талабларидан келиб чиқишни тақозо этадиган бу жанрнинг маълум бир мураккабликлари бор. Бу жанрда муваффақият қозониш учун шоир, биринчидан, оз сўзга кўп маъно юклай билиши, иккинчидан, мумтоз шеъриятимизнинг улўғ намояндалари назмий меросини пухта ўрганиб, фикрни санъаткорона ифодалаш сирларини эгаллаши, учинчидан, аруз илми сирларидан хабардор бўлиши талаб қилинади. Сирожиддин Саййиднинг бу борадаги маҳорати ҳам эътирофга лойиқ. Мана бу фард фикримизни тасдиқлайди:

*Яратган гар қаро холни
сенинг бўйнингга қўймишидир,
Анинг жабрини тортмоқни
менинг бўйнимга қўймишидир.*

“Бўйин” сўзи биринчи мисрада ўз маъносида қўлланган бўлса, иккинчи сатрда “зиммамга” маъносида қўлланган. Бу ҳол шоирнинг сўзни нечоғлиқ нозик ҳис этишидан, фикрнинг бадий қувватини ошириш сирларини нақадар пухта эгаллаганидан далолат беради.

*Не учун келдинг жаҳонга – эл билан эл бўлмадинг,
Ўзгага бўй бўлмадинг, ўзингга ҳам эн бўлмадинг.*

Ушбу фарднинг поэтик қиммати унда ирсоли масал санъатининг юксак маҳорат билан қўллангани ва бу орқали фикрнинг таъсирчан ифодасига эришилганида кўринади. Фардда “Ўзига енг бўлолмаган ўзгага бўй бўлолмайди” деган халқона нақл ирсоли масал сифатида қўлланган. Натижада мазкур нақл шоир талқинида ўзига хос моҳият касб этиши баробарида шеърнинг таъсир кучи ошган, юксак бадиияти таъминланган.

Арбаъинчилик анъанасининг янгиланиши

Одамзод умрининг қиммати у яшаган ва яшаётган йиллар сони билан эмас, Ҳақни англаш даражаси, Ватан ва миллат олдидаги хизматларига кўра баҳоланади. Сирожиддин Саййид ижодининг дастлабки кезлариданоқ ана шу ҳикматни чуқур англаган, шеърларини ҳикмат нури билан суғорган, бадий маҳорати тобора юксалиб келаётган ижодкор. Туркий шеърятда ҳазрат Алишер Навоий бошлаб берган арбаъинчилик анъанасининг янгиланиши руҳидаги шеърларида ҳам ана шу хусусият яққол намоён бўлади. Замоनावий шеърятда ҳадислар мазмунида шеърлар битиш анъанасини бадиият юксаклигига чиқарган шоир устоз Абдулла Орипов экани аён. Улуғ шоирнинг “Ҳикмат садолари” туркуми ушбу анъанани давом эттирган бошқа шоирлар учун ўзига хос мактаб вазифасини ўтади. Ана шу ижод мактаби сабоқлари Сирожиддин Саййиднинг бу борадаги ютуқларига замин бўлиб хизмат қилганини алоҳида таъкидлаш керак. Шоирнинг “Қирқ ҳадис” туркуми бунинг ёрқин исботидир. Туркум Ҳақ таолога муножот билан очилади:

*Сенинг даргоҳингда кўзларимда нам,
Энди аён менга ул борар жойим.
Кечиргин отамнинг гуноҳларини,
Онамга умр бер ўзинг, Худойим.*

Қайси мавзуга бағишланган бўлмасин, шоир шеърларида ҳаёт фалсафаси гўзал бадий шаклда ифодаланади. Ўзликни, умрнинг моҳиятини англаш ва англатиш шоир ижодининг асосини ташкил этади. Шеъриятимиз назариётчиси Шайх Аҳмад Тарозий муножотни: “Тенгри хузурида тазарру қилмоқ”, дея таърифлаган эди. Тазарру руҳидаги муножотни битар экан, Сирожиддин Саййид солиҳ фарзанд сифатида аввало ота-онасини ёдга олади: *Кечиргин отамнинг гуноҳларини, Онамга умр бер ўзинг, Худойим.*

Сингил – тиловчи. Халқимизнинг бу ҳикмати ҳаёт ҳақиқатининг айни ўзини ифода этади. Мунис сингилларимиз ҳар доим акасининг саломатлигини, Худонинг паноҳида бўлишини тилайди. Оғанинг камолини истаб ҳар доим қўли дуода. Сирожиддин Саййид шеърларида сингилнинг кўп ёд этилиши, бу муштипар яратикнинг кузги райҳонларга қиёсланиши сабаби шунда:

*Мен улуғ ҳикматни англадим чоғи,
Йиғлаб қонлар этиб кўнгилларимни.
Ўзинг омон сақла, асрагил ўзинг
Кузги райҳонлардек сингилларимни.*

Сирожиддин Саййид – бутун вужуди, руҳи билан ватанпарвар, халқпарвар шоир. Ҳар қандай мавзудаги шеърда фикр, албатта, Ватан ва халқ меҳрига йўғрилиб ифодаланиши бунинг исботидир. Ушбу муножот-шеърдаги: “*Ўзинг паноҳинга олгин мулкимни, Ўзинг юз ўғирма элим, юртимдан*”, сатрлари ҳам буни тасдиқлайди.

“Қирқ ҳадис” туркуми “Замоннинг эгаси” шеъри билан очилади. “Замондан койинманглар, зеро замоннинг эга Оллоҳдир” мазмунидаги муборак ҳадис шоир талқинида мана бундай назмга солинган:

*Оллоҳ сизга берган ой ва йил учун
Арзир ҳар лаҳзанинг нақши бўлсангиз.
Азалдан ёмонга ёмондир замон,
Замон яхши эрур – яхши бўлсангиз.*

*Ҳар кимга дилдаги нияти йўлдош,
Эзгу мақсадлари бир умр ёрдир.
Замондан ҳеч қачон койинмангизким,
Замоннинг эгаси Парвардигордир.*

Аслида, муборак ҳадис мазмуни шеърнинг сўнгги икки сатрида тўлиқ ифодаланган. Унгача бўлган олти сатр ўқувчини ана шу ҳадисни англашга, унинг моҳиятини юракдан ҳис этишга тайёрлайди. Ҳар лаҳзанинг нақши бўлиш – умрнинг ҳар дамини ғанимат билмоқ, унга муносиб шукр бажо этмоқдир. Замон яхши бўлиши учун одамнинг ўзи яхши бўлмоғи, қалбида эзгулик нури чарақлаб турмоғи зарур. Нияти бузуқ, қилган иши ёмонлик бўлган одам замондан ўпкаламасин – у қилмишига яраша жазосини олади. Ҳар кимнинг қисмати дилдаги ниятига боғлиқ. Эзгу мақсад билан яшамоқ барча яхшиликларнинг калитидир – шеърда ҳаёт фалсафаси ана шу тарзда таъсирли ва фалсафий жиҳатдан теран талқин этилган.

Сирожиддин Саййид муборак ҳадислар мазмунини чуқур фалсафий моҳият ва гўзал бадиият уйғунлигида назмга айлантиради. Зохиран, бу осонга ўхшаб туюлади. Аслида эса, бунинг учун шоир ҳаётга файласуф нигоҳи билан қарай олиши, ҳадисдан кўзланган моҳиятни теран идрок этиши, ва ниҳоят, уни юксак маҳорат билан бадиият дурдонасига айлантира олмоғи зарур. “Оллоҳ гўзалдир, гўзалликни яхши кўради” мазмунидаги ҳадисни шоир назмда мана бу тарзда ифодалайди:

*Ялтироқ дунёнинг аҳволини боқ:
Унда шому саҳар ясан-тусандир.
Бари алдамчидир, бари омонат,
Фақат Худо мангу, Худо гўзалдир.*

*У гўзал ишларни хуш кўргай билсанг,
Анграйма ҳашамнинг бозорига сен.
Қалбинг гўзал бўлса, ахлоқинг гўзал,
Тушгайсан Оллоҳнинг назарига сен.*

Нурбой ЖАББОРОВ

Таржимада беш сўз орқали ифодаланган муборак ҳадис мазмуни шеърда юксак бадиият, теран фалсафа ва халқона оҳанг воситасида поэтик ҳодисага айлантирилган. Шеър мутолааси ўқувчини огоҳликка ундайди. У шому сахарнинг ясан-тусани ўткинчи, фақат Худо мангу эканини юракдан ҳис этади. Ҳашамнинг бозорига анграймаслик зарурлигини англайди. Шуурига қалб ва ахлоқ гўзаллигига интилиш туйғуси инади.

Шоир муборак ҳадислар оламидан тенгсиз жавоҳирлар теради. Кўнглида улар ҳосил этган ёғдуни назм дурларига айлантириб, адабиёт мухлисларининг маънавий ҳазинасини бойита боради. Қиркинчи шеър “Сўзда сеҳр, шеърда эса ҳикмат бор” мазмунидаги муборак ҳадиснинг назмий шарҳига бағишланган:

*Сўз – инсон дилининг кўрк, либосидир,
Сўзким гўзал эрур, унда меҳр бор.
Бесабаб кўнгилга солмагай Худо
Бир сўзни, демакким, сўзда сеҳр бор.*

*Бу олам яшнагай эзгуликлардан,
Токи инсонларда қалб ва ҳиммат бор.
Шеър ҳам яралмагай бекорга асли,
Шеърда Расулulloҳ айтган ҳикмат бор.*

Сирожиддин Саййид сўздаги сеҳр ва шеърдаги ҳикматни бутун моҳияти билан англаган, кўнгил мулкига, ҳаёт мазмунига айлантирган, умрининг ҳар лаҳзасида шеъриятга садоқатини намоён этиб келаётган шоирлардан. Шеърларида ҳикмат ва маърифат нури мужассам экани сабаби шунда. Асарлари назм дурдоналари ўлароқ ўқувчини чуқур мушоҳада юритишга, ҳаёт фалсафаси хусусида теран тафаккурга ундаши боисини шунинг билан изоҳлаш мумкин.

Тахмис – маҳорат мезони

Буюк Навоий ғазалларига тахмис боғлашнинг масъулияти тоғдан ҳам оғир. Шу боис булҳаваслар бу ишдан сақлангани маъкул. Улуғ бобокалонимиз ижод концепциясининг моҳиятини теран англамай, мумтоз поэтика сирларини тўлик эгалламай туриб мухаммас битишга уринган қаламкаш ўзининг нодонлигини намоён этади, холос. Навоий сўзининг фасоҳату балоғатини, ҳеч бўлмаганда, муайян даражада ҳис этмай, аруз қоидаларини чуқур билмай туриб тахмисчилик майдонига қадам қўйган киши ўзини уятга қўйишдан ўзга чора тополмас. Негаки, мухаммас жанрининг қатъий талаблари бор: салафлар ғазалига боғланган уч мисра ғазал байтларига фалсафий мазмун жиҳатдан ҳам, вазн ва бадиий санъатларга кўра ҳам шу қадар уйғунлашмоғи зарурки, ҳар беш мисра гўё бир шоир қаламидан чиққандек тасаввур ҳосил бўлиши керак. Сирожиддин Саййид мумтоз шеъриятимизга хос мухаммас жанрида ҳам самарали ижод қилиб келмоқда. Адиб Собир Термизий, Лутфий, Ҳофиз Шерозий, Атойи, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур, Сидқий Хондайлиқий, Аваз Ўтар, Муҳаммад Шариф Сўфизода ғазалларига битилган тахмислари, Чўлпоннинг машҳур байтига битган тазмини шоирнинг бу мумтоз назмий жанрда чўнг маҳорат касб этганини тасдиқлайди. Шоир улуғ

Алишер Навоийнинг ўнлаб ғазалларига тахмис боғлагани ва уларнинг барчаси юксак бадиий савияда ижод этилгани ҳам бунинг исботидир.

Сирожиддин Саййид мухаммаслари мумтоз тахмисчилик мезонларига тўлақонли жавоб бериши билан алоҳида аҳамиятга эга. Ҳазрат Алишер Навоийнинг машҳур ғазалига боғланган мухаммаснинг мана бу сўнги банди ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди:

*Кема эрур бу умр, чолғуси ҳар лаҳза бонг,
Битғуси ногоҳ сафар шом эрур хоҳи тонг,
Яхши эрур яхшилик бирла тўлиб фикру онг,
Яхшилар ичра ватан тутса Навоий не тонг,*

*Кимки ёмонлар била бўлди ёмон бўлдило.
Шоир ҳазрат Алишер Навоийнинг
Бизинг шайдо кўнгул бечора бўлмиш,
Маломат даштида овора бўлмиш –*

матлаъли ғазалига ҳам мумтоз жанрнинг юксак талабларига ҳар жиҳатдан мувофиқ тахмис боғлаган. Мисол учун мухаммаснинг сўнги бандини келтирамиз:

*Умрлар тиклаган қасрингни бузким,
Бу уч кунлик сайр шарҳини тузким,
Кўнгулдин ҳам бутунлай кўнгул узким,
Навоий, чорадин кўп дема сўзким,
Ғамингга чорасизлик чора бўлмиш.*

Мумтоз шоирлар, айниқса, ҳазрат Алишер Навоий ғазалларига тахмис боғлаш ижодкордан катта масъулият ва юксак маҳоратни талаб этади. “Навоий, чорадин кўп дема сўзким, Ғамингга чорасизлик чора бўлмиш” – буюк мутафаккир байтида лирик қахрамон бошига тушган фожиа миқёси нечоғлик чўнг экани шу тарзда ифодаланган. Бу ўринда “чорасизлик” ва “чора” сўзларига юкланган маъно тақдирнинг беаёв зарбасига учраган инсон аҳволи руҳиясини бутун кўлами – мураккаблигию зиддиятлари билан ифодалаган. “Умрлар тиклаган қасрингни бузким, Бу уч кунлик сайр шарҳини тузким ” сатрлари Сирожиддин Саййиднинг ана шу фожиа тасвирини навоёна ҳаёт фалсафаси асосига қургани далилидир. “Кўнгулдин ҳам бутунлай кўнгул узким” – бу сатр чин маънода бадиий кашфиёт даражасига юксалган. Унда ифодаланган маънонинг поэтик талқини ҳазрат Навоий байтига узукка қўйилган кўз янглиғ мутаносиб. Буюк шоир байтида сувратланган фожиа тасвирининг янада теранлашувига хизмат қилган. Бундай сатрлар ўйлаб топилмайди – Тангри таолодан ато этилади.

Алишер Навоийдек буюк ижодкор ғазалларига муносиб даражада тахмис боғлаш осон юмуш эмас. Сирожиддин Саййид бу борада замонавий шоирларимиз орасида алоҳида ажралиб туриши айни ҳақиқатдир. Биргина мисол: ҳазрат Алишер Навоийнинг “Кўзунг не бало қаро бўлубдур” мисраси билан бошланувчи машҳур тазмин-ғазалига боғлаган мухаммаси барча хусусиятларига кўра мумтоз шеърят мақомида экани билан қимматлидир. Мана, мухаммаснинг илк банди:

*Ким қошинга мубтало бўлубтур –
Ул икки қилич аро бўлубтур,
Дил ичра ики яро бўлубтур,
Кўзунг не бало қаро бўлубтур –
Ким, жонга қаро бало бўлубтур.*

Ёр қошига мубтало бўлган ошиқнинг бамисоли икки қилич аро қолиши – хайратланарли ва навоийона образ! Бундай образли тасвирни ўйлаб топиш маҳол... Бу даражадаги оҳорли ва мукамал образ Тангри таоло ато этган илҳом ва ҳол натижасидагина ижод этилиши мумкин. Муҳаммаснинг финали ҳам ҳазрат Навоийнинг поэтик хулосасига ҳар жиҳатдан монанд экани билан қимматлидир:

*Умрим ҳамаси ҳикояти ишқ,
Ҳам нолаю ҳам ишқияти ишқ.
Мангу тугамас ривояти ишқ,
То тузди Навоий ояти ишқ,
Ишқ аҳли аро наво бўлубтур.*

Шоир буюк салафи ғазалларига тахмис боғлашда юксак маҳорат касб этганини алоҳида таъкидлаш керак. Буни санъат даражасида уддалаш учун юксак ижодий салоҳият талаб этилади. Бунинг учун ҳазрат Навоийни муттасил мутолаа этиш, тунни тонгга улаб, ҳар бир сўз ва жумла, ҳар бир образ ва тимсол устида мунтазам тафаккур юритиш, энг асосийси, руҳан буюк бобокалонимизга яқин бўлиш зарур. Сирожиддин Саййид «Шоир кимдир?» дея савол қўяр экан («Нуктаи назар» шеъри), «Мир Алишер бобонинг биринчи ва мангу муовинидир» деган хулосага келади. Адабиётга бундай юксак мезонлардан қараш ижодкорга улкан масъулият ҳиссини юклайди. Ана шу масъулиятни тўлиқ ҳис этиб, ижодда бунга мукамал амал қилиб келаётгани шоир ижодий ютуқларининг адабий-эстетик замини мустаҳкам эканидан далолат беради.

“МУҲАББАТ ЧЕЧАГИ”

Новелла

Абдунаби АБДИЕВ

...Кўзларинг гўзал кўриб сени гуноҳга қўйгуси...

Махтумқули

1

Ҳар баҳор шаҳар кўҳна сайлгоҳининг гадойтопмас бурчагидаги бир туб кекса атиргул илк чечагини очган кун унинг яқинидаги қаровсиз буталар орасида қолиб унутилган ташландиқ ўриндиқда бош-оёқ қоп-қора либосга бурканган номаълум аёл соя янглиғ пайдо бўлиши, кўрган кўзга ваҳм солиши ҳақидаги бири-биридан шов-шувли хабарлар, “у аёл қиёфасидаги ажал фариштаси эмиш”, “кимки унга дуч келса ёки атиргул илк чечагини узса катта бахтсизликларга учрармиш” қабилдаги миш-мишлар кўпдан буён шу атиргул қотган бир лахта қондек қорақизил, бахмалтус чечаклари сувратини чизиш истаги юрагига тинчлик бермай қўйган рассом йигитнинг қулоғига чалинмасдан қолмаган, аммо қанчалик ваҳимали миш-мишлар болаламасин, кексалиқдан баданлари ғижим тортган атиргул чечакларига ишқибозлар сафи камаймагани сингари Меҳрожнинг дилида ҳам шу чечакни тирик ва тиниқ ҳолда тасвирлаш хоҳиши ортиб бораётганди.

Меҳрож ижодининг илк давридаги яратиклари билан анча-мунча тилга тушган бўлса-да, кейинги чизган тасвирларида мавҳумлик кўпайгани, абстракт шакл ва белгиларга боши билан шўнғигани оқибатида янги топилмаларни одатдагиларидек осонгина ҳазм этолмаган мухлислар эътирози, ҳамкасблар инкорига дуч келиб умидли ижодкор рутбасини кўлдан чиқарган, руҳий тушқунлик, сурункали ичкиликбозлик тажовузида кўли ишдан чиқиб, шаҳар сайлгоҳининг оддийгина безакчиси бўлиш билан кифояланганди. У фавқулодда гўзал бу атиргул чечагини янада ёрқин рангларида тасвирлаш орқали ижодидаги инқирозга батамом барҳам

Абдунаби АБДИЕВ – 1957 йилда туғилган. Қариши давлат педагогика институти (ҳозирги КДУ) тарих факультетини тамомлаган. Ўзбекистон Журналистлар уюшмаси аъзоси. 1998 йил Республика халқ таълими вазирлигининг “Ижодкор ўқитувчи”, 2003 йил “Ҳайрат жамланган оқшомлар” эссе-қиссаси учун Ўзбекистон касаба уюшмалари федерацияси мукофоти соҳиби, 2010 йил “Олтин қалам” халқаро миллий мукофоти “маънавий маърифий мавзудаги мақолалар учун” номинацияси гoliби бўлган. Қисса ва эсселари республика матбуотида эълон қилинган.

беришни ният қилган, аммо қанча уринмасин, чечакка синтез қиладиган унсур тополмай алам ва гуссасини тагин ичкилик билан аритаётгани.

Ўша кун борлиқ намчил ва рутубатли ҳаво билан қопланган, фалак супрасида хўмрайиб, ишкали бор юракларга огрик эндирадиган қоп-қора булутлар хуружидан дарак ҳам сезилмаса-да, одатда нур беланчакларини ташлаб ўйнайдиган куёш ташрифидан мосуво этилганди.

– Ҳой соқолтой, бунчалик зикна бўлмасанг, менгаям қизилидан икки юз грам куйдириб юбор!

Мусаввир кутилмаганда янграган қиринди ва бачки овоз соҳиби бошқа бировга эмас, айнан ўзига мурожаат этаётганини ички бир сезги билан ҳис қилди, аммо қанча аланглаб қарамасин, тунчироқлар хира нур сочаётган ертўлада ўзи ва ичимликдан бўшаган стаканларни беҳафсала тозалаётган, ҳали энгагига тук битиб улгурмаган аёлмижоз бармен йигитдан бошқа тирик жонга кўзи тушмади, юзи товукнинг арчилган тухумидан ҳам силлиқ, бунинг устига қош-киприклари ҳафсала билан мўйчинакда терилиб, силлиқ сочи ёш-яланглар орасида русумга кирган аллақайси хорижлик эстрада хонандаси услубида хўрознинг тожидек тиккайтириб таралган шу болапақирнинг товуши бунча ёқимсизлигига ишониб бўлмас, энг муҳими, у устахонасининг рўпарасида жойлашган, аксарият ҳолларда чўнтагидаги сўнгги ақчаларни кўшиб улфатчилик қилишга ишқибоз арзонбаҳо винога ружу қўйган қаланғи-қасангилар танда қурадиган бу барга кунига икки-уч бор кириб турса-да, бармен йигитнинг одатий ҳисоб-китобларни айтмаганда, бирон кишига чурқ этиб оғиз очганини кўрмаганди.

– Бир нима дегандек бўлдингми, ука?

Бармен йигит соқол ўстирган, жингалак сочлари думалоқ кепкаси остидан чиқиб турган бу доимий мижозининг саволига бирданига жавоб қайтариш ўрнига, бир муддат киприкларини пирпиратиб жим турди, бундан мусаввирнинг ғазаби кўзиб, дўк урди:

– Сендан сўраяпман, менга бир нима деддингми?

– Йўқ, ака, мен гапирмадим.

Унинг овози ҳам жуссасидек навниҳолгина эди.

– Гарангсима, соқолтой, мен бу ёқдаман.

Мусаввир овоз чиққан томон аланглаб, бар зинапоясининг юқори қаватида қалтираб турган нусхага кўзи тушди. Оёғи тиззасидан кесилган, сочи пакки билан қирилган боши илонниқидек ликиллаётган тавия минг йиллик кадрдонлардек унга зуғум қиларди:

– Қараб турсам, ҳар куни бир ўзинг кириб, винони қуритганинг-қуритган, биздек бечораларга мурувват кўрсатиш хаёлингнинг кўчасидан ҳам ўтмайди.

Аслида мусаввир ўзига маломат тошини отаётган бачки ва қиринди овоз соҳибининг бошлаб адабини бермоқчи эди, аммо эшикдан жовдираб қараётган тасқара мавжудотнинг аҳволини кўриб, мушт бўлиб тугилган қўллари бўшашди, вужудига асабий қалтироқ энди:

“Тавба, бу махлуқот қаердан бино бўлди, шуям одамлик даъвосини қилармикин, ўзи-ку кўрган кишининг юрагини ағдарадиган бир тавия бўлса, тагин “соқолтой” деб тўрт мучаси бут одамнинг устидан кулишига бало борми”.

– Нимага бақрысан? – бўш келмади якка-ю ягона қўлидаги андавага менгзаш нарса кўмагида зиналардан тушиб келаётган тасқара мавжудот. – Майиб-мажруҳ

одамни умрингда биринчи кўришингми, мен ҳам туғма шундай яралмаганман, вақтида сенга ўхшаганлар сумбатимдан ҳуркиб, бир кунлик йўлдан айланиб ўтишарди.

Меҳрожнинг алмисокдан қолган тахта аравачага михлангандек қўнқайтириб қўйилган гавданинг сайроқи тилидан чиқаётган даъволарга инонгиси келмади, аммо савқи-табиийсига хос қизиқувчанлик нимқоронғи бар ва тасқара кимсани ташлаб, бадар кетишига ҳам йўл бермай, бармен йигитга мурожаат этди:

– Шу нусхага ҳам икки юзталиқ стаканни тўлдириб бер.

– Мана бу бошқа гап, – тасқаранинг қотган туршакка монанд, қалин соқол босган афтида мамнунлик ифодалари балқди.

– Қўйсангиз-чи, ака, – мужмалланди бармен йигит янги мижоз ирқит кийим-бошидан таралаётган бадбўйдан ирганиб, – бундайларга ён бераверсангиз, бошингизга чиқиб олади.

Меҳрожга бармен йигитчанинг эркакларга хос бўлмаган, ингичка, юракни эговлагувчи овози ёқмай, унинг иддаосини чўрт кесди:

– Сен буюрилган ишни бажар.

Бармен йигит доимий мижози феъл-атворини яхши билар, мусаввир одатда вино тўла стаканларни бирин-кетин симирап, сархушлиги ортгани сайин патак сочлари тўзғиб, кўзлари чакнар, гоҳ алам билан столга мушт туширса, баъзан дуч келган кишининг ёқасига ёпишиб, бақириб-чақиритиб ҳам қайтмасди, шу боис буюртмани шоша-пиша бажаришдан ўзга чора излаб ҳам ўтирмади, ҳатто ҳаяжондан қўллари қалтираб бир-икки қултум винони ерга тўкканини ҳам сезмади.

Тасқара лиммо-лим стаканни бир кўтаришда қурийтиб, бўш идишни пештахтага тақ этиб қўяркан, буюрди:

– Яна битта тўлдир.

“Буниси энди сурбетликдан бошқа нарса эмас”, – энсаси қотди Меҳрожнинг, жаҳл отига миниб, эндигина чақирилмаган меҳмонни болохонадор қилиб сўқишга чоғланганида, тагин бармен йигитнинг мўлтираб турган кўзларидаги норозилиқ аломатларини илғаб зарда қилди:

– Қуй, нега қараб турибсан.

Бармен йигит иккиланиброк, стаканни яримлатди.

– Насия беряпсанми, тўлдир, – Меҳрожнинг бармен йигитга қилган муомаласидан илҳом олиб ўдағайлади тасқара кимса, – ахир хўжайиндан пулингни оласан.

Янги улфатининг сўнгги мулозамати Меҳрожнинг юзида кинояли табассум уйғотди: “Бунинг пишанг беришини қаранг, йўқ, у овсар ҳам, савдойи ҳам эмас, ўз фойдасини яхши билади, бўлмаса ҳаром нафсини қондириш учун лабидан бол томиб “хужайин”лармиди”...

Тасқара бармен йигит тўлдириб узатган иккинчи стаканни ҳам тубигача оқлагандан сўнг кўзлари сузилиб, боши “шилқ” этиб кўкрагига тушди. Ғалати нуханинг маст бўлиб қолганидан фойдаланиб, ундан орани очди қилишни мўлжаллаган мусаввир навбатдаги стаканни бўшатиб, бир даста пулни пештахтага ирғитганича эшикка томон йўл олди, аммо остона ҳатлаб улгурмади, ортидан янграган таниш бачки ва қиринди овоз уни тўхтаб, орқасига ўгирилишга мажбур этди:

– Бунчалик бўлмабди-да, оғайни, сен осонгина қуённинг расмини чизсанг, ўликни ким қўмади, ўликни...

Ғалати нусха қисқа вақт давом этган сархушлиқдан батамом очилган, ўтқир кўзларини унга қадаб турарди.

– Яна нима дейсан? – мусаввирнинг кўнгли айниди. – Сендан нима қилсам кутуламан.

– Ҳеч нарса, фақат кулбамгача элтиб кўясан, холос.

Меҳрож норози оҳангда гингшинди:

– Бир камим кўчада сендек тавия кимса билан етаклашиб юриш қолувди.

– Етаклашиб юриш... Қизиқсан ука, энди менда юришга ҳол қолдими, кулбамгача кўтариб борасан. Шуни айтишади “ўлганни ўлдирган кўмади” деб.

– Бекорларнинг бештасини айтибсан, бепулгина нафсингни қондирган бўлсанг, энди ўзинг йўлингни топиб бор.

– Номард экансан, ука, икки стакан вино олиб берганингни дарров юзимга соляпсан-а, нима қилай ҳаммасига ўзим, куракда турмайдиган ишонувчанлигим айбдор, бўлмаса шунча каслар орасидан сени излаб топармидим, хато қилибман, минг афеус, хато қилибман, – маъюс тортди ғалати нусха. – Майли, кетавер, бошга тушганини кўз кўрар...

Янги танишининг сўз оҳангидаги тушқунликдан кайфияти бузилган Меҳрож беихтиёр товушини юмшатди:

– Нимадан афеусланяпсиз?

– Мен сени “ҳар ҳолда ижодкор, “кўнгил одами”, хойнаҳой, мени тушунса шу одам тушунар” деб ўйлагандим...

Энди барча чекиниш йўллари беркилган, Меҳрожга ғўладек ноўнғай гавдани, болт-гайка билан тиззасига қотирилган ёғоч аравачасига кўшиб кўтарганча йўлга тушишдан ўзга чора қолмаганди.

– Ана бизнинг кулбаи-вайрона ҳам кўриниб қолди, – тантанавор оҳангда эълон қилди тасқара боши билан сайлгоҳ тўрига ишора этиб.

Унинг “кулбаи-вайрона” деб атагани шаҳар сайлгоҳининг ўша машҳур атиргул бутаси ўсаётган сокин ва хилват хиёбони орқа томонидаги, қачонлардир мусаввирлик устахонаси бўлган хароб ва ташландиқ бино эди.

– Раҳмат ука, бояги кўпол муомалам учун узр сўрайман, – деди манзилга етиб келишгач ғалати нусха йўл бўйи беўхшов гавдасини кўтариб чарчаган ва хансираганча елкасидан нафас олаётган Меҳрожга. – Билсанг, бугун сен танда курган барда беҳуда пайдо бўлганим йўқ. Анча вақтдан буён ҳар бир ҳаракатингни қадамба-қадам кузатиб юрган эдим. Лекин сен маъшум хато арафасида турганингни кўриб, бефарқ қолмадим...

Ғалати суҳбатдошининг сўнги гапидан вужудига кўрқув аралаш қалтироқ энган Меҳрож ўз хаёллари оғушида қолди: “Нима демоқчи ўзи бу тасқара, қандай маъшум хатолик ҳақида гапиряпти, ҳаётдаги омадсизликларим етмасмиди, тақдири азал пешонамга тагин қандай шўр ишлар ёзган экан”. У хаёлидан ўтганларни суҳбатдошига сездирмади:

– Тушунмадим, қандай хатолик?

– Яшириб ўтирма, анчадан буён хиёбондаги ёлғиз ва ғамбода атиргул бутаси атрофида ўралашиб юрганингни кузатиб юрибман, унинг тасвирини яратиш ниятида куйиб-пишаётганингни қанча яширишга уринма, кўзингдаги учқун баралла айтиб турибди, яхшиликча шу атиргул чечагини чизиш истагиндан воз кеч, барибир удалай олмайсан, бундай ноёб хилқатни яратиш фақат холиққагина хос хислат,

қолаверса, бу атиргул чечаги ҳеч кимга, ҳеч қачон яхшилик келтирмаган. Тўғри, улар бетакрор ва гўзал, айниқса, илк чечаги, лекин шу чечакка йўлиқиб, рўшнолик кўрган бандани сандан анча кўйлакни олдин тўзғитиб мен билмайман, масалан: бирови ўзим, инсонлик даъвосини қиладиган нима қолган, на қўли, на оёғи бор, қурук устухонман, баҳайбат, тасқара ҳашаротга эврилган Грегор Замза (*Франс Кафканинг “Эврилиш” ҳикояси қаҳрамони*) ёки бир умр мендек аравачага михланиб қолган Загрей (*Альбер Камюнинг “Бахтли ўлим” романи персонажларидан бири*) ҳақида ўқиганмисан, менинг ўшалардан нима фарқим бор, файзсиз ҳаётим на ўзимга, на бошқа бировга наф келтиради, тирик товон жуссамни кўрган банда очик-ошкор ижирғанса-да, азбаройи раҳми келганидан олдимга бир-икки сўм ташлаб ўтади, мана сен, бугун улфат билиб мени вино билан сийладингми, йўқ, “тезроқ шу тавия қорасини ўчирсин” деб саховат кўрсатдинг, ҳаммасига ўша атиргул чечаги сабаб, бадбахтликка учрамай десанг, маслаҳатимга қулоқ тут, тасвирини яратаман деб қилган барча саъй-ҳаракатларинг ўткинчи ва абас, атиргул чечагини ўз ҳолига қўй, акс ҳолда кейин кеч бўлади, энди англагандирсан хатоингни...

Ғалат, инсон зоҳирда ҳам, ботинда ҳам турланиб, тусланиб турар, унинг қачон, қандай рўй беришини, нега рўй беришини белгилаш, билиш қийин экан. Меҳрож янги танишининг гоҳ хўнграб, гоҳ яйраб, алаҳсирашга монанд гурунги мазмун-моҳиятига тўлик етиб улгурмаётган бўлса-да, бажонидил қулоқ тутаётганди, аммо тасқара кимса шуни ҳам унга кўп кўрди шекилли, алмойи-жалмойи гапларини поёнига ҳам етказмай, бесўнақай сим каравот устига ташлаб қўйилган латта-путталар орасига сингиб, баралла хуррак отди...

2

Шу танишувдан сўнг Меҳрожнинг ўй-хаёлини атиргул чечаги тасвирини чизиш эмас, унинг аянчли тарихини билиш истаги кўпроқ камраб олди, аммо кибор тавия осонликча бу сирни ошкор этмас, ҳар гал мусаввир келтирган винодан хурмачасига сикқанича ичганидан сўнг кўзлари сузилиб, бир-икки алжираганча уйқуга кетарди. Шундай кезлар Меҳрож ўзининг қизиқувчанлигига, ҳаёт сўқмоқларида ўша Оллоҳ қаргаган, тасқара бандага дуч қилган тасодифга, унинг гавдасини кўтариб кулбага келган кунига лаънат тамғасини босиб хонасига қайтар, аламзадалигини бостириш учун изини узмай тамаки тутатар, ичкиликка муккасидан берилар, хувуллаб қолган саҳродек кимсасиз ва ғамбода жисмини қаерга уриб парчин этишини билмас, қўли ишдан совиб, илгари бир муддат айро тушишни тасаввур этолмайдиган молберт ва бўёқларини ҳам унутар, ўзига бўйсунмай қўйган оёқлари эса бир қоп лойга дўнган жуссасини қайта-қайта тасқара манзилгоҳга айлантириб олган ташландик устахонага бошлаб кетаётганини сезмас, йўл-йўлакай бир муддат озиқ-овқат дўконига бош суқар, у ердан қайтиб чиққанида эса қорни таталаб, очликдан силласи қуриган бўлса-да, елкалари шалвираб тушган пиджаги ён чўнтақларидан нон, ёки бошқа егулик эмас, икки-уч дона вино шишаларининг боши кўриниб турарди...

– Ўйлаб кўрдим, барибир сен уни чизишинг керак экан, – деди киш охирлай бошлаган кунларнинг бирида тасқара кимса навбатдаги ичкиликбозликдан сўнг.

– Нимани? – сўради Меҳрож ниҳоят ғалати шериги гапни яна ўзини қизиқтирган мавзуга бурганидан севиниб.

– Нимани бўларди, атиргул чечагини-да.

– Нега?

– Эртами-кеч атиргул бутаси ҳам куриб-ковжирайди, кейин у ҳақдаги узункулоқ гапларни нима билан исботлаш мумкин?

– Гўзаллик тасвирини мангуликка муҳрлаш учун ўзингни қурбонлик қил демоқчимисиз?

– Аксинча, биз яшаб турган макон ва замонда ўз иқтидорингга яраша маълум ва машҳур бўлишингга ёрдамлашмоқчиман.

– Тушунмай қолдим, яқиндагина ўзингиз “бу атиргул чечагини чизиш ниятингдан воз кеч, у ҳеч кимга, ҳеч қачон яхшилик келтирмаган” деб миямни қоққандингиз, энди нега...

– Ўшанда сени синовдан ўтказиб кўрмоқчи эдим.

– Қанақа синовдан?

– Ахир мен ўзим яратишни орзу қилган тасвирни дуч келган кишига тавсия этолмасдим, агар юрагингни жунбишга келтирган истакдан осонгина воз кечиб кетган бўлсанг, сен билан бунча вақт ўралашиб юрмаган, азалий орзумни рўёбга чиқариш учун янги номзод излашга тушган бўлардим.

– “Ўзим яратишни орзу қилган тасвир”, бу нима деганингиз?

Меҳрожнинг саволи тасқара кимсанинг энсасини қотирди:

– Наҳот шунча шакаргуфторликдан кейин ҳам менинг қачонлардир сен каби умидли ва келажаги бор мусаввир бўлганимни англамаган бўлсанг?

Бу янгиликдан Меҳрожнинг қорачиқлари кенгайиб, сирли суҳбатдошига тикилди, у эса ҳаяжондан кўкраги кўтарилиб, хира тортган кўзлари ёниб гап сотарди:

– Ҳа, ҳа, мен ҳам бир вақтлар сен каби шуҳрат чўққисига кўтарилган, атроф-жавонибим иқтидорим ихлосмандлари билан тўлиб-тошган мусаввир эдим. Шу бино менинг устахонам бўлиб, унинг энди ҳеч ким назар-писанд қилмай қўйган эшиги олдида ўз чеҳрасини рангли бўёқларда чиздириш иштиёқмандлари навбатда туришарди. Эҳ-хей, қисқа ва сермахсул фаолиятим мобайнида кимларнинг сувратини чизмадим, улар орасида донгдор пахтакор, давлат арбоби, сахна ва кино юлдузлари, спорт чемпионлари, хуллас, истаган касб вакили учраб турар, мен орқа олдимга қарамай чизаверар, миждозлар хизмат ҳақи учун сўраганимни чиқаришса бўлгани эди. Тўғри, ўша пайт ҳам сайлгоҳ ва хиёбонлардан арзимаган чой-чақа эвазига портрет чизиб берадиган ҳалтуручиларни истаганча топиш мумкин эди. Лекин рангтасвирдан озгина бош чиқариб билган, ёки шундай кишидан маслаҳат олганлар қанча қиммат сўрамай устахонам эшигини қоқиб келишаверарди, еб-ичиш, кийинишдан камим йўқ, иждодий парвоз ва машҳурлик қулига айланиб бораётгандим...

Меҳрож аччиқ ичакдек чўзилган кириш сўзига қулоқ қабартириб ўтиришга ҳам сабри етишмай, ғалати суҳбатдошини саволга тутди:

– Кейин-чи, кейин нима бўлди, атиргул чечагининг иждоддаги парвоз ва ҳаётдаги бадбахтлигингизга қандай алоқаси бор?

Тасқара кимса ҳорғин ҳомуза тортди:

– Бунча ҳовлиқма бўлмасанг, кўриб турибсан, ўтмишни эшлаш менга осон тушмаяпти, ҳаммасини бир ўтиришда айтиб беришга қақшаётган асабим ҳам, безовта ураётган юрагим ҳам дош беролмайди, яхшиси фикрларимни жамлаб олай, бугун мени холи қолдириб, эртага иш қуролларингни ўзинг билан олиб кел,

сен атиргул чечаги тасвирини полотнога тушира бошлайсан, мен ҳикоямни давом эттираман.

– Майли, сиз айтганчалик бўлсин, лекин атиргул чечагини чизиш масаласини билмадим, уни натурасиз тасвирлаб бўлармикин, бу ишга кўп бор қўл уриб кўрдим, аммо атиргулнинг илк чечагини истагим қонгунча томоша этиш насиб қилмади, у эндигина юз кўрсатганида галдаги ошиқ-маъшуклар томонидан узиб кетилаверди, мен эса ниятимга етолмай, бош чангаллаб қолавердим, негадир кейинги чечаклари ўша илк чечак гўзаллигини ўзида мужассам этолмаётгандек туюлаверди?

– Тасвирни чизса бўлади, ахир биз икки мусаввирмиз, менинг тажрибам, сенинг иқтидоринг бирикса, мақсадга эришишимиз аниқ, лекин сенинг илк чечак ҳақида айтганларинг айни ҳақиқат, бу чечак нафақат гўзалликда, балки дилдорликда ҳам якто, эҳ-ҳ-ҳ, унинг ҳуснига асло қиёс йўқ ва бошқа топилмаса ҳам керак.

Шу кун суҳбатдошининг ўзини қизиқтирган мавзуни давом эттириши учун Меҳрож тўқиган анча-мунча важ-баҳоналар зое кетди, лекин соҳиби каби ташландик ва унутилган “кулба”ни яна бир тун бесамар тарк этаркан, тасқара кимсадан унинг вужудига яратувчилик ва ижод завқи кўчиб ўтганди...

3

Меҳрож бир амаллаб туннинг сочини оқартиргандан сўнг, тонг ёришиб келишини ҳам кутиб ўтирмай, мусаввирлик анжомларини кўтариб, “кулба” эшигини қокди, ичкаридан таниш бачки ва қиринди овоз эшитилди:

– Кир, киравер, нега бунча сахарлаб...

– Кечаси билан ўйлаб кўрдим, таклифингизга розиман, фақат ишни нимадан бошлашни келишиб олайлик.

– Дастлаб кўнглимизга ўтиришган эскизни яратишимиз керак.

– Атиргул чечагини новдасида турган ҳолда тасвирлаймизми?

– Оддийгина атиргул чечаги тасвири ким учун, неча пуллик қизиқиш туғдиради, уни истаган киши ҳаётда истаганича кузатиши мумкин, мен галварс, сен аллақачон асар режасини пишитиб олгансан, деб ўйлагандим, новдадаги чечак тасвири биз ўйлаган шуҳратни келтиролмайди, бошқа ечим топиш керак.

– Сизга учраган кунимгача ҳам қанча бош қотириб атиргул чечагига сингишадиган, синтез бўладиган нуқтани тополмагандим.

– Менимча, бундан осонроқ бошқотирманинг ўзи йўқ.

Тасқара шериги устидан кулмоқчи бўлаётгани Меҳрожга ёқмади, жони ҳалқумига келиб, жазавага тушди:

– Қани ўша бошқотирманинг ечими, ўзингиз-ку бирон нарсанинг дармони эмассиз, фаросатингиз етмайдиган нарсага бурун тикиб нима қиласиз.

– Афанди экансан-ку, ука, мусаввирлик фантазиянг бўлмаса, бошқаларга пичинг қилиш ўрнига эшитишни ўрган. Маслаҳатимни олсанг, атиргул чечагини табиий ҳолда, ўша – қора либос кийган аёл қафтлари орасида тасвирлаш керак, бошқа ҳаммаси бекор, мана шу вазифанинг уддасидан чиқишингга ишонсанггина бу ишга қўл ур, акс ҳолда ўзингнинг ҳам, менинг ҳам бошимни оғритмай қўяқол.

Меҳрож ғалати танишининг таклифини эшитиб ҳаяжондан қалқиб тушди, қулоғи том битиб, эшитиш доирасини кучли шанғиллаш забт этди, беихтиёр лабини тишлаб, ўз-ўзига маломат тошларини отди: “Сен қачондан буён ич-этингни

еб тополмаган нарса бунчалик осон экан, мана ўша синтез, мана ўша топилма, вой меровойй, вей мясизейй, ахир табиат қотган бир лахта қондек қорақизил, бахмалтус атиргул чечагини ўз жуфти билан яратган экан-ку, шу оддий ҳақиқатга ақлинг етмапти-я, тагин ўзингни тан олинмаган даҳо чўтлаб юрибсан”.

– Лекин мен у аёлни бирон маротаба ҳам кўрмаганман.

– Буёғини менга қўйиб беравер, агар айтганларимни бажаришга ҳафсала ва иктидоринг етишса, манманлик ва кибр панд бермаса, кўзинг билан кўргандан ҳам аълороқ тасвирлашга эришасан, бу иккимиз бирга чизган энг шоҳ асар бўлади.

– Унда нимага қараб турибмиз, бошладик.

– Эскизними?

– Йўқ, ҳар ким ўз ишини – мен эскизни, сиз ҳикояни.

– Розиман.

Меҳрожнинг қўлидаги қалам қоғоз юзида кўз илғамас тезликда ҳаракатланар, у чизган тасвирлар қуюқлашгани сайин тасқара кимса вужуди ҳаётсеварлик туйғулари билан тўлиб-тошар, янги ва янги тамаки ўрамини лабига кистириб бурқситганча гоҳ ҳикояга берилар, гоҳ мусаввирнинг ишини кузатиб, ўзгартишлар киритар, рағбатлантириб турарди:

– Қошини қалинроқ чиз;

– Лаблари ғунчадек оловли бўлиши керак;

– Кўзлари маъюс ва маъсум чиксин;

– Пешонасидаги ажинни ёйиброқ юбор, ана шундай, ҳа, балли...

4

Эскизни яратиш жараёнида Меҳрож қаламни босиб ишлатиб, тасвирни қуюқлаштирса ёки тўқ ўрнига оч ранг берса, аёл чехраси чизгиларида хатога йўл қўйса, тасқара кимсанинг қони қайнаб, баралла сўкина, иложини топса мўйқаламни тортиб олиб, ўзи ишга тушиб кетиш сиёғи бордек ҳаракатлар қилар, аммо жисмоний мажруҳлик уни ёш ҳамкасби камчиликларини сўз билан тўғрилаб юборишга мажбур этар, ёркин чикқан лавҳаларга кўзи тушганида эса, гўё ўзи ютуққа эришгандек ирғишлар, мусаввирлик ишига қанча талабчанлик билан ёндашгани сингари гапирганда ҳам ҳар бир воқеа устида обдон ўйланиб, ҳикоясининг жонли ва табиий чиқиши учун сўзларни маржондек тизарди:

“Билсанг, ука, хом сут эмган бандаси учун машҳурликдан оғирроқ юк, ундан қийинроқ синов бўлмас экан, сени ҳамма танийди, бир оғиз суҳбатингни олиш учун йўлингга кўз тикади, пайт пойлайди, эшигингда соқчилик қилади, сен эса оддий кишилардан кун сайин орани очиб, мақтов ва ҳамду санолар оғушига тушиб бораверасан, бу жуда ёқимли, шунинг билан бир вақтда ўта хавфли туйғу. Ўзгалар билан оғиз тенглаштиришга вақтинг ҳам, хоҳишинг ҳам бўлмайди. Ана шундай шуҳрат оғушида ҳаволаниб юрган кунларимнинг бирида устахонам эшигини аллаким секин, ҳайиқибгина чертди:

– Кирсам бўладими?

Эҳтимол, бу майин ва сеҳрловчи аёл товуши мендан бошқа ҳар қандай кимса дилини ўрташи, қалбини мумдек эритиши, юрагини кўксига сиғдиролмай беихтиёр истиқболига югуришга чорлаши мумкин эди, аммо мен учун устахонамга ташриф буюрган кишининг эркак ёки аёл бўлиши аҳамият касб этмас, чунки кейинги

пайтлар аёллар орасида сафи ортиб бораётган, ўз борлигини Оллоҳ иноят этган табиий либосда чиздириш ишқибозларининг (мусаввирлар ибораси билан айтганда “натурачи аёл”, мен бундайларни ўзимча “рамзия” деб атардим, баданининг ҳатто энг яқин кишисидан ҳам яшириладиган қисмларини сенинг олдинда бемалол намоён этаётган аёлни бошқача аташнинг имкони ҳам йўқ) сутга чайилгандек оппоқ баданларини, лорсилдоқ ва пучмоқ сийналарини кўравериб кўзим қотиб кетганди, шу боис эринибгина жавоб қайтардим:

– Кираверинг.

Эшикни очиб, хуркак ва охуниқидек қоп-қора кўзларини пирпиратиб, остона ҳатлаган санамни кўриб, ҳатто мендек беғам ва бепарво киши ҳам бир зум ундан нигоҳимни узолмай қолдим:

– Келинг, хизмат?

– Кечирасиз, Сизни дорулфунун талабалари билан учрашувда кўрган эдим, агар рухсат берсангиз янги ижод намуналарингиз билан яқиндан танишмоқчи эдим, – деди у ташрифдан муддаосини хаспўшлаб.

– Яхши, қани бу ерга ўтиринг-чи, – хонамдаги якка-ю ягона яғири чикқан ўриндикни у томон сурдим. – Талабамисиз?

– Йўқ, мухбирман, шаҳар газетасининг “адабиёт ва санъат бўлими”да ишлайман.

– Балки шоирадирсиз?

Кутилмаган меҳмоним шоиралик айб саналадигандек, бу соҳага кириб келиши хатолик бўлгандек дув қизариб, мужмал жавоб қайтарди:

– Ҳа, машқ қилиб тураман, бир-икки шеърларим газета-журналларда босилган.

Энди менда ҳам унга нисбатан қизиқиш уйғонганди:

– “Кўнгил фуқароси” экансиз-да, шоирларни шундай аташади шекилли?

– Тўғри, аммо бу рутбага эришиш учун ҳали кўп изланишим керак.

– Эришасиз, мени айтди деяверинг, ташқи қиёфангизнинг ўзиёқ шоира эканлигингизни билдириб турибди...

Меҳрангиз (унинг номи шундай эди) айтганларим самимийми ёки ясама эканлигини билишга уринаётгандек ним жилмайганича, мени синчков кузатди. Унинг шу туриши қоядан йўниб ясалган санамларни эслатарди. Эй, ошна, бу дунёда аёл зотининг хунуги бўлмайди, қайсидир аёлни хунук деб баҳолаганларнинг ўзида қалб кўзи йўқ, қалб кўзи бор инсон у ёки, бу аёл таърифида “ноқис” деган сўзни ишлатмайди. Меҳрангизни таърифлашга эса ўзим ҳам ожизлик қилаётганимни сўз уриш оҳангимдаги пойинтар-сойинтарликдан англаганингизга шак-шубҳам йўқ.

Бу дунёда аёлнинг хунуги, эракнинг ёмони бўлмайди, фақат улар нимта яратилган, қачонки тенг-тенгини топиб бирикишсагина бир бутун бўлади, кейинги тақдири эса бандасининг феъл-атвориға боғлиқ, Меҳрангиз қиёфасида мен ўзимнинг зир югуриб излаган иккинчи ярмимни топгандим. Энди бизнинг олдимизда қай йўл билан бўлса-да, бир бутун жуссага айланиш қолганди.

– Наҳотки Оллоҳ ато этган шунчалик иқтидорингиз билан бир қизнинг, қолаверса, “кўнгил фуқароси”нинг қалбига йўл топиш қўлингиздан келмаган бўлса?

– Мен нафақат унинг қалбига йўл топдим, балки у ҳам менинг фикр-хаёлимни эгаллаб олди.

– Натижаси яхши бўлдимми?

– Ҳаммасини бир маъшум хатолик чиппака чиқарди, буниси энди бошқа хикоя, ройиш билдирсанг, қолганини эртага гапириб бераман, – деди тасқара кимса Меҳрожга, – Бунақада оғзимга қараб ўтираверасан, энди озгина тасвир устида ишлаймиз...

Меҳрож танишганларидан буён бу ўжар ва қайсар суҳбатдоши бирон маротаба ўз фикридан қайтгани, ён берганини кўрмагани боис, эътироз билдиришга уриниб ҳам ўтирмади.

5

– Аёл қиёфасини тасвирнинг марказига чиқариб, йирикроқ планда чиз.

– Шу туришда ҳам кичик эмас-ку, – бўғилди Меҳрож.

– Сен айтган ишни қил, асосий эътиборни кўзларига қарат, асар мазмун-моҳиятини очиб берадиган элемент шу.

Меҳрож зарда билан мўйқалимини молберт устига ташлади:

– Бўлди, бугунча иш тамом, Сиз ваъдани бажармаяпсиз.

– Яна қандай ваъда ҳақида даъво қиляпсан?

Меҳрож суҳбатдошига норози нигоҳ ташлади:

– Дарров унута қолдингизми, мен ишлаётганда Сиз ҳикояни давом эттиришингиз керак эди.

– Бўлди, майли қулоқ тут, шу баҳонада бироз кўзларингга дам берасан:

“Меҳрангизни учратдим-у, тутуриқсиз ҳаётим маъно-мазмундорлик касб этди, шу кундан бошлаб мени пул ҳам, шон-шуҳрат ҳам қизиқтирмай қўйди, уни ёнимда кўпроқ ушлаб туриш, бир муддат бўлса-да дийдорига тўйиш илинжида муҳаббат қувонч ва изтиробларини турфа рангларда чизишга киришдим, бу мен учун ҳам, Меҳрангиз учун ҳам қизиқарли эди. Мен соатлаб полотно олдида тик турар, Меҳрангиз ўз шеърларини назокатли товуш билан, аллаловчи оҳангда ўқиб, фикрларимни жамлашга, янгидан-янги образлар яратишимга туртки берар, мен аниқ мақсадни кўзлаб мўйқалам юритардим. Биз бир-биримизга минг йиллик танишлардек кўниккан, қисқагина ҳижрон жафоларига ҳам дош беролмайдиган бўлиб қолгандик. Лекин кун узун қўл етар, гап етар манзилда бирга айланишсак-да, севгининг оловли лабларидан бўса олишга ҳар иккаламиз журъат этолмас, чорасизликдан унинг шеърлари, менинг яратикларимда муҳаббат изтироблари яққол бўй чўзиб борарди:

*Таранг тортилган асаб,
Бевақт сочилган газаб,
Излама унга сабаб,
Азоб менга хуш ёқмоқ.
Фано – жаҳаннам, оташ,
Вужудинг ўтга туташ,
Қийин мен билан яшаш,
Ҳузур бош олиб кетмоқ.*

– Сизнинг ижод машаққатларингиз ҳақида газетага ёзмоқчиман, – деб қолди у бир куни. – “Шу менинг энг яхши асарим” деган тасвирни кўз ўнгимда чизишингиз керак.

– Розиман, фақат бу асарда қаҳрамоним образини сенинг қиёфангдан оламан.

У кўнди, тасвирини яратишим учун соатлаб бир нуктага қараб турган вақти кўп бўлди, ишонсангиз, устахонам Меҳрангизнинг турфа ҳолатдаги ўнлаб, юзлаб сувратлари билан тўлиб кетди, аммо асарни ниҳоясига етказиш учун нимадир камлик

қилар, шу нуқсонни тузатиш ниятида қаҳрамонимнинг қўлига китоб, дафтар, хатто гулдаста ҳам бериб кўрдим, ўхшамади, янги топилма унинг дилбар чехраси янада очилишига ёрдам бериши керак эди, шунда сайлгоҳнинг гадойтопмас хиёбонидан ўрин тутган атиргулнинг қондек қорақизил, бахмалтус чечаклари, айниқса, ҳар йил нишона беришини орзиқиб кутадиганим, лекин негадир ҳар гал энди етишдим деганда кимдир узиб кетадиган илк чечак ёдимга тушди, Меҳрангизнинг қўлида шу унсур камлик қилаётганди. Бу гал атиргул илк чечагини қўлга киритиш учун уни астойдил кўриқлай бошладим, бу менга ортиқча қийинчилик туғдирмас, илоҳий атиргул бутаси устахонамнинг деразасидан қараганда куз илғайдиган манзилда ўсар, хатто тун ярмида ҳам бир-икки хабар олиб қайтишга имконим бор эди:

*Тилим ой кулади
ҳолимга майин,
Тилсим ой шивирлар:
“Вой бечора” деб.
Кўл етмас манзилга
интилган сайин,
Мен лаззат оламан
ўз-ўзимни еб...”*

– Шошманг, – ҳис-ҳаяжон хуружида ўрнидан сакраб турди Меҳрож. – Фикратингизда иккимиз чизаётган асар ғояси қандай туғилгани энди менга аён бўлди.

– Сенингча, ғоя ўз-ўзидан туғилаверар экан-да, бу ўзига хос жараён.

– Унда ботиний изланиш ва изтироблар ўз ҳукмронлигини ўтказди демокчисиз, шекилли.

– Ҳа, ҳа, мана шундай зоҳирий ва ботиний турланишлар натижаси улароқ мен Меҳрангиз қиёфасини қўлидаги атиргул чечагига лол бўлиб термулиб турган ҳолда тасвирлашни ният қилгандим.

– Хуш, ниятингизга етдингизми?

– Ҳикоянинг шу ҳақдаги жойига келганимизда сабринг чидамаяпти, ўзингни босиб ол, бесабрлик – бетадбирликдир. Озгина чидасанг, ҳаммаси аён бўлади.

Меҳрож ён берди...

“Шундай қилиб ниҳоят мен кутган кун келди, кечқурун Меҳрангизни ётоқхонасига кузатиб қайганимда, эрталаб тонг оқарган паллада сайлгоҳга келишини тайинлагандим, у узок куттириб ўтирмади, атиргул бутаси олдига биздан олдин келиб қолишлари мумкинлигини ўйлаб эзилиб турганимда, ташқаридан Меҳрангизнинг овози эшитилди:

– Уйқучи ака, мана мен келдим.

Уни хиёбон сари етакладим.

Ана, атиргулнинг илк нишонаси ним очилиб турар, у мени имо-ишоралар билан ўзига чорлаётгандек туюлар, санокли одимлар ташласам бас, мақсадимга етаман, лекин тагин бир муаммо дилимга хира соя ташлар, агар ниятимни англаб қолса, Меҳрангиз орзудаги атиргул чечагини узишимга йўл қўймаслиги мумкин эди:

– Меҳрангиз, тўхтанг, – дедим унинг олдини тўсиб. – Энди кўзларингизни юминг.

– Нега?

– Сабабини кейин биласиз.

Меҳрангиз айтган жойимда кўзларини юмиб, тош қотди.

Мен атиргул чечаги сари йўл олдим.

Бу дилимда тақдир мавҳумлиги ва ижодкорлик туйғуси савашга кирган дақиқалар эди.

Ишонсанг, атиргул чечаги балдоғига кўл етирганимда негадир юрагим кинидан чиқиб кетгудек тез урди, қулоғимга илтижодан кўра армон ва изтиробга тўла шивир чалингандек бўлди. Мен уларга эътибор бериб ўтирмай, атиргул чечagini уздим.

Нима бўлганида ҳам мен ниятимга етгандим:

– Энди кўзларингни оч, – дедим ҳали-ҳамон кузларини юмиб, тош қотган сеvgилимнинг ёнига келиб. – Мана бу сизга.

Уни Меҳрангизнинг кўлига ушлатганим, лола бўлиб лолани, атиргул бўлиб атиргулни инкор этадиган даражада гўзал, ғалати чечакка ҳайратланиб тикилди:

– Вой-й-й, бунча гўзал, уни қаердан олдингиз?

Шу тобда Меҳрангизни кўрсангиз эди, эҳ-ҳ-х, бу уйғунликни тасаввур этиш эмас, кўриб, завқ олиш, маромига етказиб тасвирлаш керак эди.

Унинг нозик бармоқлари учидан авайлабгина ушлаб атиргул бутаси ёнига етакладим:

– Мана ўша гўзалликнинг яратувчиси.

Меҳрангиз бармоқларига атиргул тикони санчилиб, озор бераётганини ҳам нутиб, бутани титкилай бошлади, аммо бошқа гул тополмади:

– Мени алдаяпсиз шекилли, номига биронта гултуби ҳам йўқ, бу атиргулингиз сира ҳам чечак очадиганга менгзамайди, – деди у норози оҳангда...

Ноилож сир очдим:

– Нега шундайлигини билмайман, аммо шу атиргулнинг илк нишонаси биргина дона бўлади, орадан беш-ўн кун ўтиб қийғос гулга ўтиради.

Меҳрангизнинг изтироб ва ғазаб тўла нигоҳлари кўксимга санчилди, мен илк нишона бевақт узилиши унга бунчалик таъсир ўтказишини кутмагандим:

– Наҳот шуни билатуриб, тўлиқ очилиб улгурмаган илк нишонани узган бўлсангиз, шундай гўзалликни увол қилишга қандай кўлингиз борди, Сиз одам эмас экансиз, тошбағирсиз, жаллодсиз, гўзаллик кушандаси бундан ортиқ бўлмайди, ҳаммангиздан нафратланаман...

У хўнграб йиғлаганча сайлгоҳ эшиги томон югурди.

– Шошманг, Меҳрангиз, мен осийни кечиринг, Сизни севинади деб ўйламаганимда, бу қадар тубанликка юз тутармидим...

Меҳрангиз тўхтамади, у кўз ўнгимда осмон билан ер ўртасида ҳаволаниб бораётгандек эди.

Юрагим қандайдир фожиани ҳис этиб Меҳрангизнинг изидан югурдим, у кутилмаган зарбадан ақли заиф тортган кимсадек катта йўл ўртасида серрайиб турар, юқори тезликдаги машина сониялар ичида шитоб билан унга яқинлашарди, елдек учиб келиб, Меҳрангизни туртиб юборишгагина улгурдим, аммо ўзимни ўнглай олмадим, кучли зарбадан учиб кетганимнигина биламан, холос.

Ҳушимга келиб, рўдапо ахволда, тушакка михланиб ётганимни англаганимда аллақачон ёз, куз фасллари ортда қолиб, қиш бошланган экан. Омон қолган ягона кўлим билан тиззадан юқорироқдан кесилган оёқларимни, (йўқ, энди буни оёқ деб ҳам бўлмасди) пийпаслаб даҳшатдан бор овозда ҳайқирдим:

– Йўк, йўк, бўлиши мумкин эмас, оёқларимни, кўлимни топиб беринглааррр.
– Тезда тинчлантирувчи укол қилинглар, – қулоғим остида кимнингдир ўктам овози янгради.

Билагим жиз этиб, кўзларим олдини туман қоплади.

Шу аҳволда қанча ётганимни билмайман, бир амаллаб кўз очганимда менга қараб имо-ишоралар қилаётган нотаниш аёлни кўрдим.

– Хайрият, ҳушингизга келдингиз, кўпчилик “энди бу зарбадан ўнганмаса керак” деб Сиздан умидини узганди, қимирламай ётинг, мен даволовчи врачни чақириб келаман.

Орадан кўп ўтмай у ўрта ёшлардаги, оқ халат кийган киши билан хонага кириб келди:

– Ҳа, шоввоз, ўзингизга келиб қолдингизми, бош қалай, оғриқ азоб бермаяптими?
– Раҳмат, лекин қўл, оёқларим...

Сухбатдошим кўрсаткич бармоғини лабларига босди:

– Жим, жим, Сизга уриниш мумкин эмас, оғриқли ўй-хаёлларга берилманг, ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

– Лекин...

– Эсламанг, шунисига ҳам шуқр денг оғайни, – кўнгиллик берди у. – Аммо продангизга тан бердим, ҳаётингизни сақлаб қолиш учун бир эмас, ўнлаб жарроҳлик амалиётлари ўтказдик, ўзиям нақ олти ой ажал билан олишдингиз.

– Бу кунимдан ўлиблар кетганим...

– Кўникинг оғайни, ҳаммаси Оллоҳнинг иши, тақдирга тил теккизиб, қуфур кетманг...

...Чорасизликдан аста-секин мажруҳликка ҳам кўникдим, бу ерга келтиришганига йил тўлай деб қолганда тез-тез даволаниб туриш шарти билан шифохонадан рухсат беришди. Бошим қотиб қолди, боришга маконим, эга чиқишга юраги ачир кишим йўк эди. Ҳалиям шу сайлгоҳ мутасаддилари жонимга аро киришди, улар ўзим ишлаган устахонани бошпана қилиб бериб, бир куним наридан-бери ўтадиган маош белгилашди, ҳатто бир қўл билан бошқариладиган бежирим аравача ҳам ҳада этишганди, аллақачон энг асосий мақсуди сархушлик илинжида қандай қилиб бўлса-да спиртли ичимлик топиш ва истеъмол қилишга айланиб қолган мендек нотавон бундай нарсаларнинг қадрига етармидим, тез орада илгари орттирганларимга кўшиб, аравачани ҳам бир қултум винога алмаштириб, кўлимдан келганича шу рўдапо аравани ясаб олдим, шунга ҳам ўн йилдан ошди, ўшандан буён тошбақадек судралиб юрибман”...

6

– Меҳрангиз нима бўлди, – сўради Меҳрож ғоя муаллифидан, ўзаро маслаҳатлашиб энг мукамал деб топилган эскизни полотнога кўчирар экан.

– Уни мен хароб қилдим, ошна, билсанг муҳаббат дардидан фориғланиш осон иш эмас экан, Меҳрангиз олти ойни бошим устида бедор ўтказгани сингари, кейин ҳам мендан кўнгил узиб кетолмади. Лекин мен ўзим учун энг азиз, энг қадрли деб билган кимсамни ўз бахтсизлигимга шерик этолмасдим, ким неча бор зир қақшаб, деразамни чертиб келганида ҳам эшик зулфинини тушириб, хонамга киришига рухсат этмадим. Ора-сира нашрларда чоп этилган битикларидаги ҳасрат менинг жон-у жаҳонимга ўт қалаб, дил дунёмни вайронага айлантирарди:

*Изгидим –
хазонрез бог аро танҳо,
Руҳим синиқлари дилимга ботиб.
Ерга қочган барг янглиғ мотамсаро –
қалбимда кулфатим ётар тахланиб.*

*Изладим –
бошпаноҳ ёбон руҳимга,
Сайд ўтган манзилга нигоҳим тикиб.
Бир нидо энади гумроҳ тилимга,
бардошим чокидан томчидек сизиб.*

*Топмадим –
дардларим кўмарга мазор,
бағримга яширди барин мангулик.
Ҳаёт деганлари ҳудудсиз бозор,
ёлғиз харидимсен ўзинг – айрилиқ...*

– Ахир бу хижрон ва айрилиқ нолалари-ку, шундай ўтли сагрларни ўқигандан кейин ҳам Меҳрангизга муносабатингиз ўзгармаган бўлса, юрагингиз тошдан экан.

– Бошқача бўлиши мумкин эмас эди-да, оғайничалиш, мен уни бахтли қилолмасдим, кейин, кейин эса Меҳрангиз мухбирликка ҳам, шоираликка ҳам қўл силтаб, олис тоғ кишлоғига бош олиб кетганини эшитдим.

– Қанчалар аянчли қисмат, тўғриси, Меҳрангизга ачиниб кетяпман.

– Менга ундан воз кечиш осон бўлган деб ўйлайсанми?.

– Тушуниб турибман, лекин...

– Нимаси лекин, – жазовага тушди тасқара. – Ўз ҳузуримни ўйлаб, уни бир умр инсонлик сиёқи йўқ тавиянинг тўшагига михлашим керак эдими?..

– Лекин барибир Сиз Меҳрангизга нисбатан ноҳақлик қилгансиз, бунинг учун эртами-кеч албатта, муҳаббатнинг уволи тутади.

Тасқара кимсанинг юзи аламдан тиришди:

– Қизиқ гапирасиз, ука, тирик бўлиб тириклар, ўлик бўлиб ўликлар сафида бўлмасам, шу эмасми муҳаббатнинг уволи тутгани?..

7

– Мана биз истаган суврат тайёр бўлай деб қолди, – деди Меҳрож аёл ва чечак тасвирига сўнгги ишловларни бераркан.

Тасқара кимса норози бош тебратди:

– Шошма, ҳали тасвирнинг қораламаси ниҳоясига етди, энди уни кўрган кишини пойига михлайдиган санъат асарига айлантиришимиз керак.

Ғалати ҳаммуаллифининг эътирозидан Меҳрожнинг алами келди:

– Бу санъат асари бўлмай нима?

Меҳрож асабийлашгани сайин вазмин тортган ғалати шериги тасвирни яна бир сидра кўздан кечирар экан, салмоқланиб гап бошлади:

– Жириллама ошна, ўзинг ўйлаб кўр, менинг дилим маъшум ўтмишдан яраланган, сен ҳазин ҳикоя таъсиридасан, нима, эртага мухлислар ғамга ботиш учун сенинг кўргазмангга келиши керакми, одамларни мусибат ифодаси билан эмас, гўзаллик тасвири билан ром этиш керак, қара, сен чизган тасвирдаги аёл либоси чечак рангига ботишяптими?

Меҳрож диққатини жамлаб, эндигина чизиб бўлган полотносини назардан ўтказди, ростдан ҳам аёлнинг қора либоси, бахмалтус чечак рангини сиқиб турарди:

– Бўлмаса нима қил дейсиз, шунча меҳнатимиз зое кетадими?

– Сиқилма, бу сувратни ҳам ташлаб юбормаймиз, у уйқусиз ўтказган тунларимиз, бедор кунларимиздан бир умрлик хотира бўлиб қолади, янги полотнода сен аёл эгнидаги либосни ўзгартириб, чеҳрасидаги гўзаллик ва дардли кўзларидаги мазмундорликни Меҳрангизнинг ёшлиги ва латофати билан тўлдирасан.

– Тўтиқушдек “аёл кийимлари қоп-қора тусда бўлсин” деб эхсонамни чиқаргунча шу таклифни бошдаёқ айтиш керак эди.

Тасқара кимса бачки ва қиринди товуши билан қаҳ-қаҳа отди:

– Болақай, шунгаям фаросатинг етмадими, мен уни шу кўринишда кўрганман, шу кўринишда эсламан, агар бошдаёқ аёл либосини ўзгартирганимизда, унинг қиёфаси хотирамда тўлиқ тикланиши маҳол эди, демак, барча уринишларимиз сабил қолар, образ тиниқ ва ёрқин чиқмас, мутлақо чиқмас эди, қолаверса, мен учун ҳар иккала тасвир бирдек зарур, қийналсак ҳам энди ҳаммаси тайёр, бир ҳафсала қилсанг, либос ва чеҳра ўзгаради.

– Сиз ўша аёлни кўрганмидингиз, уни танийсизми?

– Кўрмаганимда, танимаганимда, маъшум ўтмишидан озгина хабар топмаганимда, ғоя қаердан туғиларди, ғоя, энди озроқ дамингни ол, кейин ишни яқунлаб қўямиз.

Меҳрож чуқур хомуза тортди:

– Шунча ишни қилиб қўйгандан кейин янги қиёфани яратишга қўл борармиди?

– Рухиятингни синдирма, бошқа чорамиз йўқ.

– Бутун вужудим ва иқтидорим аёл қиёфасига жамланган эди, энди қанча уринмай янги қиёфа яралиши мушкул.

– Бундан ғам ема, мен ётган кароватнинг остини титкиласанг, Меҳрангиз тасвири туширилган юзлаб эскизларни топасан.

Меҳрож ҳамқасби айтган ерни титкилаб, чала битган полотно ва эскизлар орасидаги ғоят гўзал ва вужудидан ҳаётсеварлик ҳислари уфуриб турган қизнинг сон-саноксиз тасвирларини кўриб беихтиёр хуштак чалиб юборди:

– Хазина-ку буларингиз! Қандай гўзал аёл!

Кимса синиқ жилмайди, унинг кўзларидан ўкинч-алам ҳислари ёғиларди:

– Агар сенга айтган ечимимни битказиб билганимда умрим мобайнидаги энг шоҳ асарим аллақачон яралган бўларди, ука, унда сени излашим, топишим ва мен истаган кимса эканлигингга ишонч ҳосил қилиш учун ойлаб шарпанг мисоли эргашиб, ҳар бир хатти-ҳаракатингни кузатишимга ҳам ҳожат қолмасди, билсанг, ҳаётимда сендек иқтидор эгаси пайдо бўлишини нақ ўн йил кутгандим. Майли, шунисига ҳам шукр, мана сенинг ёрдамингда ниятимга етишимга бир баҳя қолиб турибди, энди полотнодаги қиёфани ўзгартиришга тайёрдирсан?

– Мен тайёр, агар жиззакилик қилиб, дилингни оғритган бўлсам узр.

Ҳамкасб Меҳрожни янги тасвири яратишга тайёрлаш мақсадида камёб ранглари танлаш ва тайёрлашнинг услублари, қайси ранг бошқасига ботишиб кетиши, диққат тортар ва жозибадор ранглари уйғунлигини таъминлаш йўллари ҳақида гапириб берди.

Янги асар бир уринишда, ёрқин рангларида, чинакам гўзаллик тимсоли бўлиб яралди.

– Гўзал, мен назарда тутгандан ҳам ёрқин, – деди кимса қониқиш ҳислари билан.

– Энди унга ном қўйишимиз керак, балки бу борада ҳам фикрингиз бордир.

Мажруҳ мусаввир яна бир бор полотнони тўйиб-тўйиб томоша қилди:

– Бор, лекин номни ўзинг танлаганинг маъқул, қара у қандай аталишга лойиқ.

Меҳрож ўйчан нигоҳлари билан, бир-бирига ранг жиҳатдан ҳам, гўзаллик жиҳатдан ҳам сингишиб кетган аёл ва чечак тасвирини синчков назардан ўтказди, уларнинг ҳар иккаласи бир нарсага – фақат ва фақат севилишга лойиқ эди, шу боис дилидан ўтган номни полотно чеккасига ёзиб қўйди:

“М у х а б б а т ч е ч а г и”.

Мажруҳ мусаввир ёш ҳамкасбини кўз қарашлари билан севиб-ардоқлади:

– Баракалла, бу борада адашмаслигингга ишонган эдим, сенинг номзодингга тўхталиб, асло хато қилмаганимни яна бир қарра исботладим, аслида бу чечакнинг номи шундай эди, агар чарчаб қолмаган бўлсанг, ҳикояни яқунлаб қўяман.

– Ҳаммасини айтиб бердингиз-ку, ҳикоя қиладиган яна нима қолди?

– Қора либосли аёл тарихи-чи?

– Яна пандавақилигим панд берди, аслида у ҳақда ўзим сўрашим керак эди.

Мажруҳ мусаввир омон қолган ягона қўлини чўзиб, Меҳрожнинг елкасига меҳр билан қокди.

– Зарари йўқ, тажриба ва кўникма йиллар суронида товланиб, шаклланади. Эсингдами, ҳикоямнинг бир жойида “атиргул чечагини узмоқчи бўлганимда негадир юрагим ўртаниб кетди, қулоғимга илтижодан кўра алам ва изтиробга тўла шивир чалингандек бўлди” дегандим.

– Эсладим, эсладим.

– Шифохонадан чиққанимдан кейин нотавонлигимдан қўнғим қолиб, ғурбат ва аламларни сархушлик кўмагида унутиш илинжида ичкиликка муккадан кетдим, аммо “орқа-олдинга қара” деганлари рост экан, қанча уринмайин ўтмишни унутиб бўлмас, бошдан кечирганларим кўз ўнгимдан кино тасмасидек бирма-бир ўтар, бошқаси аралаш-қуралаш бўлиб кетса-да, дарди-дунёимни ўшанда қулоғимга чалингандек туюлган шивир эгаллаб олганди, ҳатто бош қотиравериб, ўша сўзларни бугун эшитиб тургандек рўй-рост эслашга ҳам эришдим – “илтимос, узманг”, мен адашишим мумкин эмас эди, шу сўзни кимдир айтгани аниқ эди, аммо ким? Дилимга ором бермаётган биргина шу савол қолганди. Тун-кунни бедор ўтказиб, сайлгоҳда ноодатий нимадир рўй беришини, кимдир пайдо бўлишини кута бошладим. Бир кун деразамни очиб, ташқарига қарадим-у, юрагим хапқириб кетди, шундайгина деразамнинг ёнидаги ташландиқ ва хароб ўриндиқда бир ҳовучгина бўлиб мотам ва азадорлик белгиси бўлган қора либосга бурканган аёл ўтирар, силкиниб-силкиниб тушаётган елкалари унинг бағри хун бўлиб йиғлаётганидан дарак берарди. Бахтсизлигим ва фожиам сабабини билишнинг бундан қулайроқ фурсати бўлиши даргумон эди, уни қўлдан чиқармаслик учун, аравачамни шиқирлатиб, бир зумда аёлнинг қаршисига етиб келдим. У менга бепарвогина

назар ташлади, аёлнинг пешонасига йиллар сурони ва айрилиқ азоби аёвсиз ажинлар туширган, рўмоли чеккасидан чиқиб қолган бир тутам сочи кумушранг тус олган бўлса-да, Оллоҳ иноят этган гўзаллигига на кексалик нуқси, на ҳазин либоси паторат етказолганди, тасқара кўринишим унинг ёш тўла қароқларида на ажабланиш, на ижирганиш белгиларини зуҳрлантирди. У бир зум, биргина зум менга бефарк, беҳаяжон нигоҳ ташлади-да, гўёки ўз-ўзига гапираётгандек афсуснадомат билан шивирлади:

– Узишди, “муҳаббат чечаги”ни яна увол қилишди...

Бу йиллар давомида уй-хаёлларимни тушовлаган, яна бир эшитиш учун жисми жонимни садқа этишга шай турганим – “илтимос, узманг” деган товушнинг ўзгинаси эди. Шу товуш соҳибасини учратганимда берадиган саволларимни, айтадиган гапларимни, отадагиларимни ким неча мароғабача ичимда пишитиб олгандим, аммо биронтасини тилга чиқаролмадим. У ҳар қандай гап-сўз, санги-маломатдан юксакда турадиган хилқат эди. Унинг нафақат жисми, балки кўркинчли ва хузурбахш товуши ҳам фақат ардоқ ва муҳаббатгагина лойиқ эди. Мен унга тикилганча лол қотиб турардим. “Муҳаббат чечаги” деган номни ҳам беихтиёр ўзи айтиб юбормаганида, сўраб олишга журъатим етмаслиги тайин эди.

Лекин энг ҳайратангиз ҳодиса кейин содир бўлди, у ўз хаёлларидан чалғиб, яна бир сидра менга назар ташлаб, ниманидир эслашга урингандек пешонасини тириштирди:

– Кечирасиз, Сиз бир вақтлар шу сайлгоҳда устахона очган мусаввир йигит эмасмисиз?

Унинг нуқтадонлигига тан бермасликнинг иложи йўқ эди, ахир орадан анчамунча вақт ўтган, энг асосийси, фожиа оқибатида суксурдек жуссадан кўлсиз, оёқсиз тириктон гавдамгина қолган, озиб-тўзиб кетган афтимни эса турли-туман чандиқлар забт этганди:

– Танидингиз, ўшаман.

– Ажаб, бу кўриниш нимаси?

– Такдир зарбаси ўзингизга аён, залолатга ботгандим.

Аёл надомат билан бош чайқади:

– Тушундим, Сиз ҳам қачонлардир “муҳаббат чечаги”нинг илк нишонасини узгандингиз-а?

– Ҳа.

– Эҳ-ҳ, бу чечак кимларга бадбахтлик ҳадя этмади дейсиз, унинг сеҳрли жозибасига асир тушиб, илк нишона балдоғига кўл етказган бирон кимсанинг ҳалигача рушнолик кўрганини эслай олмайман, биринчи қурбони ўз ихтирочиси – Наврўз бўлганди, кейин менинг завоқ топган муҳаббатим, шўрпешона тақдирим, кейин эса шоир йигит ақлдан озди, ҳозир жиннихонада занжирбанд бўлиб ётибди, маъшуқаси ташлаб кетган талаба ётоқхона томига ўзини осиб қўйди, ким нечтаси шу чечак қарғишига учраб, жон таслим этишди, мана Сиз кўлсиз, оёқсиз мажруҳга айланиб қолибсиз. Лекин барибир, унинг жодусига асир тушаётганлар кўпайса кўпайди, камаймади, ҳозир адашмасам, шу бута атрофида сизнинг ўрнингизда сайлгоҳ безакчиси бўлиб ишлаётган ёшгина мусаввир йигит ўралашиб юрибди.

– Бўлмаса, бу чечак қачонгача у хонадондан бу хонадонга ажал, бахтсизлик уруғини ташиб яшайверади, бунчалик экан, уни аллақачонлар кесиб ташлаш керак эди.

– Менинг кўлим бормайди, яхшими-ёмонми – у Наврўздан қолган сўнги нишона, шахримиздаги дорулфунуннинг муҳаббат ёшидаги домласи севгилиси висолига етиша олмаганидан сўнг уни айбдор санаб, кесиб ташлашга жазм этган биринчи кимса бўлганди, аммо ниятига етолмади, шу ернинг ўзида кўллари ишламай қолди, ҳозир шол бўлиб ётибди, шу бутани кўпайтириш устида тажриба ўтказган боғбон барча саъй-ҳаракатлари бесамар кетганидан руҳий тушкунликка тушиб, эсини йўқотди, шундай бўлганидан сўнг бу ишга кимнинг юраги урарди, билмадим, эҳтимол шу бута илк нишонасига пир дуоסי сингандир, балки у ҳар қандай гўзаллик фақат ва фақат асраш-авайланишга лойиқлигидан, гўзалликка ботил ният билан қўл етирмаслик кераклигидан сабоқ бериш учун яралгандир.

– Барибир ҳар қандай гўзаллик ўз яратувчисига хизмат қилиши керак эмасми?

– Фикрингизда жон бор, аммо Сиз бир оддий ҳақиқатни унутяпсиз, ҳар қандай гўзаллик-у қусурнинг ягона ихтирочиси қодир Оллоҳ, бежиз машойихлар “Яратгандан ҳеч яширин иш бўлмас” (*Махтумқули мисраси*) деб қуйламаган, бу воқеликка ширк келтирган эртами-кеч ўз жазосини тартади.., майли, ўтган ишларга салавот, ўзингиздан гапиринг, адашмасам, ёнингизда шеригингиз бўларди, у қаерда?

– Ким?

– Хиёбонга Сиз билан етаклашиб келган ҳусни ва қалби гўзал қизни сўраяпман.

– У кетди.

– Қаёққа?

– Мен нотавондан олис-олисларга, гап етмас, қўл етмас манзилларга.

– Афсус, яна бир муҳаббат завол топибди-да.

Аёл бошқа бирон оғиз сўз айтмай, бир-бир қадам ташлаганича сайлгоҳни тарк этди.

Бу суҳбат мени батамом ҳудудсиз изтироблар-у ғам-алам оғушига ирғитди, ўша он агар тўрт мучам соғ-омон бўлганида, машъум бутани таг-гомири билан олиб ташлаш сиёғим бор эди, афсус, бу истак вақт ўтган сайин кун-паякун бўлиб, мен мутлақ “муҳаббат чечаги”нинг қулига айланиб борардим. Ўшандан буён файзсиз ва тароватсиз умримни биргина қувончли кун илинжида яшаб келаман: баҳор, “Муҳаббат чечаги” илк нишона кўрсатадиган кун ва унинг ташрифи. Мана энди ҳикоя якунига етди десак бўлади.

Ҳикоянинг залворли юки таъсирида жуссаси бир ҳовучгина бўлиб ўтирган Меҳрож навбатдаги саволни беришдан ўзини тўхтатиб қололмади:

– У ҳозир ҳам сайлгоҳга келиб турадимми?

– Ҳа, йилига биргина кун.

– Аниқроғи қачон?

– “Муҳаббат чечаги” илк нишона кўрсатганда.

– Мен уни ўз кўзларим билан кўришни хоҳлардим.

– Ҳадемай ниятингга етасан, адашмасам, эртага у яна келади, бир кунга, биргина кунга, боя сенга сигарет олиб келаётганимда қарагандим, “Муҳаббат чечаги”да илк гултугун пайдо бўлган экан...

Юрагида туғилган истак қўл етар манзилда эканлигини ҳис қилган Меҳрож суҳбатдошини қучоқлаб олди:

– Мен уни туннинг сочи оқаргунча пойлайман, керак бўлса, бир кеча уйқудан воз кечаман, мени айтди деяверинг, у билан учрашиб, суҳбат қурмасам, бу дунёдан кўзларим очиқ кетади.

Тасқара кимса ҳаяжонга тушган ёш ҳамкасбига сўз билан далда бериб, рағбатлантирди:

– Истакларинг рўёбга чиқишини яратган эгамдан сўрайман, зора, у билан учрашиб, кўнглинг таскин топса.

– Қани эди шундай бўлса.

– Сенинг ниятинг холис, албатта, барча истакларинг ижобат бўлғуси.

– Айтганингиз келсин...

8

Шу тунни Меҳрож санаб адоғига етиш мушкул игналар қадалган тўшакда ётгандек бедор ўтказди, борлиқни тун шарпалари эндигина тарк этган палла у “Муҳаббат чечаги” ёнида пайдо бўлган ва ним очилган чечак ўйлаганидан ҳам гўзал ва дилтортарлигидан лол қолганди. Ловуллаб, кўзни кувнатадиган чечак оҳанрабодек ўзига чорлар, дилида уни узиб олиш истагини жўш урдирарди. У оҳистагина кўлларини чўзиб, чечакнинг бахмалтус липпаларини силарқан икки ўт орасида қоврилар, зоҳирдаги мен “тезроқ узиб ол, қара, у қандай гўзал, сен аяганинда ҳам кимдир ўзиники қилади” деб қутқу берса, ботиндаги мен “адашма, у биргина сен учун эмас, нафосатини оламга кўз-кўз қилиш учун яралган, яхшиси, истаганингча томоша қил, завқ ол, аммо зинҳор-базинҳор узиб олиб, сўлишига йўл қўйма”, дея ақл-хушини асир этган лаин етовидан чиқаришга уринарди. Аросатда қолган Меҳрож зоҳир ва ботиндаги савашни бир амаллаб иккинчиси фойдасига ҳал қилишга эришганида, енгилгина эсган тонг сабоси олис-олислардан етаклаб келган шивирни рўй-рост эшитди:

– Илтимос, узманг.

У диққат-эътиборини қароқларига жамлаб, сирли шивир соҳибасини қидира бошлади, ногоҳ уни топди, шундайгина қарама-қаршисидаги, қалин буталар орасида қолиб эскирган ва унутилган ёғоч ўриндиқда коп-қора либос кийган аёл бир ҳовучгина бўлиб ўтирар, лабларини пир-пир учириб, ўзига-ўзи шивирларди. Во-о-о, ажаб, бу не синоат, у тасқара кимса ёрдамида чизилган биринчи полотнодаги сиймонинг қўйиб-қўйгандек ўзгинаси эди.

Меҳрож ҳайрат силсиласидан руҳан озод бўлиш илинжида юраги талваса қилаётганида қора либосли аёл унга меҳрли нигоҳ ташлаб:

– Раҳмат болам, ўттиз йиллик орзумни рўёбга чиқарганинг учун, билсанг, ўттиз йиллик умрида “муҳаббат чечаги”нинг илк ғунчасини узиб, залолатга ботмаган биринчи кимса сен бўлдинг, илоҳа умрингдан завол топма, – деди-да, бир-бир одим ташлаганича машъум атиргул бутаси ёнидан узоклашди...

Николай ИЛЬИН

ОДАМЛАРГА ИШОНИШ КЕРАК

Икки ҳикоя

Рўпарамдаги уйда яшовчи, нотаниш одамдан гараж сотиб олдим. Биз гаражнинг нархи ва менинг номимга расмийлаштириш кунини келишдик. Белгиланган кунда гаражнинг эгаси уйга келди.

– Олди-сотди шартномасини расмийлаштириш учун гаражлар бошқармасига борамизми? – деди у мужмалроқ қилиб. Унинг овозидан иккиланиб тургани сезиларди.

– Ҳа, албатта. Кетдик.

– Балки, бормасмиз-а? – деди у.

– Нега?

– Шунчаки, сен менга пулни берасан, мен калитни, тамом, гараж сеники ҳисобланади, хужжатлар эса аввалгидек қолаверади. Шундай қилсак, нотариусга тўлайдиган пулни иқтисод қиламиз.

– “Ҳисобланади” деганинг нимаси? Менда мулкни тасдиқлайдиган бир парча қоғоз йўқ-ку, кейин нима бўлади? Тушунишимча, мен фақатгина калитни олиб, ундан фойдаланишим мумкин, аслида эса гаражнинг эгаси бўлмайман, шундайми?

– Гараж сеники! Мен сенга ваъда беряпман-ку! Яна қанақа муаммо бўлиши мумкин?

– Худо кўрсатмасин, лекин қанақадир текширувми ёки қайта рўйхатга олишми бўлиб қолса, ёки сиз билан нимадир рўй берса-чи? Қолаверса, кариндошларингиздан бири гаражга эгаликни даъво қилиши ҳам мумкин.

– Ҳеч ким даъво қилмайди, хавотир олма, аслида бу менинг гаражим эмас.

– Сизникимас! Унда кимники?

– Укамники.

Николай ИЛЬИН – “Дўстлик” ордени соҳиби. Педагогика фанлари номзоди, доцент. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Унинг “Первая тетрадь”, “По клавишам души”, “На кочевьях времен”, “Обетованная память”, “По стопам листопада”, “Если окно открыто...” номли китоблари чоп этилган.

- Сиз уни қандай сотмоқчисиз?
- Ишонч қоғози орқали.
- Нега унинг ўзи сотмаяпти?
- Иложи йўқ – у қамоқда.
- Э, буниси унданам ёмон-ку. Қамоқдан чиққандан кейин “Гараж меники” деб даъво қилса нима бўлади?
- У ҳали-бери чиқмайди, яна етти йил ўтириши керак. Келса, у ҳам сен билан оғзаки келишаверади, агар жуда хоҳласанг – қоғоз ҳам қилиб беради.
- Йўқ, бунақаси кетмайди. Худо билсин, шартнома тузишдан қочиб қанча ҳам маблағ тежардик, ўзи.
- Тушунмаяпсан. Укам гараждан фойдалангани учун солиқ тўламасди, чунки унинг иш жойидан имтиёз берилган. Гараж укамнинг номида бўлса, сен ҳам пул тўлаб юрмайсан.
- Қамоқхонадан гараждан фойдаланиш учун имтиёз беришарканми?
- Йўқ, у ердан эмас, олдин ишлаган жойидан беришган.
- Лекин, ҳозир у ичкарида-ку...
- У ҳибсда бўлгани билан имтиёз тўғрисидаги ҳужжат гаражлар бошқармасида турибди. Улар текшириб ўтирмайди.
- Укангиз нима учун ўтирибди ўзи? – ўзимни тутолмай сўрадим.
- Севиб қолгани учун.
- Севиб қолгани учун?! Ошиқлик учун етти йилми?
- Саккиз йил, бир йилини ўтказди.
- Муҳаббат учун ҳам қамашарканми? Қанақасига?
- Жудаям оддий. Укам бир аёлни севиб қолганди. Усиз яшолмайман, дерди. Чиндан у аёл ортиқча пардозларсиз ҳам жуда гўзал эди. “Жондан ортиқ севишингни билиб турса ҳам у сендан воз кечди-ку?” десак, укам чуқур хўрсиниб: сизлар билмайсизлар, у бошқача, ҳеч кимга ўхшамайди, дерди. Соҳибжамол бошқа жазмани борлиги учун укамни хушламасди. Бироқ, укам умидини узмай висол дардида ёниб, азобланиб юраверди.
- Қариндошлар, дўстлар маслаҳатлашиб, ҳижрон азобида адо бўлаётган йигитга ёрдам бериш мақсадида киллер¹ ёлладик. Киллерни бизга ўз ишининг устаси, деб мақташганди, аслида эса у бир аҳмоқ экан, жазманни йўлдан олиб ташлолмагани етмагандек, ўзи қўлга тушиб қолди ва камига ҳаммамизни сотиб берди. Укам олижаноблик қилиб айбни ўз бўйнига олди. Ана шунақа. Гаражни шунинг учун сотаяпмиз, передачага² қанча кетишини ўзинг биласан-ку.
- Бунақа нарсалардан умуман хабарим йўқ.
- Эллик кўкида³ кетади!
- Мен барибир, гаражни қонуний қилиб сотиб олмоқчиман.
- Эсизгина, таклифимга кўнсанг ўзингга ҳам фойда эди, передачанинг ярим пули менинг ҳам ҳамёнимда қоларди. Менимча, инсон ҳаётда фақат қоғозга эмас, одамларга ҳам ишониши керак!

¹ ёлланма котил.

² қамоқхонага озик-овқат олиб бориш.

³ АҚШ доллари

МАНТИҚСИЗЛИК ЧЎҚҚИСИ

“Сталин шахсига сиғиниш” даври тугатилганидан сўнг расмийлар ноҳақ ҳибсга олинганлар иқдорномаларини қўлга киритишда жонбозлик кўрсатган махсус идораларнинг энг бадфёъл, жирканч ходимларини бир четдан “тозалай бошладилар”. Бундай ходимлар таъқибга олинмади ва айблари фош этилмади, улар билан тинчгина хайрлашилди, холос. Ишдан бўшатишга “содиқ ходимлар” ёши, маълумоти, имкониятига қараб турли ташкилотларга ишга ўрнашиб олдилар. Айримлари давлат муассасаларига раҳбар этиб тайинланди. Шундай “собик”лардан бири бизнинг мактабимизга директор бўлиб келди.

Ўшанда мен олтинчи синфда ўқирдим. Янги директорни ҳамма Циклоп⁴ деб атади ва ундан ўлгудай кўрқишарди. Эллик беш ёшлардаги бу киши жисмонан бақувват, кучли феъл-атворга эга, буйруқбоз эди. Унинг юзида яна қандайдир сўз билан таърифлаш қийин бўлган совуқ нигоҳ – кўрқинчли, даҳшатли ва шафатсизликка йўғрилган тушунарсиз ифода бор эди.

Унинг қаттиққўллик билан жазолаши, ота-оналарга қўнғироқ қилиб шикоят қилиши ва бошқа кутилмаган муаммолар келтириб чиқаришидан ҳамма ҳадиксирарди, аслида унга яқинлашиш ва мулоқот қилишнинг ўзи ваҳм уйғотарди.

Мактабимизнинг айрим “ботирлари” танаффус пайтида атайлаб унга кўринадиган жойда туриб олишар, ҳатто ёнига бориб саломлашишдан ҳам қайтишмасди, бу “қаҳрамонлик” кўркмай олов билан ўйнашиш ва ўта юксак жасорат белгисидек қабул қилинарди. Чунки унинг бир лаҳзада ўқувчилар кийими ёки ўзларини тутишидан талайгина камчилик топиши эҳтимоли юқори бўлиб ва бу “айб”нинг орқасидан ўзаро муносабатлар бузилиши ва “айбдор” қаттиқ жазоланиши муқаррар эди.

Янги олиб келинган мебелларни олиб кириш ва бошқа жиҳозларнинг жойини ўзгартиришга кўмаклашиш учун Циклопнинг уйига олиб борилган ўғил болалар уйнинг деворларига совуқ ва ўқотар қуроллар жамламаси осиб қўйилгани ҳақида гапиришарди.

Ўз вазифасини сидқидилдан бажариш мақсадида директор вақти-вақти билан синфхоналарга кириб тарбиявий соат ўтказарди. Бундай тарбиявий аҳамиятга эга суҳбатлар узоқ давом этиб, одатда бутун дарс соатини қамраб оларди. Циклоп дастлаб тартиб-интизом, кийиниш маданияти, тозаликни сақлаш, эрталабки линейка⁵ларга тартиб билан қатор бўлиб бориш, худди дохий Ленин таъқидлаганидек, “Ўқиш, ўқиш ва яна ўқиш” шиорига қатъий амал қилиш тўғрисида гапирарди. Бундан “мулоқотлар” давомида синфхонада пашша учса билингудек тинчлик ҳукм сураб, ўқувчилар ҳаракат қилишга, қимирлаш ёки йўталишга ҳам кўрқишарди.

Қоидабузарни қаттиқ бақир-чақир кутмасди (у одатда баланд овозда бақирмасди), қоидабузарни қандайдир кучли, таҳдидли овозда тартибга чақирарди: “Нима, бу сизга тааллуқли эмасми?”, “МЕН СИЗга гапиряпман” деб қўлини чўзиб кўрсаткич бармоғини бигиз қилиб жабрланувчини кўрсатарди. Ёки “Қани, ўрнингиздан тулинг-чи, сизни бир кўриб кўяй” деб буйруқ берарди. Кейин ўрnidан турган ўқувчини тавбасига таянтириш учун гўё қандайдир даҳшатли

⁴ Юнон афсоналарида келтирилган пешонасида битта кўзи бўлган девсимон паҳлавон

⁵ Мактабларда ўтказиладиган йиғилиш

жазо ўйлаётгандек узок вақт, қаттиқ тикилиб турарди, бу сониялар эса жуда кўркинчли эди.

Бир куни худди шундай “сухбат” ўтказилаётган пайтда партадошим Витька Сушкин мени кулдира бошлади. Витька ҳақиқатдан ҳам иқтидорли ва бировга таклид қилишни қотирворарди, баъзида ўзи атайлаб ўйлаб топмаса ҳам вазиятдан келиб чиқиб қўллаган оддий иборалари ҳам кулгили бўларди.

“Қара, – деди у мени туртиб, – бизнинг Илон қандай тўнғиллаяпти, “вра-вра-вра” (директор чинданам бўғиқ овозда гапирарди), худди овози қорнидан чиқаётганга ўхшайди”. Мен хахолаб кулиб юборишдан ўзимни зўрға босдим. Қўлимни силтаб ундан гапини тўхтатишни сўрадим. Лекин унинг гапдонлиги тутиб кетиб давом этаверди. “Мана, энди Циклоп тўсатдан хириллади ва чийиллай бошлади”. Мен овозимни чиқариб пиқиллаб кулиб юбордим. Циклоп буни сезиб қолди.

– Қани, ўрнингдан тур! Ҳа, сен – иккаланг! – директор Витканинг қарашлари ва имо-ишораларига эътибор бермай, гап нимада ва ким ҳақида эканлигини сезмагандек қўлини биз томонга ўқталиб важоҳат билан таҳдидли оҳангда буюрди.

– Дарсдан кейин – иккаланг ҳам – менинг хонамга! – хириллади Циклоп.

Танаффусда иккаламиз “Аждарҳо ғори”га отландик.

Циклоп кулгимизга сабаб бўлган нарсани аниқлашга киришди. У сўрокни мендан бошлади. Мен дарров таслим бўлдим, кулганимни инкор қилмадим, лекин Витьканинг қилган ҳазилларини айтмадим (ҳақиқий дўстман, ахир), уни сотмадим, албатта. Мен минғиллаб, кеча уйимизда мушугимиз ғалтакли ипни ўриндикнинг тагига юмалатиб юборгани ва уни ҳеч биримиз ололмай овора бўлганимиз хаёлимга келиб кулиб юборганимни айтдим. Бу воқеани ноўрин эслаганим ва овозимни чиқариб хиринглаб юборганим учун узр сўрадим.

– Мен шундай муҳим ва жиддий масалалар ҳақида гапирётганимда, сен қанақадир мушукнинг беўхшов қилиқларини эслаб ўтирганмидинг? Ҳеч бўлмаса, ҳингилламаслик мумкинмиди?

– Мумкин эди, аммо хаёлим олиб қочгани учун ўзимни босолмасдим, – дея изиут⁶ларга ўхшаб иккиюзламачилик қилиб ёлғонларни қалай бошладим.

– Эртага отангни олиб кел, – қисқа ва амрона буюрди Циклоп.

Мен у билан баҳслашиш ва кечирим сўраш фойдасиз эканлигини ҳис қилдим.

Витька Сушкин мендан кўра анча пухта экан. У айбини бўйнига олмади ва дарсда умуман кулмагани, ҳеч ким билан гаплашмаганини таъкидлаб туриб олди.

– Мана бунга нималар деб пичирлаганингни (мени назарда тутяпти), тинмай иршайиб ўтирганингни ўзим кўрдим, – вишиллади директор.

– Мен ҳеч ким билан гаплашганим йўқ, сизнинг фикрларингизни диққат билан тинглаб ўтиргандим. Айтганларингизни такрорлаб беришим мумкин.

– Хўш, нима дедим.

– Сиз Партия коммунизмининг асосидир ва биз учун бетайин шарт-шароитлар яратиб берган, дедингиз.

– Бетақрор!

– Менам шундай дедим.

– Лекин мен бу фикрни олдинроқ айтгандим.

– Тўғри, лекин мен ҳаммасини бирдан ёдлаб ололмайман-ку, – хўрсинди Витька.

⁶ Иезуит – реакцион католик монахлар ташкилотининг аъзоси, мунофиқ, иккиюзламачи.

– Ҳингиллашиб ўтирганингни ўз кўзим билан кўрдим, ахир.

– Сиз мени ким биландир адаштиряпсиз, мени кўришингиз мумкин эмас, чунки дароз Надья олдимни тўсиб ўтирганди. Ўзим ҳам бўйнимни чўзиб сизни базўр кўраётгандим.

– Нега унда дўстинг қаттиқ кулиб юборди?

– Билмайман, у томонга умуман қараганим йўқ, бор диққат-эътиборим сизда эди.

Сўроқ адоғига етолмай, бурчакка тақалиб қолди. Витька зохиран қайсарлик қилса ҳам ботинан зил кетиб ўтирарди. Сиртдан қараганда Витька ўзини жуда ишончли тутиб, тик қараб турган бўлса ҳам ўнг кўлининг бармоқларини асабий равишда ўйнардди. Циклоп буни сезиб қолди ва кўзларини олайтириб, важоҳат билан таҳдид қилди:

– Сен нега бармоқларингни ўйнатаяпсан? Ким сенга бармоқларингни ўйнашга рухсат берди? Ким сенга бармоқларингни қимирлатишни ўргатди?!

Бу аҳмоқона савол (худди кимдир қанақадир ёмон мақсадларни кўзлаб, қасддан бармоқларини қимирлатишни ўргангандек) иродали дўстимнинг қаддини букди, у бирдан бошини эгиб, ҳаммасини тан олди ва ёш боладек йиғлаб юборди. Шундай қилиб терговчининг мантиқсизлиги Витканинг ботирлиги ва сўзамоллигини мавҳ этди.

Директор хонасидан жуда ёмон кайфиятда чиқиб, бизни хавотир билан кутиб турган дўстларимиз ёнига бордик.

– Нима бўлди? – сўрашди улар.

– Ҳаммаси жойида, – дедим жонланиб, – лекин ҳеч қачон бармоқларни ўйнатиш керак эмас. Бу жуда ёмон одат. Бу – қатъиян ман этилади.

Рус тилидан Дилфуза ҚАРШИБОЕВА таржимаси.

Дилфуза ҚАРШИБОЕВА – 1973 йилда тугилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Рухларни излайман дунёдан” номли шеърый тўплами, “Кўнмаган кўнгил” номли китоби нашр этилган.

ИЖОД МАШАҚҚАТЛАРИ ОҒУШИДА

Абдулла УЛУҒОВ

Болалигидан адабиёт дунёси, шеърят олаmidан бахраманд бўлиб улғайган Ҳумоюн мактабда ўқиганида ҳам, талабалик чоғида ҳам сўз санъатига ошuftа тенгдошларини топиб олди. Тўғрироғи, тақдир уни ҳар доим адабиёт олами одамлари билан бирга қилиб қўйди. Ана шундай муҳитда яшаш, унинг “об-ҳаво”сидан нафас олиш Ҳумоюн Акбарни қалами ўткир шоир, таржимон, журналистга айлантирди. Ҳумоюн Акбарнинг юз-кўзидан ҳам, гап-сўзидан ҳам, шеърларидаги сатрлардан ҳам, публицистик мақолаларидаги мулоҳазаларидан ҳам, таржималаридаги тиниқлик, равонликдан ҳам кишини ўзига тортадиган самимият ёғилади. Улуғ шоир Абдулла Орипов ундаги бу фазилатни дарҳол пайқаган ва эътироф қилган эди. Мамлакатимиз мадҳиясининг муаллифи унинг “Интиҳосиз наволар” тўпламига ёзган сўзбошисини “Самимият” деб номлаб: “Ҳумоюннинг шеърларини 80-йиллардан бери кузатиб келаман. Унинг асосий ютуғи самимиятдир, бунингсиз ўқувчи қалбини забт этиш мумкин эмас” деб таъкидлаган эди. Ҳумоюн Акбар бундай эътирофлардан, ижод машаққатларига шўнғиб, муттасил меҳнат қилишга одатланди. Унинг “Унутилган гул”, “Юракдаги рангин камалак”, “Дилхирож”, “Кўнглим гули”, “Ёшлик бекати”, “Туйғулар ракси”, “Интиҳосиз наволар” шеърӣ тўплamlари ва “Қуёш ҳузурига йўл олган карвон” мақола ва очерклар китобини нашр этгани шундан далолат беради. Ҳумоюн Акбарнинг бу китоблари барчаси ҳажман бир биридан салмоқли – қўлига олган кишининг ҳавасини келтиради.

Кўпгина қаламкашларнинг эса дастлабки чиқишлари анча дуруст бўлади-ю, кейинчалик унча ўсмай қолади. Чунки улар илк шеър, ҳикоя, мақолалари муносабати билан айтилган мақтовларнинг “соя”сида қолишади. Санъат ва адабиёт майдонида эса муттасил меҳнат қиладиганлар юксак парвозга эришади.

Абдулла УЛУҒОВ – филология фанлар номзоди, профессор. 1960 йилда тузилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Қиссачилигимиз қирралари”, “Инсон ибратга интилади”, “Асл асарлар сеҳри”, “Қалб қандили” китоблари, “Адабиётшуносликка кириш”, “Туркий халқлар адабиети” ўқув қўлланмалари, “Адабиётшунослик назарияси” дарслиги нашр этилган.

“Гулбонг” тўплами Ҳумоюн Акбар ижодий парвоз сари кўтарилиб бораётганини намоён этади. Унинг “Қуёш ҳузурига йўл олган карвон” бадиҳа, очерклар, эсселар, суҳбатлар, шеърлар тўплами ҳам бунга исбот бўла олади. Ҳумоюн Акбар аслида бу парвозга “Интиҳосиз наволар”ида кўтарилган ва келгуси ижоди учун мустаҳкам замин ҳозирлаган эди.

“Гулбонг”даги шеърлар, таржималарда шоирнинг туйғулари, қалбидаги самимияти аввалги тўплamlаридан кўра аниқ акс этади. Бу тўпламда шеър иштиёкида ўтган йиллар, жаҳон адабиётидан таржима қилиш машаққатлари ва энг асосийси, орттирилган ҳаёт тажрибаси Ҳумоюн Акбарни ижодкор сифатида тоблагани яққол билинади. “Гулбонг” муаллифининг ижодий улғайишига асос бўлган бу уч омил орасида, айниқса, таржима алоҳида ўрин тутади. Ҳумоюн Акбар кейинги йилларда таржимага жиддий киришди ва бу машаққатли меҳнат ижодкорни чиниқтирадиган баракали машғулот эканини англаб етди. Шунинг учун жаҳон адабиёти намояндаларининг ўзбекчалаштирилмаган кўплаб шеърларини шеърхонларимизга тақдим қилди. У Александр Пушкин, Перси Биши Шелли, Константин Бальмонт, Томас Элиот, Редьярд Киплинг, Расул Ҳамзатов, Артюр Рембо, Жон Мильтон, Жеймс Жойс каби улуғ шоирлар ижодидан намуналар билан таништирди. Ҳумоюн Акбар улуғ инглиз шоири Жорж Байрон билан бир даврда яшаган ва инсон ҳамда ижодкор сифатида унинг эҳтиромини қозонган Перси Биши Шелли ижодига биринчи бўлиб қўл уриб, унинг қатор шеърлари, “Харжу-марж” (“Анархия маскаради”) поэмаси ҳамда “Поэзия ҳимояси” трактатини русчадан ўзбекчага ўғирди. Бу табиийки, “Гулбонг” муаллифининг адабиётнинг мазмун-моҳияти, аҳамияти, жозиба сирини янада теранроқ англаши, бадиий сўзга меҳри, иштиёки ортишига самарали таъсир кўрсатди. Чунки “Шоирларнинг шоири, ўзини поэзияга бағишлаганларнинг энг яхшиси” (Константин Бальмонт) дея улуғланган Перси Биши Шелли “Поэзия бизнинг ички нигоҳимизни турмушимиз ғаройиботларига парда ташлаган қолдиқлардан тозалаб софлайди. Ўзимиз идрок этган нарсa-ҳодисларни ҳис этишга, билган нарсаларимизни тасаввур қилишга ундайди. Такрорланавериб ўтмаслашиб қолган кечинмаларимизга барҳам бериб, онгимизда янги олам яратади” дейди. Қизиғи шундаки, инглиз адабиёти намояндаси 1821 йилда ёзган ушбу фикрга монанд мулоҳазани 1914 йилда улуғ ўзбек шоири Чўлпон ҳам: “Адабиёт чин маъноси ила ўлган, сўнган қаралган, ўчган, мажруҳ, ярадор кўнгилга руҳ бермак учун фақат вужудимизга эмас, қонларимизга қадар сингишган қора балчиқларни тозалайдирган, ўткур юрак кирларини ювайдирган тоза маърифат суви, хиралашган ойналаримизни ёруқ ва равшан қиладирган, чанг ва тупроғлар тўлган кўзларимизни артуб тозалайдирган булоқ суви бўлганликдан бизга ғоят керакдир” дея таъкидлайди. Ҳумоюн Акбар “Унутилган гул” билан “Гулбонг” оралиғидаги йиллар давомида адабиётнинг бу даҳолар уқтирган ана шу хусусиятини тобора чуқур ҳис қилди ва буни шеър, таржима, мақолаларида акс эттирди. У шеър битиш, таржима билан шуғулланиш, мақола ёзишга иштиёқи ошгани сайин “поэзия инсоннинг ахлоқий қобилятини ривожлантириб, жисмоний машқлар одам танасини чиниқтиргани каби қалбини ҳам чиниқтириши”ни аниқроқ англади. Муҳими, “Гулбонг” муаллифининг шеърлари, мақолалари завқли ҳислар ифодаси сифатида ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди. Чунки у оддий хабарни ҳам шоирона завққа йўғириб, кишига кўтаринки кайфият бағишлайдиган шеърга айлантиради. Масалан, у “Жаҳон айвонида” шеърини:

“Чорак аср аввал қайда эди бу хаёл, / Бугун кўнгилларни ёритган учкун. / Япон тупроғида турар тоғ мисол / Навоий ҳайкали – осмонга устун!” деб бошлайди ва айни жўшқин эҳтирос, завқ кейинги бандларда янада кучайиб, кенгайиб боради. Албатта, “Жаҳон айвонида” ҳам, шоирнинг бошқа шеърларида ҳам сўлгин сатрлар, меъёрига етмаган мисралар, бир-бири билан мустаҳкам боғланмаган ўринлар сезилади. Лекин бундай камчилик, қусурлар тўсатдан пайдо бўлган эҳтиросга тўла туйғуларни ифодалашга шошилиш, аввалги мисраларга оҳангдошликни сақлаб қолишга уринишдан келиб чиққани аниқ сезилади. Муаллифнинг мазкур тўплами ва аввалги китоблари у кўриб-қузатган, эшитганларини шеърый либосга ўраб ифодалаш малакасини пухта ўзлаштиргани, бу унинг учун одатий ҳолга айланганидан далолат беради. Хумоюн Акбар шунинг учун ҳам ширали тилда, равон услубда ёзилган публицистик мақолалари қатига ҳам, албатта, шеър кўшади. Чунончи, унинг “Қуёш ҳузурига йўл олган карвон” китоби саҳифаларига шеър зеб бериб, мақолаларни мазмундор ва таъсирчан қилиб туради. Унинг “Қуёш ҳузурига йўл олган карвон” китоби мустақиллик даври ўзбек публицистикасининг энг яхши намуналари қаторида туради. Ундаги шоирона руҳга йўғрилиб, жўшқин илҳом билан битилган мақолалар иштиёқ билан ўқилади. Китобдаги юртимиз тарихи, мамлакатимиздаги ҳозирги ўзгаришлар ҳақидаги мулоҳазалар кишида ватанпарварлик ҳиссини жўштириб, хаёлда улуғвор манзараларни жонлантиради. Мазкур тўплам билан “Гулбонг” ўртасида ўзаро боғлиқлик, мустаҳкам уйғунлик сезилади. Шеърый тўпламдаги “Нукус”, “Қирққиз”, “Қадимшуносга”, “Ҳайкалтарош Қуттимуротов ўйлари”, “Амударё”, “Сармишсой манзараси”, “Пойканд пойида”, “Қадимий танга”, “Мангу тепалар” ва бошқа шеърлар “Қуёш ҳузурига йўл олган карвон”даги мақола, суҳбат, эссе, очерклар билан қиёсланса, бу яққол билинади. “Ажаб / бунча суйиб колдим, / Кўнглим ичра туйиб олдим, / куйга солдим. / Садолари баландпарвоз, / ҳамроз экан – / наволари уйғун, туйғун, / бир соз экан. / Сози ҳам соз, дилга ҳамроз / пардоз бўлди, / Сўзга сўзлар ўз бўлишиб, / сафлар тўлди. / Қофиясиз тун бўлмасин, / на кас, калом, / офтоб равон, ой чароғон, хуллас калом” деб яшаётган шоирнинг “Гулбонг”и билан “Қуёш ҳузурига йўл олган карвон”и бир-бирини тўлдириб, кўнгилда ажиб ҳислар, кўтаринки кайфият ҳосил қиладики, бу муаллиф сўз машаққатини чекиб, меҳнат қилиб изланаётгани ва ижодкор сифатида тобора улғайиб бораётганидан далолат беради.

“Гулбонг”даги талай шеърлар Хумоюн Акбар нигоҳи теран, туйғулари тиник шоир эканини намоён этади. Бу хусусият, унинг барча мавзудаги шеърларида, айниқса, севги-муҳаббат таърифланган шеърларида аниқроқ кўринади. Унинг айни шеърларида замондошларимизнинг дардли ўй-кечинмалари акс этади. Масалан, “Соф туйғулар” шеърида шундай дейди: “Замон ўзга, / Туйғулар ўша. / Шодлик ўша, / Қайғулар ўша. / Тўртта фасл беланчагида / Ушалмаган орзулар ўша. / Фақат араз тутди Оқибат, / Бойлик ўзин атаётир Бахт, / Муҳаббатнинг кўзларида ёш, / Табассумга айланди Нафрат. / Билмам, қайга кетди Андиша, / Ҳали ўзин этадир пеша, / Яшолмади бечора Уят, / Беҳаёлик манман ҳамиша. / Ишонгум, соф туйғулар яшар, / Балки пинҳон, сукут сақлашар, / Бир кун қалблар қаъридан чиқиб, / Қаро кўздан нигоҳ талашар”. “Гулбонг”даги бошқа шеърларда ҳам замондошларимизнинг ана шундай мажхул ва тушкун кайфияти, завқ-шавққа тўлган ҳолати ҳақида сўз кетади. Хумоюн Акбар шиддатли ўзгаришлар гирдобида яшаётган бугунги кун одамларининг туганмас турмуш ташвишларидан толиққан

қалбини ифодалаш учун сўз излайди. У ўзининг бу ҳолати ҳақида: “Кўнглим ичра / Самовий оҳанг / Излайди сўз, / Шивирлар Замин / Сўзлар уммон, / Сўзлар рангоранг, / Лек тополмас / Туйғулар исмин. / Фикр ичра / оҳанрабо сўз / Юрагимдан / оҳанг тилайди. / Осмонларга / Тикканимда кўз / Бу не наво / Само билмайди” дейди. Ҳумоюн Акбар мазкур тўпламдаги шеърларида ҳаёт ҳақида ўзи англаган ҳақиқатларни бошқаларга ҳам маълум қилишга шошилади. Унинг аввалги тўпламларидан жой олган шеърларидаги мавҳум ўринлар, таҳрирталаб мисралар, жўн қофиялар ижодий изланишларидаги айни ҳолат билан боғланади. Масалан, “Гулбонг” шеърида: “Алвонга бўялган манзара гўё / Қояга урилиб то даштга тушар”; “Зиддиятни англаш” шеърида: “Ҳаловат бўрон ичрадир, / Турғун тоғлар чўкар, толса”; “Бедорлик” шеърида: “Шовуллайди тунги дарахтзор, / Уйғонар тунги малоллар...” дейилади. “Қофия ҳақида”ги: “Қофиясиз тун бўлмасин, / на кас, калом, / Офтоб равон...” сатрлари ҳам ғалати туюлади. Муаллиф бошқа шеърларида ҳам айрим ўринларда вазн, қофияни ўйлаб, мазмунни бой бериб қўяди. Шошиш, ҳар қандай ишда, камчилик, қусурларни тузатишга тўсқинлик қилади. Сабр-тоқат эса ҳар бир ишда ажойиб самара беради. Уста темирчиларнинг ишлаш тарзи, бу жиҳатдан, барчага ибрат бўла олади. Улар кетмон, пичоқни тобига келтириб яшаш учун узоқ вақт ишлашади: темирни бир неча марта оловда тоблаб, обдон болғалаб, сўнгра зах, қоронғи жойга ташлаб қўйишади. Сиртида занг пайдо бўлса, темирни яна қўрага солиб, сангдоннинг устига олишади. Бу жараён темирнинг ичидаги хилт чиқиб кетмагунча такрорланаверади. Ойлар ўтиши билан ичидаги кир, ғубор – иллатлар кетиб, занг тугаб, темир асл ҳолига келади. Шунда ундан ясалган нарса-буюм ҳеч қачон зангламайди.

“Унутилган гул”даги шеърлар “Гулбонг”дагилар билан қиёсланса, муаллифнинг шеърлари турли сакталиқ, ноқисликлардан покланиб бораётгани билинади.

“Гулбонг”даги шеърлар муаллифнинг кўриб кузатган оддий воқеаларидан теран маъно чиқаришга интилишидан далолат беради. Ҳумоюн Акбарнинг ушбу тўпламидаги шеърларда публицистик руҳ лиризм билан уйғунлашиб кетади. Унинг аввалги тўпламларида ҳам айни ҳолат кузатилади. Бу эса мазкур тўплам соҳиби сўзга меҳр қўйган, дилидаги иштиёқи, ғайратини шеърда ифодалашга интилаётган иқтидорли ижодкорлигидан далолат беради. Иқтидорли шоир, адиблар адабиёт барча замонда ижтимоий-маънавий ҳаётнинг устун, кишилар қалби ва руҳининг таянчи эканини чуқур ҳис этишади ва муттасил меҳнат қилиб, ижод қилишади.

СОҒИНЧ ШУЪЛАСИ

Яшар ҚОСИМ

*Дард – ожизлик эмас.
Аҳмад Аъзам*

*Агар шоир ўз кадарини шеърга айлантира олган бўлса,
демак, энди кадар йўқ, шеър бор.*

Ромиз Равшан,
Озарбайжон халқ шоири

Соғинч – кўнгилнинг эрка ва тўнғич туйғуларидан. Соғинч севгидан олдин туғилган. Инсон фарзандининг ҳамиша эзгулик ва гўзаллик сари юзланган Муҳаббатдай улуғ туйғуси ҳам илк бор соғинишдан бошланмаганмикин?! Соғинч жуда серқирра, тугалланмаган, оралик бир кечинма. У қалбимизга севинч ва ғамдан, висол ва ҳасратдан, фоже ва шодликдан илгари кириб келади. Соғинч ҳали бахт ҳам, бахтсизлик ҳам эмас. Лекин бахтга ҳам, бахтсизликка ҳам остона. Соғинч чин арафадир. У инсонни, тақдир тақозоси билан гоҳо омадёр, гоҳо дилхун кунларга элтади. Соғинч баъзан қувонч бўлиб чехрамининг ёритади, баъзан эса армон бўлиб бир умрга қалбимизга санчилади... У руҳий дунёмининг экватор чизиғи, кўнгил қутблари орасидаги олис-яқин масофадир.

Навқирон поэзиямизда ҳиссий оламнинг теранликларига, маънавиятнинг ҳали шоир нафаси етиб бормаган қатламларига интилиш қизгин тус олмоқда. Туйғу ва ҳолатлар ўзгарувчанлигини, “ҳаракатини” изчил таҳлил қилиш, ҳиссийёт ва кечинмалар диалектикасини, ички-руҳий тазодлар моҳиятини очиш бугунги шеърни ҳар қачонгидан кўпроқ қизиқтиради. Ҳозирги поэзияни ўз предметига

Яшар ҚОСИМ – филология фанлари доктори. 1955 йилда туғилган. Боку давлат университети ва Тошкент давлат университети филология факультетини тамомлаган. Ўзбек адабиётига доир юздан ортиқ адабий-танқидий мақолалар муаллифи. “Сўз нури”, “Уйғониш садолари”, “Сеҳрли дарахтлар”, “Озарбайжон эртақлари”, “Илк лириканинг жозибаси”, “Миллий уйғониш ва ўзликни англаш лирикаси”, “Янги ўзбек шеърининг поэтикаси” (Тошкент) каби оригинал ва таржима китоблар муаллифи. Ўзбек адабиётининг қатор намуналарини озар тилига ўзгирган.

изчил муносабатига, изланишлари йўналишига ва кўпинча соф лирик ифода хусусиятларига асосан ҳолат ва руҳият поэзияси деб аташ мумкин. Муҳташам ва эпик характерлар панорамасидан – “Инсон манзаралари”дан кўра руҳнинг ранг-баранг лаҳзалари – “Қалб манзаралари” уни кўпроқ ўйлатади. Ҳиссий-руҳий шеър тамойили бақувват миллий-генетик илдизларга эга. У бир томондан 20 – 30-йилларнинг (Фитрат, Чўлпон, Ойбек, Элбек, Усмон Носир ва бошқалар), иккинчидан эса 60-йилларнинг шу йўсиндаги бадиий тажрибаларидан ижодий озиқланади. Янги ўзбек поэзиясида Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Омон Матжон, Чўлпон Эргаш, Маъруф Жалил, Муҳаммад Али, Гулчеҳра Нуруллаева, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Жамол Камол ва Рауф Парфилардан бошланган, Усмон Азим, Азим Суён, Муҳаммад Раҳмон, Йўлдош Эшбек, Икром Отамурод, Усмон Кўчқор, Хуршид Даврон, Шавкат Раҳмон, Шукур Қурбон, Садриддин Салим, Тилак Жўра, Тоҳир Қаҳҳор, Муҳтарама Улуғова, Қутлибека Раҳимбоева ва бошқа истеъдодли шоирлар ижодида давом этаётган ҳиссий-руҳий шеър йўналиши поэзиямизда жиддий моҳият ва сифат ўзгариши рўй бераётганлигини кўрсатади. Шеърятимизга 80-йилларнинг биринчи ярмида кириб келган ўзига хос, иқтидорли қаламкашлар ҳам янги шеър тамойилининг истиқболига умид уйғотади.

Йўлдош Эшбекнинг аксар шеърлари, айниқса, “Соғиниб яшайман” туркуми бугунги бадиий изланишларга жўр бўла олади. Шеърдан шеърга ўзгариб турладиган соғинч силсиласи бу лирик оламда туйғулараро робитанинг асосий ҳалқалари сифатида рўёбга чиқади. Лирик “мен” таржимаи холи бойиб борган сайин унинг кечинмалари ҳам етуклашади, сермаънолик ва рангинлик сари ўсади. Поэтик ёшлик учун анъанавий болалик хотиралари, туғилган қишлоқ, она бағри соғинчларида ҳали бир беғуборлик ва соддадиллик бор. Бир умрга йўқотилган, энди қўл етмас нарсаларнинг фироғи ёш қалбни ҳали ўртамайди. Унинг кечинмаларида ғам-андух излари сезилмайди. Руҳий изтиробларнинг малҳами бор ҳали, соғинч армонга айланмаган, балки “ёруғ бир ҳасратдай” туюлади. Мана шу “ёруғ ҳасрат” билан висол-дийдор орасидаги масофа худди бир чақиримдай: “Кўксимни бўшатсам ул ёққа бориб, Соғинчли ёшларим ўпса чечаклар. Шундай кувнаб қайтсам йўлларда ҳориб, Тоғлардан эшитиб унсиз эртақлар”.

“Мен” ҳозирча ўз қалбини дунёларга очмаган. Унинг дунёси қишлоқ ҳақидаги романтик тасаввурлар билан чегараланган. Дунё бу – қишлоқ. “Мен” бошқа дунёларга ҳали бегонадир. Шунинг учун “гоҳо тор келади шу улкан шаҳар”. У қишлоқнинг “митти кенгликлари”ни кўмсайди. “Қишлоққа қайтиш” лирик қаҳрамон учун ўзлигига, ўз дунёсига қайтиш демақдир. Бу дунёнинг дунёларга дахли йўқ. Шу босқичда лирик “мен” кечинмаларининг моҳиятида индивидуал – биографик таассуротлар ётади. Ва шеърини кайфият, асосан, “Қишлоққа қайтиш” ва “Қишлоқдан қайтиш” сингари рамзий поэтик сафарларнинг акс-садоси бўлиб туғилади. Йўлдошнинг илк машқларида Қишлоқ барча туйғу ва кечинмаларнинг туташ нуктасидир. Умуминсоний ва дунёвий дардлар унинг руҳиятига ҳали тўла сингиб улгурмагани учун бу энтиқиш ва орзиқишларда биллурлик ярқирайди, шу ўсмир соғинчлар зангори-романтик рангларда суратланади.

Қадим ва улкан дунёмиз билан унсият лирик “мен” дунёсининг идеал-романтик сарҳадларини секин-аста ўчира бошлайди. Энди дунё бу қишлоқ эмас, Қишлоқ

бу – дунё! Энди соғинч ва висол орасида бир қадам эмас, космик бир чексизлик ётибди. Бу масофани босиб ўтиш амримаҳол. Дурустроғи, ўшандай масофа ёки йўлнинг ўзи йўқ. Чунки кишлоққа олиб борадиган йўллар энди “мен” қўзлаган мақсаддан, манзилдан минг чақирим йироқ. Бу ҳолатда шоир “Кўксимни бўшатсам ул ёкқа бориб, соғинчли ёшларим ўпса чечаклар” деса мантиксиз туюлади. Чунки “соғинчли ёшларни” ўпадиган чечакларнинг ўзи кўринмайди. Энди лирик қаҳрамон учун “Кишлоқ”: “Бир бокира тонглар отади, Иқбол – чўпонларга айланган наво. Қушлар жонбахш қўшиқ айтади, Қўшиқ – қувончларга қоришган дунё” эмас. Энди романтик эрк ва эртақнинг умри тугаган...

Буюк дунё билан танишувнинг шу поғонасида “мен”га соғинч ва изтироблардан қутулишнинг йўллари беркдай:

*Энди сира кўнгил тўлмайди,
Ул омадёр кунларим тушдай...*

Энди Соғинч – “ёруғ бир ҳасрат”дай туюлмайди. У зангори, мовий эмас, ғам рангидадир:

*Йўқ, йўқ, бундоқ яшаб бўлмайди,
Бу шовқинли дунёда беун.
Ғамгинликка жуда ўхшайди
Фақат ўйлаб яшамоқ, тушун.*

Лирик қаҳрамон “бу шовқинли дунёда беун” яшамаслик учун ўзига бир ҳамдард, қалбига мунис бир ҳамроҳ излайди. “Мен”нинг оламига “сен” кириб келади. Ўксик ва меҳрга зор қалб бу муборак учрашувдан беҳад севинади. Бу – бениҳоя самимий бир севинч – бахшиёна бир севинч: “Эй, Сиз фариштадай покиза сиймо, Тушимда кўрдимми, йўқотдимми тонг. Туманлар бағрига сингдингизми ё, Ё мени алдади туман – Ёсуман”. Энди “мен”нинг барча соғинчларининг ягона нишонгоҳи – “Сен”.

*Мен Сизни излайман ҳануз бетоқат,
Руҳимда бир йўл бор, яна бир жуфт из.*

Уни классик ошиқларнинг тақдири кутмоқда. Дунёнинг ҳамма севги фидойилари “тақдири азал”га тан берган. Барча ошиқларнинг пешонасига шундай толеъ битилган. Чунки чинакам ошиқлик – “марҳамат фарзанди” бўлмоқ демакдир. “Сен” эса марҳаматсизлик рамзидир. “Сен”нинг бутун замонлар учун ўзгармас – собит эстетик моҳияти, “мен” ва “сен” ўртасидаги азал-абад поэтик конфликтнинг “қонунийлиги” шу билан изоҳланади. “Соғиниб яшайман”да ҳам висол илинжида юрган лирик “мен”ни хижрон – абадий соғинч ўз оғушига олади... Анъанавий изтироб ва азоб оригинал метафорик ифодада бадийлашади:

*Йўлингга қараб кўзим
Қирмиз қўшиққа тўлди...*

Яшар ҚОСИМ

Бу – Соғинчининг Йўлдош кашф этган рангидир – “қирмиз кўшиқ” ранги! Бу ранг қайсидир нуқтада қадимий ишқ шаҳидларининг дийдасидаги хижрон рангига – “кўзимдан қонли оқар сув” (Мухаммад Фузулий) – оҳангдошдай туюлади. Лекин “қирмиз кўшиқ” ибораси қайсидир классик метафораларга ўхшашлиги билан эмас, балки янги лирик сифати, эмоционал шиддати билан ёдда қолади. Дарҳақиқат, “Қонли сув” ва “Қирмиз кўшиқ” бир-биридан фарқли ҳолат ва ранг-тусларни ифодалайди. Аниқроғи, бу шарқий-туркий истиораларда хижроннинг, айрилиқ азобининг турли босқичлари суратланган.

Чин поэзиянинг табиатида ҳаётий ва бадиий мантиқнинг уйғунлигига туганмас бир ташналик яшайди. Кўзнинг “қирмиз кўшиққа” тўлиши энди йиғи, ёш тушунчаларини мантиқан инкор этади. Кўзлар йиғлаб бўлди. Энди фақат қалб “йиғлаши” мумкин. Тўғрироғи, кўзёшлари эмас, энди “тилим юрак ичинда” – дард сизиши мантиқли ва ҳаққонийдир. Қалбдан “дард сизиши” соғинчларнинг тоқати тоқ бўлгани, тугаб борганидир. Бу – руҳнинг абадий кийноқ ва фироққа туташганидир. Шундай бир афтода “мен” соғинганига қўл етмаслигига ишонч ҳосил қилади. Энди унга ёлқинли соғинчлардан қолмиш маъюс ва маҳзун хотираларгина таскин беради.

Армон бу – Соғинчининг хотирага айланишидир.

Армон бу – тош қотган, совиган соғинчлардир.

Шу аччиқ армон алладай ширин “Қадим оҳангларда” куюлиб келади: “Сен юлдузсан, қўл етмас, Ошиқ бўлдим, сулувим. Энди сенинг ўрнингга, Қўшиқ қолди, сулувим”. Бу шундай ҳазин, аламли бир кўшиқки:

Бир кўшиқки дилимнинг

Тубларига зил бўлар.

Айтсам оҳдир, айтмасам

Сарғайтириб сил қилар.

Энди “Сен”нинг, Соғинчининг ўрнига кўшиқ қолди.

Армоннинг Қўшиққа айланиши осонми сизга?!

Ҳақиқий шеърят ҳамиша ҳаётсевардир. Чинакам поэзия учун “дард – истиқбол дояси” (Мухтарама Улуғова). Ҳамма изтироб чекади, лекин шоир одамгина ўз изтироби билан юзма-юз туради, ўз дарди билан олишиб яшайди ва ниҳоят, уни енгиб чиқади. Оқибат – дард кўшиққа айланади, янги шеър туғилади. Бу маънода шоирлик – ҳар қандай шахсий-ички туйғу ва ҳиссиётдан, кайфият ва кечинмадан баланд тура олмоқ санъатидир. “Агар шоир ўз кадарини шеърга айлантира олган бўлса, демак, энди кадар йўқ, шеър бор”.

Ёлғончи куюнчаклик, худа-беҳуда зорланишлар билан шеърятнинг буюк дарди ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Шундай экан, ҳақиқий шеърдаги дард ва ҳасратни тушкунлик деб тушуниш ва шу йўсинда талқин қилиш аслида билиб-билмай шеърни тушунишдан бош тортиш эмасми?!

Қалбининг интизор-изтиробига бас келолмайдиган одам ўз Соғинчига “Айтсам оҳдир, айтмасам Сарғайтириб сил қилар” дея оғриниб туриб, қай маънавий қудрат билан ўзининг мунгли-мангу Армонига қувноқ бир оҳанг, некбин бир нақорат

танлай олади?! Бу – шоир кўнглининг, ўжар руҳнинг мўъжизасидир. Бўлмаса, зада, ғамгусор қалб шундай дейишга қандай ботинади: “Қайғуларга чек қўйиб, бир зум Рухимда тирилар ул қўшиқ”:

*Биз бахтиёр бўлгаймиз хўб,
Бизни зафар қучажак!
Тепамизда чарх урушиб,
Қалдирғочлар учажак!*

Дарднинг қўшиққа айланиши осонми сизга?!

Фақат орзу ва бахтини эмас, ўз фожиа ва армонларини ҳам қўшиқ қилиб куйлаш анъанаси халқ шеърятидан чиқиб келади. Оғзаки ижоднинг бундай намуналарида маъно ва мундарижа билан бадий шакл – оҳанг, куй, сўзлар ва товушлар тизмаси вужудга келтирган эстетик ассоциация ўртасида ҳамиша ажойиб бир тазод бор. Худди мана шу ички тазод уларга бетакрор бир жозоба бағишлайди. Классик поэзияда эса вазият бирмунча бошқачарок. Анъанавий Шарқ поэтикасида шакл ва мазмун орасида юқоридагидек контраст йўқ. Қадар, ғам-алам ҳамиша ўз табиатига мос арабий вазн ва оҳангларни танлайди – оғир, залворли, салобатли. Туркий халқларнинг оғзаки шеърятини эса, айниқса, ритм ва интонациясида, халқ қўшиқлари, термалари, лапарлари ҳатто йиғи-йўқловлари, аллаларининг ичичида, моҳиятида, хусусан, оҳанг ва мусиқасида қандайдир бир сирли некбинлик ва навқиронлик яшайди. Халқ поэзиясининг бу ўлмас ва ҳаётбахш анъанаси замондош шоирларимизнинг айрим шеърларида кўриниш беради. Бу ўринда Абдулла Ориповнинг “Онажон” ва Рауф Парфининг “Абдуллажон марсияси” шеърларини эслаш кифоя. Ҳар иккала марсия ҳам классик лирикада талаб этилган марсия вазнида эмас, балки алла оҳангида, қисқа нафасли, тезкор вазнда ёзилган. Мазмун ва шакларо контраст ушбу шеърларга ўзгача бир шиддат, бениҳоя бир таъсирчанлик бахш этган.

Йўлдош Эшбекнинг қатор шеърларида, айниқса, 80-йиллар лирикасининг сара намуналаридан бўлган “Қўш ҳайда...” қўшиқ-реквиемида шундай ажойиб ҳолатга дуч келамиз... Залворли, вазмин мунг енгил вазний муҳитда нафас олади. Армондай оғир, ҳижрондек узун қадар висолдай қисқа, шошқин оҳанглар бағрида яшайди. Айни бу гўзал тазодлар таратган нур мисра ва сўз йўлларини ёритиб туради. Оддий, анъанавий ғамни – реквием таассуротини ўзгартириб, ёруғ ҳасрат, туғёнли қўшиқ кайфиятини вужудга келтиради. Мундарижа ва шакларо қарама-қаршилиқ, хилма-хил бадий кутбларнинг ноодатий, “ноқулай” поэтик муносабатга киришуви эса оригинал эстетик ассоциациялар туғдириши табиийдир...

*Қўш ҳайда-ю қўш ҳайда,
Ҳайдамасанг нон қайда.
Иродангни қаттиқ қил,
Лекин ерни бўш ҳайда.*

Яқин ўтмишимизнинг трагик манзаралари ёрқин эмоционал бўёқларда кўзларимиз олдида гавдаланади. Масрур бир марсиядек, оғир бир сурурдай совуган қонларни жунбушга келтиради. Тош қотган қалбларда ҳамдардлик алангасини

Яшар ҚОСИМ

ёқади. Бу оғриқ тўла тетик, ҳаракатчан мисралар музлаган шуурларга ҳаётбахш ҳарорат улашади. “Ўлик” жонларни тирилишга, мағлуб ва мазлум руҳларни қайта уйғонишга чорлайди. Зотан, бу кун мискин кечмишларнинг, истиқбол эса серғалва-серташвиш бу куннинг такрори бўлмаслиги керак.

*Илмни хор этдилар
Бу жаллодлар, каззоблар.
Илмга зор этдилар
Болаларни азоблаб.*

Тенгсизликка қарши ғазаб ва ижтимоий адолат орзуси, гўзал ҳаёт, эзгулик соғинчи еттиликнинг қисқа, куйчан тўлқинларида ўйноқи жаранглайди. Исён, ғам-алам қўшиқ қанотларида парвозга чоғланади. Заминий армон поэзиянинг зангори осмонида камалакдай товланади... Барибир ҳайратимни яширгим келмайди: шоир қандай қилиб Репиннинг “Бурлақлар” картинасига айнан уйқаш бир даҳшатли манзарани қадимий қўшиқ оҳангига сиғдира олган экан?!

*Бечоралар уззукун,
Кўш ҳайдаб, уруғ экар.
Кўзларига офтоб, тун,
Юлдузлар ботиб кетар.*

*Сўнгсиз меҳнат – далалар,
Умидларин парчинлар.
Оҳ, алтомшиш болалар!
Оҳ, қизлар, ойбарчинлар!*

Бу мисралардаги инсонга ҳамдардлик ҳисси, халқ учун куйиш-қайгуриш туйғуси эллигинчи йилларнинг ўта талабчан, шафқатсиз поэтик ахлоқидан, маънавий максимализмдан бутунлай фарқ қилади. “Кўш ҳайда...” шеъридаги ҳамдардлик, дарддошлик кечинмалари ўз кўламига кўра ҳатто олтмишинчи йилларнинг поэтик марҳаматидан, лирик дардкашлигидан ҳам ажралиб туради. Умуман, дардга нисбатан ўзгача бир ҳассослик, ўзгалар дардига беҳад малҳамлик Йўлдош Эшбек лирик қаҳрамонининг энг ёруғ, инсоний хислатларидан биридир. Бу жиҳатдан у Антон Чеховнинг ажойиб қаҳрамонларидан бирини жудаям эслатади. Худди ўша қаҳрамонни буюк санъаткор шундай таърифлаганди: “Бир бор оғайниларидан кимдир Васильев ҳақида у истеъдодли инсон, деб айтган экан. Бировда ёзувчилик истеъдоди, бировда рассомлик истеъдоди бўлади. Унда эса ўзгача инсоний истеъдод мужассам. Унда, умуман, дардга нисбатан нозик ва ўта ҳассос муносабат мавжуд. Яхши актёр ўзгаларнинг овози ва хатти-ҳаракатларини табиий акс эттиргандай, Васильев ўз қалбидан ўзгалар дардига жой топа олади. Кўзёшини кўриб у йиғлайди. Беморнинг ёнида у ўзи касал бўлади ва инграйди. Зўравонлик кўргудай бўлса, унга бу зўравонлик ўзи устидан қилинаётгандай туюлади, у ёш боладай кўрқади ва кўрқа туриб ёрдамга чопади. Ўзганинг дарди уни ҳаяжонлантиради, асабийлаштиради, жунбушга келтиради ва ҳ. к.” (Таъкидлар бизники – Я.Қ.). Агар таъбир жоиз бўлса, “Кўш ҳайда...” шеъридаги “мен”ни айна истеъдодли инсон

деб аташ мумкин. Умуман олганда эса, Йўлдош Эшбекнинг лирик қаҳрамонида ижодий иқтидор билан инсоний истеъдод ажиб тарзда туташиб, узвий бутунлик касб этади. Бундай уйғунликка камдан-кам қаламкашлар – табиатан халқчил истеъдодларгина эриша олади. Демак, ҳақиқий ижодкорда бадий ва инсоний истеъдоднинг ўзаро бирлиги зарурийдир. Зеро, ўзгалар дардига бегоналик ҳар қандай ёрқин ижодга соя ташлаши, уни умуминсоний мазмундан жудо қилиши муқаррардир. Ахир, чинакам шоирлик кўнгилни марду мардона ўзгалар дардига тутиш эмасми?! Қолаверса, поэзияда умумхалқ кадарининг инъикоси илк-аввал ўзгалар дардига малхамликдан, хассос муносабатдан бошланмайдими? Равшанлашадики, халқчил истеъдод деган улуг тушунча замирида, энг аввало, ижодий ва инсоний истеъдоднинг эшлиги, муқаррар бирлиги ётади.

Алқисса, дардчиллик – шеърятда халқчиликнинг асосий, табиий кўринишларидан бири сифатида намоён бўлади. Йўлдош Эшбекнинг шеърларида эса халқчиллик поэтик мазмуннинг ўзидагина эмас, балки шакл ва оҳанглирида ҳам бўртиб кўринади. Бу нарса унинг ўзига хос ижодий дастхатини белгилайдиган жиҳатлардан биридир.

*Бу жаллодлар, каззоблар
Ҳаммани хор этарлар.
Ҳалолликни азоблаб,
Ҳаромни ёр этарлар.*

*Қўш ҳайда-ю қўш ҳайда,
Ҳайдамасанг нон қайда.
Иродангни қаттиқ қил,
Ҳўкиз, ерни бўш ҳайда.*

Инсоний истеъдоддан жудо санъаткорнинг халқ билан қўшиқ тилида сўзлашиши амри-маҳол. Халқнинг қайғу ва ташвишларини, орзу ва армонларини қўшиқ қилиб қуйлаш халқчил ижодкорларгагина насиб этади. Эл-юрт учун ҳаводай, сувдай зарур, суянчиқ қўшиқлар яратиш шоирликнинг илкин ибтидоси, бадий ижоднинг бош мақсадидир...

Куйидаги мисралар эса менга асло илтижо, иложсизлик бўлиб туюлмайди. Чунки иложсизлик қўшиққа айланмайди. Иложсизликка суяниб бўлмайди. Чунки қўшиқ ўзи энг буюк имкондир. Туганмас илождир. Ахир қўшиқ – курашнинг сўз босқичи эмасми?! Барча буюк курашлар айна шундай суянчиқ-курашчан қўшиқлардан туғилмаганми?!

*Кимга ҳам етар эди
Илтижо унларимиз.
Шу қўшиққа суяниб
Ўтмоқда кунларимиз...*

Қўшиққа суяниб ўтиш осонми сизга?!

Йўлдош Эшбекнинг “Қадимги қўшиқлар”, “Бахтиёрнинг қўшиғи”, “Сенинг қўшигинг”, “Ижара ҳақида қўшиқ”, “Бойчибор”, “Қадимги оҳангларда” сингари

қўшиқларидаги жозиб ва серкирра поэтик кайфият ҳам бевосита ёки билвосита юқорида эслатганимиз оғзаки ва ёзма миллий адабий анъанага уланади. Айниқса, “Бахтиёрнинг қўшиғи” умуман Шеърнинг, Сўзнинг сир-синоатига етиш маъносида бетакрор намунадир.

*Ўркач-ўркач тўлқинларнинг бағрида,
Ёлғиз сандиқ қалқиб-қалқиб келади.
Ўркач-ўркач андуҳларнинг қаърида,
Ойгулгинам менинг оқиб келади.*

Бу ғамгин севги қиссаси нега шунчалар қувноқ ва ўйноқи жаранглайди?! “Ўркач-ўркач андуҳларнинг қаърида” оқаётган ҳасрат нега кўнглимизга малол чўқтирмай – руҳимизни кўтаради, парвозга чорлайди?! Ахир омадсиз бир ошиқ ўз аламини ёниб-қуйиб қуйлаётгир-ку!

*Сарғайиб ва сўлиб борар, оҳ, гулим,
На сувларга, на кўкларга боқади.
Золим замон зугумидан Ойгулим
Қонлар ютиб, оҳлар уриб оқади.*

Ушбу мисралар осмонини кадар-ғусса булутлари аёвсиз қоплаганга ўхшайди. На бир туйнук, на бир умид, илинж тирқиши бордай. Нур, ёруғлик номига ҳеч нарса, ҳеч нарса йўқдай. Лекин худди шу мисралар бағрида чўғдай йилтиллаётган нима у? Бу ҳаётбахш ҳарорат уларга қандай ва қайдан оралаган? Ва ниҳоят, қандай қилиб “Сарғайиб ва сўлиб бораётган” Соғинчнинг, ғамнинг юзига қизиллик – ҳаёт ва умид ранги югуриши мумкин?!

*Энди оппоқ манзилларга борармиз,
Табассум қил, табассум қил, қайгулим.
Булутларни юлдузлардай ёрармиз,
Қултарлонлар омон бўлсин, Ойгулим!*

Минг йиллардан буён элимиз қалбида асраб келаётган “оппоқ манзиллар” умиди қадим ва мангу нурдай бу шеър осмонига учқунлаган. Ушбу нур йўли мисралар ва сўзлараро тўқнашувдан, жуда кескин тазод оқибатида сачраган учқунлар ҳосиласидир. Шунинг учун бу Соғинчнинг кўзларида “қувончнинг порлоқ парчаси” порлайди. Бу учқунлар кўм-кўк соғинчли кўклар кўксини чок-чок сўқаётган юлдузлардир – олис ва маънос...

Ва қолаверса, Шеърнинг ўзи ҳам бағридаги пинҳон сирлардан бизни воқиф қилади...

*Ҳей, ёшлик – қийноқни қақшатган умр,
Шуқуҳсан шиддатли, бардошли.
Сен соғлом юзларда қизарган сеҳр,
Ҳей, ёшлик! Ҳей, ёшлик! Ҳей, ёшлик!*

Бу соғинчли дунё қахрамони ижтимоий воқеликни чуқурроқ англаб етгани сайин унинг туйғу ва кечинмалари доираси, интилишлари миқёси ҳам ўз ҳудудларини ўзгартиради. Она қишлоқ ва илк севги соғинчлари билан “Бахт”, “Ойбекнинг сўзлари”, “Инсонга таъзим”, “Алёхин”, “Урушдан сўнг”, “Ижара ҳақида қўшиқ”, “Кўзларини юмиб хўрсинади от” каби шеърлардаги мураккаб поэтик кайфият ва кечинмалар, теран ва тағдор ўйлар орасида узундан-узоқ жиддий меҳнат ва изланишлар ётгани илк қарашдаёқ назарга тушади. Бу шеърларда лирик “мен” умуминсоний миқёсларда фикрлайди, мулоҳаза юритади. Унинг маънавий олами, истак ва ташвишлари заминий зиддиятлар, қарама-қаршиликлар замирида очилади. Лирик кайфият турли, бир-биридан фарқли замон ва макон таассуротларидан озикланади. Мана шу эса поэтик руҳиятга ички-доҳилий бир кенглик, ҳаётий ранг-баранглик бағишлайди. “Алёхин” ва “Ижара ҳақида қўшиқ”ларда асримизнинг озодлик ва эрксеварлик туйғулари трагик-драматик оҳангларда жаранглайди. Улуғ рус шахматчисининг ҳасрат ва армон чўғларидан қовжираган Ватан севгиси, она диёр муҳаббати “Мен барибир пиёдани кўтариб ўламан!” ва “Мен сенинг болангман, Озодлик!” сингари исёнкор ва қасоскор сатрлардан бўйлайди. “Алёхин” Йўлдошнинг Соғинч ҳақида энг ғамгин қўшиғидир:

*Ў, менинг поёнсиз ва мовий Диёрим!
Мен сендан жудоман.
Бўлмаган ҳеч жудо Соғинчинг.
Сенсиз бир шуҳратли гадоман,
Этди гадо Соғинчинг.
Хира кўзларимнинг тубига
Чўккан нидо Соғинчинг.*

Бу қўшиқ эмас, Оғриқдир. Янада аниқроғи, қўшиққа айланиб улгурмаган Оғриқдир. Алам ва фарёдга беланган бу сатрлар – сўз йўллари эмас, балки ўшал Соғинчнинг шакл-шамойилидир. Бу мисралар азобдан, қийноқдан ҳансираётган нафаснинг, оҳнинг кўринишларидир – узун-қисқа, узуқ-юлуқ. Ўқувчига шундай туюляптики, худди бунда поэзияга хос ритм, куй йўқ. Оғриқ ночоргина ўз Оҳангига суяниб турибди. “Алёхин”даги одамни эзувчи, толдирувчи прозаизм ҳам шундан. Ва ишона бошлаймизки, дунёда қўшиқ қилиб бўлмайдиган дардлар ҳам бор. Улар санъат учун қўл етмас, фатҳ қилинмасдир. Шеър ҳам, шоир ҳам улар олдида ожиздир. Лекин шеър эмас, Алёхиннинг ўз толеи, енгилмас иродаси ва шижоати бизларни бир некбин ишончга чорлайди. Баъзан жисмоний ўлим маънавий ўлимсизликни инкор этмагандек, масофа ва макон маъносидаги олислик, жудолик ҳам ҳар доим мангу армон ва ҳасратга сабаб бўла олмайди. Ушбу ақида ва қаноатга сидқидилдан ишонган одамга:

*Энг сўнги қонимдан
Энг сўнги ҳужайрамгача
Сендан ўлмоқ армони қолди,
Фақат сен Армонга айланма, Ватаним!*

мисралари абадий Соғинч ва Армоннинг эмас, балки мангу маънавий бирликнинг, абадий висолнинг тасдигидай туюлади.

Шоирнинг ўзига хослиги шеърларидаги поэтик мақсад ва инъикос усулида равшан акс этади. У ҳеч қачон инсон руҳиятини мужаррад, умумий йўсинда, янада аниқроғи, турғун ёки шаклланиб бўлган ҳиссиётлар орқали гавдалантирмайди. Уни руҳий ҳолатларнинг генетик ва диалектик моҳияти ўйлатади. Туйғуларнинг таржимаи ҳолини нафис бадий чизгиларда ифодалашга интилади. У ҳиссий онларнинг ўзаро алоқаларини, сезилар-сезилмас ўзгаришжараёнларини “тутишга”, бу мураккаб қалб манзараларини зариф суратлашга талпинади. Шунинг учун ҳам бу соғинчли дунёда туйғулар ҳамиша кечинма ҳолида, рўй бераётган, давом этаётган маънавий-психологик ҳолатлар шаклида намоён бўлади. Бу, умуман, янги ўзбек шеърлятига хос бир хусусиятдир.

Бугунги шеърлятдаги безовта ва ҳаяжонли ҳолатлар, зиддиятли ҳиссий-руҳий жараёнлар тасвири замирида ягона бир мақсад – дунёни ва инсонни бундан ҳам гўзал ва мукамал кўриш истаги ётади. Мана шу олижаноб, юксак ният турли ижодкорлар асарларида турлича ботиний-бадий кечинмалар, поэтик кайфият, таассуротлар шаклида ифодаланади. Бу жиҳатдан, айтайлик, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов поэзиясида мукамал Инсон орзусига монанд улуғвор бир кадар, Чўлпон Эргаш ва Рауф Парфида чуқур инсоний дард ва курашчан ҳасрат, Азим Суюн ва Усмон Азимда сусткашлик ва лоқайдликка, ички-маънавий торликка, қабоҳатларга қаратилган алангали исён, Шавкат Раҳмон ва Хуршид Давронда табиатни “инсонийлаштириш”га интилиш, одамзодни ўз генетик моҳиятини, яъни табиат билан ҳамжинслигини унутмасликка даъват, Усмон Қўчқор ва Мағназар Абдулҳаким шеърларида тирилишга ташна буюк хотира, Йўлдош Эшбекда эса ҳамиша улуғ инсоний бахт, дунёвий эрк ва эркинлик, эзгуликлар сари юзланган ёлқинли Соғинч... булар бари айни бир ғоявий-эстетик мақсадга бўйсундирилган поэтик ҳодисалардир.

Йўлдош Эшбек шеърларини ич-ичидан бир шуъла – соғинч шуъласи ёритиб туради. Лирик “мен”нинг рангинг таассурот ва сезилари соғинч ёғдулари ёруғлигида ойдинлашади. Соғинч ўта эмоционал бир кечинма сифатида бу шеърларда лирик “ўзни ифода” шакли, йўсини сингари моддийлашади. Шу маънавий-поэтик унсур Соғинчли олам сарҳадларини муайянлаштиради. Соғинч, таъбир жоиз бўлса, лирик қахрамон дунёсининг оғирлик марказидир. Турфа туйғулар ва ҳиссиётлар оқимининг туташ нуктасидир. Ўтмиш билан истиқбол, хотира ва орзулар худди мана шу нуктада юзма-юз келади...

1981-82 й.

АРМОН

Ҳикоя

Роза ҚУРБОНОВА

Бу далалар унинг учун азалдан қадрли... Бу ерларда Қорақўз билан айланган, равоч терган, ҳазиллар қилган...

Шуларни эслаган ҳамон йигитнинг юраги гуппиллаб урганча, юзлари лов-лов ёниб, қизарди. Бирга мол боқиш учун ўзи билан бораётган тенгдошларидан кимдир кўриб қолмадимикан деган ўйда атрофига шошқин аланглайвериб, баттар ноқулай аҳволга тушди. Аммо тизгинсиз хаёллари уни баттар ўз домига тортаверар, бундан йигит янада хижолатланиб, ўзини қўярга жой тополмасди. Ахийри майсазорга оёғини чўзиб ўтириб олди.

Аслида ҳар баҳорда овулнинг ўсмир йигит-қизлари шу жойга келиб эндигина кулоқ чиқарган доривор гулу гиёҳлар теришар, бундай паллаларда ҳар доим Раҳмоннинг ёнида Қорақўз ҳам бўларди. Чунки қиз эрта тонгданоқ уйғониб, Раҳмон билан бирга далага отланган акаларига эргашиб оларди. Қорақўз – Раҳмоннинг қачон, қаерда, қандай севиб қолганини ўзи ҳам англаб улгурмаган муҳаббати эди. Билгани шуки, мана бир неча ойки қизнинг гўзал суврати кўз ўнгига келиши ҳамон, беихтиёр жилмайиб кўяди. Қизнинг белига тушган қалин қора сочлари, қуёш ўпмаган оппоқ юзлари, чаросдек қоп-қора кўзлари, қалдирғочнинг қанотидек қошлари, қулганида гилосдек лабларининг тагидан кўринган оппоқ дур каби тишлари... оромини олганига анча бўлган.

Қидирбойнинг уч ўғилдан кейин туғилган қизи Қорақўз оиланинг эркаси бўлса ҳам акалари билан кураш тушиб, беллашиб, от миниб улғайди. Лекин “Қиз боланинг йўли ингичка” экан-да: балоғат ёшига етгач, бирдан болалик шаддодликлари, қайсарлигу эркаликлари уни тарк этиб, улар ўрнини таърифлаб бўлмас бир ажиб нозиклик ва латофат эгаллагандики, қиз ўз ҳуснидан хижолат каби уятчан, тортинчоқ гўзалга айланганди.

Гарчи ана шу қиз болага хос уятчанлик ва андиша кучли бўлсада, у ҳам йигитга бефарқ эмас, Раҳмонни кўрди дегунча оппоқ юзлари ловуллаб, ёноқлари қизариб,

---

Роза ҚУРБОНОВА – 1997 йилда туғилган. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети талабаси. Унинг “Қалбим чечаги” номли шеър ва ҳикоялар тўплами ҳамда “Лолача” номли кичик романи чоп этилган.

иссиғи чиқиб кетар, юрагининг гумбурлаб урган садосини бутун дунё эшитиб турган каби жон-жаҳди билан ўзини четга олиб, қочиб қоларди...

Раҳмон энди овулдаги тўй-томошаларга ҳам фақат бир мақсад – Қорақўзни кўриб қолармикинман, узоқдан бўлса ҳам унга кўз ташлай олармикинман деган мақсаддагина тўлқинланиб, тошиб, шошиб борарди.

Бу унсиз азобларга бардош бериб юриш борган сари мушкуллаша бошлағач, йигит Қорақўзсиз бир он ҳам яшай олмаслигини билди. Ёзнинг ажойиб салқин кечаларининг бирида онасидек бўлиб қолган меҳрибон янгаси Сорага бор дардини тўкиб солди. Янгаси ҳаялламай ошиқ йигитнинг кўнглидагини уйдагиларга билдирди. Кўп ўтмай отаси Қидирбойникига бориб, Раҳмонга Қорақўзни унаштириб ҳам келди.

Мана, Раҳмоннинг ҳамон юраги ҳаяжондан гупириб тушаётган, ана шу кенг далаларга ҳам сиғмай кетаётган қувончи ҳам шундан! Бўйинсаларига қўшилиб, боқиб юрган моллари ҳам тўйга аталган – насиб этса яқин ойларда никоҳ базми.

– Вой, болалар, кишлокқа кимлардир келибди. Қаранглар, нима бўлди экан? – йигитнинг хаёлини жўраси Зариф бўлиб юборди. Ҳаммалари Зариф кўрсатган томонга қайрилиб, овулдагиларнинг деярли барчаси бир жойга йиғилиб олишганча нималарнидир муҳокама қилаётганини англағач, ўша томон югуриб кетишди.

Кишлоқ марказида жазирама иссиқ ҳавога қарамай кўнжи баланд этик кийган ҳарбий кийимдаги уч-тўрт киши одамларни йиғиб, нималарнидир уктиришар, сал нарида эса бир нечта от-арава шай турарди. Овул чоллари дамо-дам “Астағфирилло!”, “Охир замон, охир замон бу!” деб нола қилса, аёлларнинг изиллаган йиғиси баттар юракка ваҳима соларди.

Шунда Раҳмоннинг қулоғига тўпланиб турганлардан бирининг ёнидаги шеригига айтаётган гапи чалинди:

– Уруш бошланибди!

... Уруш!? Ногоҳон кимдир устидан муздек сув қуйиб юборгандек эти жунжикиб, ҳолсизланиб турган жойида қотиб қолди йигит. Атрофда эса турли хил ваҳима тўла овозлар, қарғиш, йиғи-сиғилар баттар кучайди.

Кўнжи баланд этик кийганларнинг бири оломонни тинчлик сақлашга ундаганча, қўлидаги қоғозга қараб ҳозир, шу тобда урушга жўнайдиганлар рўйхатини ўқиркан, ҳар бир исм эълонидан кейин одамлар унсиз, иложсиз, ич-ичидан отилган ингроқни тишлари орасида маҳкам тутганча оғир хўрсиниқ каби бир қалқиб қўярди. Рўйхатда Раҳмон ҳам бор эди.

Вақт ўта зиклиги учун номи тилга олинганлар шу куннинг ўзидаёқ сафар тадоригига тушдилар. Кўзёшлари соқолини шалаббо этган Пирназар оқсоқол ўғлини бағрига босганча уни қўйиб юборишни истамас, одатда ўта оғир-босиқ ва салобатли отасининг нега бу қадар ўксиниб йиғлаётганини тушуниб-тушунмаган кенжатоий Исмоил ҳам келиб, акаси Раҳмонни маҳкам кучоқлаб олган, мурғак қалби недир катта нохушликни сезган каби титрарди...

Фронтга чақирилган бир эмас, икки акасини кузатишга қишлоқ марказига чиққан Қорақўз жикқа ёш кўзлари ила эндигина унаштирилган, лекин ҳали журъат этиб бир-бирига ўз муҳаббати ҳақида лом-мим дейишга улгурмаган ёри – Раҳмон томон кўнгилга ишқ олови тушганидан буён илк марта унсиз термулиб, хайрлашди. Йигит ҳам Қорақўзнинг кўз ёшлари ювган юзларидан кўз узолмас, нигоҳлари билангина қизни қанчалар севишини айтмоққа уринарди.

Йигитлар аравага чиқиб, энди йўл тортаётган маҳал қаердандир Раҳмоннинг

кадрдон аммаси халлослаганча етиб келиб, унинг қўлига жавдар нон, курут, туршак-қоқи тўла тугун тутқазди. Арава жойидан силжиб кадрдонларни бир-бирларидан узоқлатганча олисларга қараб кетди.

Шу тариқа бу қишлоқнинг осойишта ҳаёти биргина “уруш” деган совук хабардан сўнг озон-қозон (остун-устун) бўлиб кетди. Бу ҳали қора кунларнинг бошланиши экан, холос. Кунлар ўтган сайин ёши етган йигит борки урушга жўнатиладар, шу олис қишлоққа ҳам ҳар замонда фронтга кетганларнинг биридан бўлмаса, бошқасидан хат келар ва бутун қишлоқ йиғилиб, ўша хатни ўқир, хат ичидан, “уруш тугади, тез кунда қишлоқда бўламан” деган сўзларни қидиришар, аммо тополмасдилар... Нафақат куну ойлар шу тариқа, йиллар ўтди. Одамлар неча марталаб яқинларидан “қора хат”лар ҳам олди, начора, тақдирга тан ҳам бердилар. Тирик одам тирикчилигини қилар экан-да! Аёллар колхозни бошқарди. Кунларнинг бирида Пирназар отанинг кенжатоғи Исмоил ҳам урушга жўнади.

Бу пайтда Қидирбойнинг эрка қизи Қорақўз ҳам ҳамма қишлоқ аёллари каби ўзини энг оғир меҳнатга урган, туну кун дала ишлари, мол боқиш, ёзнинг жазирамасию қишнинг қаҳратонига қарамай кадрдон дўсти Жайрон билан барча машаққатларни енгиб келарди.

Жайрон – Қорақўз миниб юрган от. Раҳмон бу жониворни энди туғилган тойчоқ пайти шундай чақирганди. Қорақўз овулдан анча йироқдаги туз конидан Жайронга қўшилган аравада катта-катта қопларда туз таширди. Аввал коннинг бошига борган аёллар тузни қопларга солиб тахлаб қўяди. Қорақўз қопларни отга ортиб, қишлоққа олиб келади. Қишлоқ катталари бу тузларни фронтга жўнатишарди. Ҳамма-ҳамма – қари-ёш, аёллар, болалар тинмас, барчада ягона мақсад – уруш эртароқ тугаса-ю, жигарбандлари эсон-омон қайтиб келишса.

Йиллар ўтиб, уруш ҳам тугади. Одамлар хурсанд, аммо уруш қурбонига айланган жигарбандларининг ўрнини ҳеч нарса тўлдира олмасди. Соғинч, дард, алам, урушга бўлган нафрат қалбларини эгаллаган. Раҳмон ҳам, Исмоил ҳам, Қорақўзнинг акалари ҳам шу кетганича қайтишмади. Йиллар ўтди, Қорақўз баъзи-баъзида кирга чиқиб, олис-олисларга қараб кимнидир кутарди...

Одамлар юракларига уруш туфайли тушган доғлар, аламлар, йўқотишлар оғриғига кўниб-кўникиб, унутиб-унутмай, тинч-омон кунлар келганига шукр қилиб, яна аста-секинлик билан қаддини кўтара бошлаган, қишлоқда тўй-томошалар кўпайган, ёш-ялангларнинг шўх кулгилари яна осмонларга қадар эшитила бошлаганига қарамай Қорақўз кун сайин сўлиб бораётганди. Баҳорнинг ажойиб тонгларининг бирида Жайроннинг аянчли ва узоқ кишнаган овози бутун қишлоқ аҳолисининг эътиборини тортди. Тонгда молларини яйловга ҳайдаётган ўсмирлар жойидан жилмай ер тепсинганча кишнашда давом этаётган Жайроннинг бу ҳолатидан ҳайрон бўлиб, ўша томон юрдилар.

Не кўз билан кўрсаларки, қизил чит кўйлақда Қорақўз майсалар орасида ловлов ёнган қирмизи гул каби жонсиз ётар, унинг очик қолган қоп-қора кўзларида эса соғинч, хижрон, севги, айрилиқ дардининг сояси муҳрланиб қолганди...

Абдужаббор ОБИДОВ

Севги шундай кўҳна бир баёт

Севгининг расмини чизиб берайми?

У тонгдек беғубор, нафис, ҳарир, оқ,
У тундай зулматли, кундек яркирок,
Ташналик кондирар мисоли булок,
Севгининг расмини чизиб берайми?

У музтар ҳақиқат каби дарбадар,
Гоҳ тўлиб тошади поймона қадар,
Кимга завқ келтирар, кимгадир қадар.
Севгининг расмини чизиб берайми?

У кўкдай мусаффо, бепоён, олис,
Боладек гап билмас, гоҳ тили ғализ,
Аслида ҳар кимга нияти холис,
Севгининг расмини чизиб берайми?

У тоғлардан кўчиб тушган кўчкидек,
Икки дил риштасин боғлар элчидек,
Салга араз қилар, нодон кекчидек,
Севгининг расмини чизиб берайми?

Марҳамат қилсами — ошиқ муроди,
Йўкса, бир умрга кўнгил фарёди,
Дилга бот-бот келиб суйганин ёди...
Севгининг расмини чизиб берайми?

Абдужаббор ОБИДОВ – техника фанлари номзоди. 1953 йилда тугилган. Унинг “Шабнамдек пок муҳаббат”, “Дарахт гуллаб топар эътибор”, “Маҳлиё кўнгил”, “Жавзо ифори”, “Сени қизғонаман”, “Сийрат” каби шеърӣй, “Экканингни ўрасан”, “Безабонлар муҳаббати”, “Икки жаҳон оворалари”, “Буюк ШОШ ёхуд кўҳна Тошканд девори” сингари насрий китоблари чоп этилган.

ҚАРҒА

Аёзларда қарға бир ўзи,
Қишга айтар таҳсину олқиш.
Баҳорни-чи, бўлак нуфузи,
Унга содиқ не-не сайроқ куш.

Булбул, саъва ўзга кушлар, боз
Ҳар тонг сайрар, садағанг кетай,
Қуюқ ўрмон, кир-адирда, ноз
Истиғнода какку-ю, тўрғай.

Барчасини тингламоқ сафо,
Барчасига кўникайдир дил.
Аммо бир кун бўлиб мосуво,
Осонмикан узмоқлик кўнгил?

Наҳот баҳор, ёз кузим ўтиб,
Мени кутар мискин кўналға,
Мозоримда тинмай қағиллаб,
Умрим йўлин алқарми қарға...?

Қайси боғда сайрайсан, қумрим?

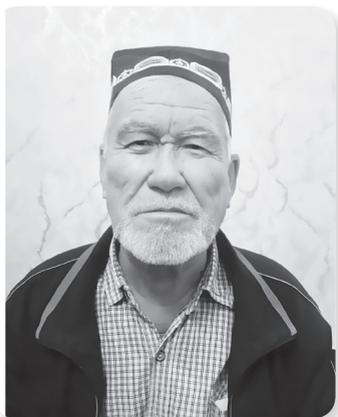
Қайси боғда сайрайсан, қумрим?
Тинглаб дилни ўртар хотира.
Бирдек ўтиб бораркан умрим.
Қандай, сени эслаб қолдим-а?..

Саробмиди ҳар ширин сўзинг,
Алдоқ экан ваъда берганинг?
Лек эсимдан чиқмайди ҳаргиз,
Гарчи ёлғон, севдим, деганинг.

Йиллар ўтди орадан қанча,
Айрилиққа маҳкуммиз бугун.
Гулим, балки биздеклар анча,
Илк севги сир, илк севги тугун.

Ечолмадик ўша сирни ҳеч,
Топишмоқ-ла синаркан ҳаёт.
Ақл таниб армон қилмоқ кеч,
Севги шундай андуҳли баёт.

Сен эслама мени ҳеч қачон,
Майли, хуш қол, қалам қошлигим.
Қанча ёлғон бўлмасин, тотли,
Сен безаги ахир, ёшлигим.

Ражаб ТУРДИ

Беором туйғулар кирмоқда тилга

Умр дарёси

Ирмоқлар шилдирар, жимирлар жилға,
Умр лаҳзалари кетмоқда оқиб.
Беором туйғулар кирмоқда тилга,
Олис сарҳадлардан жилмайиб боқиб.

Субҳидам шамоли эркалаб, сийпаб,
Мудроқ хаёлларим тўзгитар уйғоқ.
Гохи қувонч берар, гоҳида қийнаб,
Дилга солур андух, ҳаяжон тўлғоқ.

Ражаб сергак бўлгил, юрагил карахт,
Чағир тошга тўла оқасан тақрор.
Бунда ғаниматдур ўтаётган вақт,
Дарёни беҳуда оқизма фақат

Тўртликлар

* * *

Ниҳол эксанг умид бирла эк доим
Гулдан гул унади, буғдойдан хирмон.
Бироқ унутмагин, бўлмоғи тайин,
Гулзорингда тикон, хирмонда сомон.

* * *

Ёмонлик тилама бировга ҳеч вақт,
Меҳринг дарёсини оқизгил, бўтам.
Кўнглингда бўлмасин ҳасад ва иғво,
Шунда олам кўзга кўринар кўркам.

Ражаб ТУРДИ – 1946 йилда туғилган. Тошкент Политехника институтининг (ҳозирги ТДТУ) механика факультетини тамомлаган. Унинг “Умид боғи”, “Тугён”, “Журъат”, “Қамаши қасидаси”, “Куй” каби китоблари нашр этилган.

* * *

Бировни ҳеч қачон қилма ҳақорат,
Кимдир соғ ва кимдир нуқсонли қомат.
Инсон зоти эрур энг олий хилқат,
Унинг ижодкори Эгамдир фақат...

* * *

Сайроқи бўлмайди носамимий тил,
Доимо ёнма-ён оғиру енгил.
Дунёси шул экан: сассиқ алафнинг
Ёнида бўй тарар райҳону сумбул.

Қизғалдоққа ўхшаган қиз

Комилжон САЛИБЕКОВ

Бир ошиқнинг ноласи

Қизғалдоғим қизил экан – қиз экан,
Қизғалдоққа ўхшаган қиз сиз экан.
Сизга ошиқ, гулга хумор, девона,
Ким десангиз худди ўша биз экан.

Сиз ошдингиз қир-адирлаб у ёққа,
Биз суяниб қолдик эгри таёққа.
Хабарингиз йўқ тоғларнинг ортида,
Яшил умрим бўяб қизил бўёққа.

Ҳар баҳорда очилганда қизғалдоқ,
Инжа кўнглим саҳару шом жизғалдоқ.
Ўкинмайман, о муҳаббат маъбуди,
Машғал керак бўлса мана, мени ёқ!

Қизғалдоғим қизил экан – қиз экан,
Қизғалдоққа ўхшаган қиз сиз экан.
Сизга ошиқ, гулга хумор, девона,
Ким десангиз худди ўша биз экан.

Комилжон САЛИБЕКОВ – 1958 йилда туғилган. Тошкент Политехника институти, автоматлаштирилган бошқариш системаси факультетини тамомлаган. Унинг “Мафтунанинг ишлари”, “Туйқус келган фикрлар”, “Ўнегели ўйлар”, “Тунда учган турналар” каби китоблари чоп этилган.

* * *

Зебижонни севар эдим, Зебижонни.
Муҳаммад Юсуф.

Тўза-тўза ялангоёк бўлди кўнглим,
Ёноғимда қотди ёшим марвариддай.
Олов кўрсам унга кўзим тикаман жим,
Орзу-умид тўкилди-ей қора тутдай.

Ёнар бағрим, ёлқинида нон ҳам пишар,
Унинг тафтин ололмайди сой бўйи ҳам.
Ялангоёк болалигим эсга тушар,
Кўнгили яланг бўлса ёмон экан ситам.

Ситамларинг симиргали, эй бевафо,
Бўзлаш керак, нима қилай, кулармидим.
Подшо кўнглим – санам дунёнг экан жафо,
Зебижонни севмай буни билармидим!?

Тўза-тўза ялангоёк бўлди кўнглим...

Шербек ИСЛОМОВ

Сизнинг йўл бошқадир, бизники бошқа

Тушларимга кирманг

Тушларимга кирманг оромим бузиб,
Сўнган туйғуларни уйғотманг қайта.
Эзилган руҳимни қийнаманг ортиқ,
Чорламанг бормасман узурим айта.

Шербек ИСЛОМОВ – 2003 йилда туғилган. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адбиёти университетининг 2-босқич талабаси. Унинг “Қуёшга тик қараганлар” номли шеърый тўплами чоп этилган. “Зомин-2023” иштирокчиси.

Сизнинг йўл бошқадир, бизники бошқа,
Энди мен қўлингиз етмас юлдузман.
Сизнинг изларингиз менга бегона,
Гар кеча бўлсангиз, мен-чи – кундузман.

Ҳатто тушингизда кўрмайсиз мени,
Ўзгалардан излаб бўлманг оввора.
Сизнинг ишқингизда қуйиб бўлдим мен,
Азизим, галингиз келди начора.

Йиғламанг, кўзёшдан фойда йўқ сира,
Чунки ёшингизни арта олмайман.
Қутманг, кунларингиз улаб тунларга,
Афсус, ёнингизга қайта олмайман.

Тақдирни барига санаманг айбдор,
Ҳатоларингизни бўйнига илманг.
Айланиб бўлгансиз дил қотилига,
Бас, ишқдан сўз очиб юрагим тилманг.

Сиз осмон эдингиз қўлларим етмас,
Ўшанда кетганман умидим узиб.
Йўқотган аслимни топдим деганда,
Тушларимга кирманг оромим бузиб.

* * *

Ёдингдан чиқдими баҳор чоғида,
Лолалар қўйнида қилган аҳдимиз?
Ширин хотиралар менга чин ҳамроҳ,
Армонга айланди гўзал бахтимиз.

Афсус мени эрта тарк этди баҳор,
Менимча қайтмайди энди ҳеч қачон.
Кўкламда гуллаган орзуларимни,
Қовжиратиб қўйди иссиқ саратон.

Обод эмас энди кўнгил боғим ҳам,
Қуйиб култепага айланган гўё.
Сен эдинг, азизим, умрим мазмуни,
Энди-чи, керакмас бу ёруғ дунё.

Севдиму севилмоқ этмади насиб,
Сарафроз онларни ишққа алмашдим.
Севгидан бахтимни топарман дея,
Сенга юрагимни бериб адашдим.

Кўнглингдан жой олмоқ орзуйим эди,
Шамолга соврилди куйиб кул бўлиб.
То ҳаёт эканман илк севгим яшар,
Дилимда абадий сўлмас гул бўлиб.

Кўлларингни бер

Кўнглим яралади ҳижрон отган ўк,
Куладим заминга ишқ осмонидан.
Торлик қилиб қолди бу дунё нетай,
Жой бермади ул ёр дил айвонидан.

Донли бир тузокқа илинган кушдай,
Ярадор кўксимдан фарёдидим тошар.
Гўё озодликка талпинган кулдай,
Унинг висолига юрагим шошар.

Кор қилмас ҳеч кимнинг иззат-икроми,
Бошимда турибди дард солиб соя.
Бағритош санамнинг бир ширин сўзи,
Бу ташна дилимга бўлар кифоя.

Гоҳо шеър ёзмоқдан тураман чўчиб,
Чарчадим куйлашдан сени муҳаббат.
Ханжар санчилгандек қон чиқар сизиб,
Шўрлик юрагимдан гўё ҳар бир байт.

Ҳамма изза қилар эртага мени,
Яна севги ҳақда ёздингми деб шеър.
Мен энди кетмайман ортимга қайтиб,
Олға юражакман, кўлларингни бер.

Элёр ҲАЙДАРОВ

* * *

Қишлоққа борсам гар йўллар хўрсинар

Еттинчи қават...
Кафтдек кўринар,
Сен кўрган, билган, энг йирик шаҳар.
Пастга бир боқсанг жимжилоқ одам

Элёр ҲАЙДАРОВ – 2000 йилда тузилган. Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети 3-босқич талабаси. Шеърлари республика матбуотида чоп этилган.

Дунёни олмоқ учун тиришар.
Еттинчи қават..
Булут елкангда,
Ерга қарасанг бошинг айланар.
Сигмай кетдинг, эҳ, кенг ўлкангдан,
Яна кўп синов сенга шайланар.
Еттинчи қават..
Етилиб келар,
Кўксинг куйдирган оғриқ ёшларинг.
Ўқ томирларинг ситила бошлар,
Ёмғирдек дув-дув ёға бошладинг.

* * *

Қишлоққа борсам гар йўллар хўрсинар,
Тўқсонга тўқнашган бобом толибди.
Момоннинг борида қирчиллама, ёш
Йигит, уч ойда қариб қолибди.

Қарашлари бургут, елкалари тоғ,
Мардни ҳам айрилиқ букар экан-да.
Туйиб улгурмайин меҳрини аста,
Яқинларинг ерга чўқар экан-да.

Қўлларга қалтироқ индирдим вақт,
Қиш, совуқ забтини билдирдим ё.
Қорда ҳам кўйлакчан юрган одамни,
Ёзда совқоттириб қўяркан дунё.

Сирларингдан ўргулай, дунё

Раъно ХОЛИҚОВА

Қисмат

Кўнгли кўнглим билан туташгани чин.
Умримиз етмасди қалблар зорига.
Рангпар ҳисларимиз жиловлаш учун,
Қалб сирини осдик ишқнинг дорига.

Раъно ХОЛИҚОВА – 1968 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тугатган. Унинг “Кўзларимда кўрган дунёни” номли шеърый китоби чоп этилган.

Сўнг кетдик, йул икки томон айрилиб,
Унутмоқ истадик, ўтган кунларни.
Кошкийди мангуга ўчса ишқ дарди...
Туманлар қоплади соҳир тунларни.

Юрагимни алдаб яшадим мен ҳам,
Нигоҳим мунг қоплар, кўзёш тинмайди...
Соғинсам, ўт бўлиб ёнар вужудим,
Сенсиз яшамоқлик ўлим... билсайдинг..

Аммо чорасизмиз бахт йўлларида,
Ўртада бўзлайди сарсон муҳаббат.
Художон, сен сабаб унга дил бердим,
Қиймати қадридан арзонмиди айт!?

* * *

Сирларингдан ўргулай, дунё,
Ўргулдим мен ёлғонларингдан.
Нафс қулига айланган зотлар,
Йўлим тўсган шайтонларингдан.

Яқинларим, деб юрганларим,
Бегонага айланди бирдан.
Илон изли қадрдонларнинг
Қилмишидан кўзларимда нам.

Юлдуз тўла осмонга боқиб,
Нола қилдим ёлғиз Худога.
“Ҳамдардим йўқ ўзингдан бўлак,
Қулоқ тутгин ўтли нидога”.

Қисмат дея, тош кўчаларда
Қачонгача юрай, безабон?
Хайрихоҳим борми ўзи, айт,
Қайда қолди эътиқод, иймон?!

Лайли бўлиб топмадим бахтим,
Меҳр гули қўлимда сўлди.
Бу дунёнинг алдовларидан
Юрак-бағрим ёниб кул бўлди.

Фоний дунё, кўзим-ку очик,
Сендан кўрқиб, кетиб боряпман.
Лабим титраб, юракда оғриқ,
Манзилимга етиб боряпман.

Саодатли соҳилларингга
Элтгин мени, кетсин бор ғубор.
Жаннатларга туташсин йўлим,
Боқий бахтни туяйин такрор.

ҒАЗАЛНИ СЕВМАСМИ БУГУНГИ ЁШЛАР?

Муслимбек
ЙЎЛДОШЕВ

Бадий сўз оламида, актёрлик, бошловчилик, “шоумен”лик ва ҳатто қизиқчилик йўналишларида изланувчи, фаолият юритувчи ижодкорлар муваффақиятида аруз вазнида ёзилган асарлар ижро этишнинг ўзига хос бекиёс ўрни бор. Чунки сўз айтувчи одам бадииятнинг айна ғазал ижросидан хабардорлиги, уни билиши ва кадрлаши бевосита унинг иқтидор ва ижро даражасини ҳам белгилайди.

Бунинг асосий сабабларидан бири қадимдан аксарият ўзбек хонадонларида боболар ва бувилар набираларини ғазалхонлик машқларида пишитишган, оталари тузган меҳмондорчиликларда шоиру ҳофизлар, бадиҳагўйлар давраларга “ўт қалашган”. Авлодлар тили ва дили болаликданок маърифат ва маданият машғали бўлмиш адабиёт, мусикадан хабардор бўлиб улғайган. Тарихий адабиётларда узоқ қиш кунлари одамлар ўз хонадонларида “навоийхонлик”, “бедилхонлик”, “машрабхонлик” давралари тузганликлари қайд этилган. Бу тадбирлар соатлаб давом этган, ашулага ғазал, ғазалга аския уланган гап-гаштаклар тун яримларигача чўзилган. Табиийки, оилада ўсаётган болалар булардан олам-олам таассуротлар олишган. Агар “Болаликда олинган илм тошга ўйилган битик каби” деган мақол рост бўлса, уларнинг бу таассуротлари бир умрлик бўлган.

Ана шундай халқнинг қалбига йўл топиш, меҳрини қозониш учун ҳам актёрлар ва албатта бошловчилар ғазални яхши билишлари, яхши тушунишлари ва чиройли ижро эта олишларини истардим. Ўшанда улар бошқа барча касб эгалари орасида ўзларининг ўта зиёли, қуввайи ҳофизаси пухта, атрофдагиларни мафтун этувчи инсон, ижодкор бўлиб кўринардилар.

Умуман, санъаткорнинг маънавий даражасини белгилайдиган жиҳатлардан бири бу унинг аруз вазни, хусусан, ғазал ижроси йўналишларини қай даражада яхши ўзлаштиргани ва бу ғазаллардан ўз ижодий ва амалий фаолиятларида қай даражада усталик билан фойдаланиш ҳамдир. Ғазал санъатини севган, ёд олган, улар маъно-

---

Муслимбек ЙЎЛДОШЕВ – Ўзбекистон республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1958 йилда тугилган. Тошкент театр ва рассомлик институти (ҳозирги ЎзДСМИ) ва Тошкент давлат юридик институти (ҳозирги ТДЮУ) тамомлаган. “Сиз мени танийсиз”, “Ёр кўчаси”, “Сўз сеҳри”, “Мен интилган манзил”, “Кўнглим қошонаси”, “Ёр ҳам янгилик эмас”, “Силсила”, “Дийдор ширин”, “Мўминга бегона баҳор” сингари китоблари наирдан чиққан.

мазмунини ўз маҳорат ва иқтидори орқали бошқаларга ҳам етказиб бера оладиган санъаткор нафақат томошабинлар, балки сахнадошлари орасида ҳам нуфузlidir. Илло, кун сайин қаддини тиклаб бораётган ўзбек халқининг йирик намояндалари, адабиёт ва санъат юлдузлари ҳақида ишланаётган спектакллар, бадиий фильм ва сериалларда уларнинг тимсолларини яратиш жараёнида бу актёрлар олдига тушадиганлари бўлмайди.

Ўзбек театри салафларидан Олим Хўжаев, Ёқуб Аҳмедов, Раззоқ Хамроев, Файзулла Аҳмедов, Фарзиддин Фаёзов, Ҳожиакбар Нурматов, бадиий сўз усталаридан Темурмалик Юнусов, Насиба Қамбарова, Мирзоҳид Раҳимов, Ҳалима Юсупова, Раҳмат Жумаев, Воҳид Дўстмухамедов сингари ижодкорларимиз ғазал ижросида юксак маҳорат чўққисида бўлганлар. Уларга қадар радиода Туйғуной Юнусхўжаева, Қодир Мақсумовдай дикторлар ғазал ўқишлари билан миллионлар қалбини забт этганлар.

Аммо ҳозирги кунга келиб бундай ижро услублари оммабоп деб қабул қилинмайди, ҳатто янги авлод талабаларини ўқитишда мутлақо улар йўлидан бормаслик керак деб айтилади ҳам. Чунки бир неча бор янгилашишларга юз тутган адабиётимиз, шеъримиз, хусусан ғазал ижроси ҳам бошқа мезонларда ўлчанадиган бўлди. Бугун ғазалга ёндашув, унга нотўғри қўлланилган оҳангдорлик, бўрттирма пафосларга муносабат ўзгариши, маъно-мазмундаги янги кашфиётлар нуқтаи назаридан ижро услуби бошқа кўриниш касб этиши керак.

Ғазалхонлик масаласида Ўзбекистон радиоси ва телевидениесида изланувчан ходимлар томонидан кўп ижобий ҳаракатлар амалга оширилган. “Ғазалхон ёшлигим” кўрсатуви асосан ёшларни ғазалга ошно қилиш, уларнинг кўнглида мумтоз шеъримиз дурдонаси бўлмиш ғазалга муҳаббат уйғотиш мақсадида ташкил қилинган хайрли ишлардан. Бундан ташқари “Ғазал оқшоми”, “Ғазал бўстони”, “Назм ва наво” кўрсатувларида ҳам ғазал ёзиш, ғазал ўқиш, ғазални аҳоли турли қатламлари орасида кенг ёйиш ва тарғиб қилиш каби мақсадлар илгари сурилган. Айтиш керакки, ўша даврларда бу мақсадларга эришилган ҳам.

Биз бугун аруз вазни, ғазал жанри ҳақида гапирар эканмиз, бармоқ вазнидаги бошқа шеърлардан аруз вазнида ёзилган шеърларнинг фарқи ҳақида тўхталиб ўтишимиз шарт.

Ҳар икки вазнда ҳам ўлчов, бўғин, шакл, қофия бор. Шу сабабли ҳам ҳар иккови шеър деб аталади. Аммо араб шеърятидан кириб келган аруз туркийларга хос бўлган бармоқ вазнидан бир оз фарқланади. Бу фарқ аввало баъзи бир товушларнинг арабча талаффузидаги ўзига хослиги бизларга бир мунча мушкулликлар келтириб чиқарадики, бизнинг талаффузимизда ҳам, алифбомизда бунақа товушлар йўқ. Араб тилини ўрганувчилар ҳам буни узоқ муддат машқ қилгандан сўнг ўзлаштирадилар.

Шу билан бирга бармоқ вазнида “бўғин” дейилувчи ўлчов араб шеърятига нисбатан, хусусан ғазалда “ҳижо” деб қўлланилади. Мана шу ҳижоларни мисралар равонлиги, вазн ўлчови ягоналиги ва догматиклигини таъминлаш учун улардаги унлилар баъзи ўринларда қисқа, баъзи ўринларда узунроқ талаффуз қилинади. Бу ғазалнинг шеърдан асосий фарқланадиган жиҳатидир.

Масалан, Ҳазрат Навоий ғазалидаги:

*“Кеча келгумдир дебон ул сарви гулрў келмади,
Кўзларимга кеча тонг отқунча уйқу келмади”*

байтини олайлик. Ушбу сатрлардаги кеча сўзи “кееечаа” кўринишида талаффуз қилиш керак. Ёки “гулрўўў”, “уйкууу” кўринишида куйчанроқ қилиб айтилиши керак. Худди шундай “и” унлиси ва бошқа унлиларни ҳам ғазал ўқиш жараёнида мана шу “ҳижо”лардан тўғри фойдаланиш мақсадида бир жойда қисқа, бир жойида чўзиқроқ қилиб талаффуз қилиш лозим.

Мана шу ҳижоларнинг бир тартибда такрорланиб келишидан “рукн”лар яралади ва улар йиғиндисидан “баҳр”лар вужудга келади, “вазн” ҳосил бўлади.

Ғазални оддий шеърлардай яхши ўқиш, берилиб ижро этиш кам. Ҳатто қонуниятларини яхши ўзлаштириб олишнинг ўзи ҳам етарли эмас. Ғазални ижро этмоқчи бўлган бадий сўз соҳиби уни севиши керак. Қалбан ҳис қилиши, онги билан таниши керак. Ҳар бир одамнинг севган китоби, яхши кўрган таоми, ўзи эътиқод қилган дини, кўнглига яқин одамлари, қайта-қайта кўриб зерикмайдиган фильмларини исталган пайт, исталган ҳолатда осон ва табиий, ўзининг бир бўлагидай қабул қилгани каби ғазал ҳам шундай кўринишда яхши кўрилиши керак. Шуни эплаган одам, умр бўйи ғазал ўқишнинг юқори чўққисини эгаллайди, ғазалдан роҳат олади, бошқаларга ҳам улашади.

Санъаткор бўлмай туриб, санъат ва шеърятни яхши билган жуда кўп инсонларни биламан. Улар ғазал рубоийлар айтиб берганларида анча-мунча оддий, бармоқ вазнидаги шеърларни ҳам яхши ўқийолмайдилар. Ғазалга муносабат эса, ундан ҳам ачинарли. Шу сабабли, шеърятга, ғазалиётга бошқача ёндашиш, уни ўргатишда янгича усуллар қўллаш, ҳеч бўлмаганда, эски усулда қабул қилинган қоидаларни талабалар зерикмайдиган, тушуниши осон, ўзлаштириши енгил қилиб тақдим қилиш керак. Замоनावий ўқув дастурлари яратиш лозим.

Шу сабабли Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг нутқ билан шуғулланувчи йўналишлари профессор ва ўқитувчилари, филология йўналишларининг мумтоз шеърятимиз майдонида ўз сўзини айтган ва жиддий изланаётган мутахассислари бирлашган ҳолда ғазални замоनावий ўргатиш услубини ишлаб чиқсалар мақсадга мувофиқ бўларди. Чунки филологлар ўзларича, амалиёт билан шуғулланувчи театрлар, радио ва телевидение ижодкорлари ўзларича, санъат институти нутқ мутахассислари ўзларича фаолият кўрсатиб келаётган бўлсаларда, бу борада умумий бир замоनावий йўналишга эга эмаслар.

Шу ўринда адабиёт фани филологлар учун ҳам, санъат йўналишидаги ижодкор талабалар учун ҳам бирдай ўтилмаслиги, улар икки хил дастурга асосланиб, филологлар учун кенг ва чуқур, санъаткорлар учун эса умумий ва мақсадли ўтилиши керак.

Актёрлар от спорти чемпиони бўлишлари шарт бўлмаганидек, сахнада қиличбозлик ҳаракатини яхши намоиш қилиб беришларига чемпионлик талаб этилмайди. Худди шундай ғазални ўрганиш борасида ҳам уларга филологлардан талаб қилинадиган шартлар қўйилиши у даражада тўғри эмас. Муҳими, йигит-қизлар ғазални тушунсинлар, ота-боболаримиз каби қалбан “Навойихонлик” ва “Бедилхонлик” давралари тузадиган, уларни соғинадиган бўлсинлар.

Умида РАСУЛОВА

БАДИИЙ ИЖОД МАНЗАРАСИ

Кўнгил мусаввирлари инсон туйғуларини тиниқ, таъсирли ёритишда оҳорли ташбеҳлардан фойдаланадилар. Чуқурроқ мушоҳада қилинса, шоир қалбини жунбушга келтирган моҳиятни англаш мумкин. Демак, гап тасвир ва ташбеҳларнинг реаллигида эмас, улар замиридаги теран моҳият ва унинг ўзига хос ифода йўсинидадир. Икром Отамурод, Эшқобил Шукур, Азиз Саид, Сирожиддин Рауф, Вафо Файзуллоҳ сингари бир гуруҳ шоирларнинг ахлоқий, фалсафий қарашларида ана шу хусусият етакчилик қилади. Уларнинг ўзига хос услуби бедор кўнглидаги сирли жараённинг, фикр, мушоҳада уйғотган тўлқиннинг янги образлар тилига созлангани билан кўнгилга эстетик завқ бағишлайди. Масалан, Икром Отамурод “кангул”даги инжа туйғуларни образли тилда қуйидагича ифодалайди:

*Ватан –
боболардан қолган эътиқод,
руҳим мундарижасин кўҳна суврати.
Руҳим рангларига ранг бериб бот-бот
Руҳим мундарижасин безаб туради.*

Ватанни севмоқ имондандир, дейдилар. Шоир мусаввириона услуб билан эътиқод рамзи бўлмиш Ватаннинг бор таровати, салобатини турфа ранглар вобасталигида бадиий полотнода жуда нафис тасвирлайди. Шеърдаги “руҳ” сўзи эса, таянч моҳият, ишқ макон топган озод манзиллиги билан таъкид оҳангини майинлаштиради. Икром Отамурод лирикасида айнан шу руҳ эркинлиги камалакранг маъноларни товлантиради:

*Ёлғизлик
сен руҳим йўқотган савоб,
Руҳим топган гуноҳ сен
Ёлғизлик*

Умида РАСУЛОВА – филология фанлари доктори, профессор, 1977 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. Унинг “Ҳозирги адабий жараён: бадиий наср поэтикасида ритм”, “XX аср ўзбек қиссалари тадрижи” қўлланмалари ва “XX аср ўзбек қиссачилиги (поэтик изланишлар ва тараққиёт тамойиллари)” монографияси нашр этилган.

Икром Отамурод гуноҳ-савоб контрастида тазод санъатидан унумли фойдаланади. Ёлғизлик, танҳолик кишига ботин сасини тинглаш, тафаккур қилиш имконини беради. Покланиш, тозаришга илҳақ руҳ ибтидодаги гуноҳга тазарру этиб, савоб хайрига муштоқ бўлади. Ёлғизликда Яратганга илтижо қилиб тавозели, хокисор ҳолда тавба манзилига йўл олади.

Шоира, таржимон Дилором Абдурахмон ҳам табиат манзарасининг рангин ифодасини мусаввир нигоҳи ила тасвирлайди. Унинг “Ҳазонрез” шеърда куз фаслининг таровати, жозибаси куйидаги сатрларда акс этади.

*Кўк юзин қоплайди минг сирга тўла,
Армонли дийдадек гирён юлдузлар.
Шивирлаб, шитирлаб узилар барглар,
Ҳазонрез боғларда босилар излар...*

Матнда лирик қаҳрамон руҳиятидаги ҳасрату армондан зорланиш ҳисси шивирлаш ҳолати билан алмашинади. Баргнинг узилиб ҳазонга айланиши фониди шоир фоний умр фалсафасини контекст марказига жамлайди. Боғдаги излар хотираларга ишора қилса, юлдуз, барг тимсоллари одамнинг кабир оламдаги мавжудлигини нозик ҳис қилдиради.

Маълумки, шеър нафис санъат ҳисобланиб, унинг ўзига хослиги сўзни рамзийлик, бўёқдорлик, жарангдорлик сифатлари билан зийнатлашда кўринади. Шоирнинг маҳорати у яратган поэтик образларда, ифода маданиятида намоён бўлади. Сирожиддин Рауфнинг дўстига бағишлови бунга яққол мисолдир:

*Майдон ичра бир вафодор мард қани?
Чин вафодор марди майдон ўтгуси.*

*Мингта дўстинг бўлса ҳам кам, водариг,
Гарчи битта дўст қадрдон ўтгуси.*

Ҳаёт синовларида кишига тасалли, мадад берадиган, уни борича қадрлайдиган, шодлигу ғуссасига елкадош бўлган шахс ҳақиқий дўст мақомини белгилайди. Тириклик диёрида чин дўсти бор киши хотиржамлик, ҳаловат ичра фаровон умр кечирса, боқийлик оламида роҳату фароғатга мушаррафлик муждаси ҳадиси шарифларда ворид этилган.

Шеърдаги сўз бўёқдорлиги, бадий умуллашманинг фалсафий, эстетик мазмундорлиги китобхон руҳиятига ўзгача таъсир этади. Икром Искандар, Беҳзод Фазлидин, Бектемир Пирнафас, Муҳиддин Абдусамад, Хуршид Абдурашид, Насрулло Эргаш, Рустам Мирвоҳид, Жонтемир, Сухроб Зиё каби шоирларнинг шеърларида туйғуларнинг тасвирини бериш, кечинмалар уйғотган фикр, ўйлар суратини чизиб етакчилик қилади. Уларнинг шеърлари шеърхонни фикрлашга, муайян хулоса чиқаришига ундабгина қолмай, қалбларни гўзаллик туйғуси билан парваришлашга хизмат қилади. Аксарият ёшларнинг ватан, миллат ҳақидаги шеърларида ўзлик, миллий ғурур туйғулари ярқ этиб кўзга ташланади. Масалан, Муҳиддин Абдусамад бир шеърда шундай ёзади:

*отасин, онасин, ўзини алдаб,
юртин дардларига бўлмасдан далда
юрган ул кўзи кўр, кўнгли кўрлардан
юртим, ўзинг асра ватанхўрлардан.*

Бу сатрларда ёлгон, ҳийла кишини энг эъзозли ота, она, юртдан маҳрум айлаши, нафс бандисининг хорликка мубтало этилиши образли талқин қилинади. “Ватанхўр” поэтик топилмаси шоирнинг фарёди даражасини, миллатнинг қаҳри кўламини ҳис қилиш имконини беради.

Насрулло Эргашнинг “Йўлга чиққан тоғлар” шеърий тўпламида Туркистон мавзуси алоҳида ўрин тутди. “Туркистон шоирларига”, “Туркистонсиз болалар”, “Туркистон орзуси” сингари шеърларда хурлик, бирдамлик, толерантлик мавзулари мозий, бугун ва келажак фониди ёритилади.

*Ўтди соҳибқудрат зотлар қанчаси
Мағрур бошинг узра чекиб қанча оҳ.
Туркистон – очилган бешта панжаму
Афсус, тугилмаган беш панжам, э воҳ.*

Шоир аждодлар тийнатидаги ўзлик, ғурур ота юртни мардларча асрашга қувват бергани, пок тупроқни мардона ҳимоя қилганини ёдга солади. Беш панжанинг яқдиллиги буюк озодлик маслагига садоқат рамзи бўлиб, миллатларни эзгу ғояга йўналтиради.

Умр мазмуни маънавий етукликда деб билган аҳли донишлар бу ҳақдаги кўплаб ҳикматларни кейинги наслларга мерос қолдирган. Инсонийлик матлаби одамдан фоний дунё қутқуси, нафс найрангига маҳлиё бўлмай, тоза қалб, хайрли, фойдали амаллар билан ҳаётнинг ҳар бир лаҳзасидан унумли фойдаланишни тақозо этади. Насрулло Эргаш “Ҳасбиҳол” шеърида ушбу ҳикматни бундай изоҳлайди:

*Сўрарсиз умрнинг оти нимадир,
Манглайда борини яшаб ўтмоқми?
Йўқ, умр – дунёга минг бора улкан,
Каттароқ дунёни ташлаб кетмоқдир.*

Суҳроб Зиёнинг “Атиргул” шеъридаги рангин манзара ҳам тасаввурдаги қарашларни ўзгартириб юборади:

*Атиргул...
Ҳасратлар
бекордир,
Муҳаббат
абადий баҳордир!*

Бу инжа тасвир киши туйғулари, кечинмаларини нозик фаҳмлашга ундайди. Ҳа, муҳаббат баҳорий сурур, харорат улашадиган одамзотнинг мангу ҳамроҳидир, гулга мурожаат эса, туганмас дард ибтидосидек.

Мухтасар айтганда, чинакам ижодкор умуминсоний муаммо ёхуд инсоний кечинмани бадий ифодалар экан, танланган мавзу моҳиятини маъно кўламдорлиги ва унга мувофиқ шаклда ёритишни мақсад қилади. Номи зикр этилган шоирларимиз ўз асарлари ғоясини тасвирланаётган воқеа-ҳодиса, ишорали ҳаракатлар негизига сингдириб юбориб, ҳиссий самарадорликни оширишга интиладилар.

ШОИР ИЖОДИ ЎЗБЕК ТИЛИДА

Сирожиддин РАУФ

Улуғ турк шоири Ватан, халқ мустақиллигига бағишланган давлат мадҳияси муаллифи, турк адабиётидаги Жумхурият даврининг ёрқин намояндаси Меҳмет Акиф Эрсўй нафақат Туркиянинг, балки барча туркий элларнинг фахр-ифтихоридир. Меҳмет 1873 йилда Истанбулда таваллуд топган. Унинг отаси Меҳмет Тоҳир Афанди Фотиҳ мадрасасининг мударриси бўлиб, Ипакли домла номи билан танилган. Меҳмет Акиф дастлабки диний ва дунёвий билимларини Фотиҳ мадрасасида, яъни отаси Тоҳир Афандидан олади. У тўрт ёшида маҳалласидаги бошланғич мактабга боради, кейинчалик ўқишини Фотиҳ номидаги ўрта мактабда давом эттиради. Сўнгра уч йил лицейда таълим олади. У лицейни битириш арафасида, 1888 йилда отаси вафот этади. Бўлажак шоирнинг таълим ва тарбияси онаси асли келиб чиқиши бухоролик Амина Шарифахоним зиммасига тушади. Шарифахоним ўғлини институтга тайёрлаш мақсадида Ҳалқали Байтар ва Зироат мактабларида ўқитади. Меҳмет бу ерда араб, форс ва француз тилларини мукаммал ўрганади. Шоирнинг дастлабки шеърлари айнан Ҳалқалидаги Байтар интернатида ўқиётган пайтида ёзилган, биринчи шеър эса 1895 йил мактаб журналида чоп этилади. Бўлажак шоирнинг дилга яқин устозлари муаллим Ножий ва Ҳамидий эди.

1911 йилда Меҳмет Акиф газета-журналларда нашр этиб келинган шеърларини жамлаб “Сафаҳот” номли тўпламини эълон қилади.

Шоир ижодини икки босқичга бўлиб ўрганиш мумкин. Биринчи босқич “Болалик йилларидаги шеърлар”и бўлса, иккинчи босқич “Етуклик давридаги шеърлар”и ҳисобланади. Унинг болаликка хос шеърлари кейинчалик чоп этилган шеърини тўпламларига киритилмаган. Лекин болалик йилларида ёзилган шеърлари шоир ижодининг илк учқунлари сифатида муҳим аҳамият касб этади.

Сирожиддин РАУФ – “Шухрат” медали соҳиби. 1967 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини ва Тошкент давлат юридик институтини (ҳозирги ТошДЮУ) тамомлаган. “Ўйлаётган ой”, “Кўк гўмбаз”, “Сиз менга керакисиз”, “Таширф”, “Муаллақ чексизлик” каби шеърини китоблар ҳамда болалар учун “Ғалати мусобақа” деб номланган тўпламнинг муаллифи.

Маълумки, Туркия мустақилликни қўлга киритгандан сўнг мамлакатда давлат мадҳияси учун танлов эълон қилинади. Танловда 725 нафар шоир иштирок этади. Меҳмет Эрсўй ғолибга пул мукофоти берилишини эшитгач мусобақада қатнашишдан бош тортади. Тақдирнинг ёзмишини қарангки, шунча шоир иштирок этган танловда бирорта юракка яқин шеър топилмайди. Шунда маориф вакили Ҳамдуллоҳ Субҳий мусобақада белгиланган пул мукофотини ғолиб ўз хоҳишига кўра истифода этиши мумкинлигини таъкидлаб, Меҳмет Эрсўйни танловда қатнашишга кўндиради. Шу тариқа 1921 йил 2 мартда Туркия давлат мадҳияси дунёга келади. Мадҳия 14 март куни Миллат Мажлисининг иккинчи чорак мажлисида Мустафо Камол Отатурк нутқидан сўнг Исмат Пошшо томонидан йиғин аҳлига хабардор қилинади. Мажлис якунида маориф вакили томонидан давлат мадҳияси матни ўқиб эшиттирилади. Халқ вакилларининг кизгин қўллаб-қувватлаши билан 25 март куни Туркия давлат мадҳияси қабул қилинади. Муаллиф мадҳия мукофотини миллат эҳтиёжига ҳадя қилади.

Меҳмет Эрсўй бутун умрини турк шеърятини ривожига бағишлади, турли мавзуларда янгича шеърлар ёзди ва қатор шеърини тўпламлар нашр этди. Шоирнинг шеърини китоблари ҳақида турк олими Ф. Гўкчек шундай фикр билдиради: “Меҳмет Акифнинг “Етуклик давридаги шеърлар”ни етита китобда жамланган. Китобларнинг кетма-кетлиги “Сафаҳот”, “Сулаймония минбариди”, “Ҳақ ваҳийси”, “Фотиҳ минбариди”, “Хотиралар”, “Осма” ва “Соғлар”дан иборат. Шоир вафотидан кейин бу китоблардаги барча шеърлари “Сафаҳот” номи остида битта китобга жамланиб нашр этилган, бу эса Меҳмет Акифнинг фақат битта шеърини китоби бор деган янглиш тушунчаларга олиб келмаслиги керак”. Кейинчалик бу китобнинг тўлдирилган нашри олти маротаба қайта-қайта босилиб чиқди.

Меҳмет Акиф Эрсўйнинг ҳаёти ва ижоди Ўзбекистонда ўтган асрдаёқ кенг ўрганилган эди, десак хато айтган бўламиз. Бу имконият мамлакатимиз мустақиллигидан кейин пайдо бўлди. Қисқа вақт ичида бу мавзуга ўзбек олимлари томонидан катта эътибор қаратилди. Жумладан, олимларимиздан Хулқарой Болтабоева шоир ижодини ўзбек жадидлари фаолияти билан боғлаб тадқиқ этган бўлса, Пошшажон Кенжаева Эрсўй ва унинг замондошлари шеърятини таҳлил қилди.

Бугун ўзбек китобхонларининг Меҳмет Акиф Эрсўй ижодидан хабардорлиги қай даражада? Таассуфки, бу борада ҳам ютуқларимиз мақтанадиган даражада эмас. Истиқлол арафасида таниқли ўзбек шоири Тоҳир Қаҳҳор “Туркия – хур турклар диёри” сарлавҳаси остида “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида “Туркия мадҳияси”ни совет Ўзбекистонидида илк танитувчи мақола эълон қилган эди. Мақолада мадҳия муаллифининг қисқача таржимаи ҳоли ҳам киритилган. Муҳим жиҳати, Тоҳир Қаҳҳор мадҳияни аруз вазни талаблари асосида ўзбекчалаштириб тақдим этган. Бу саъй-ҳаракатлар ўзбекистонлик ўқувчиларни Меҳмет Акиф ижоди билан таништирувда бошланғич қадам бўлган эди. Ҳозирда мадҳиянинг турли шоирлар томонидан ўзбекчага ўгирилган бешта намунаси мавжуд.

Меҳмет Акиф Эрсўй қаламига мансуб битиклар ўтган асрнинг 90-йилларидан бўён таниқли ўзбек шоири ва таржимони, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Миразиз Аъзам томонидан изчил ўзбекчалаштириб келинмоқда.

Бу таржималар 2022 йил Тошкентда чоп этилган “Туркий адабиёт дурдоналари” 100 жилдлик асарлар мажмуасининг 49-жилдига киритилган, Ўзбекистондаги қатор адабий газета ва журналларда босилган.

2022 йилда шоирнинг “Сафаҳот” китоби Миразиз Аъзам таржимасида ўзбек тилида тўлиқ нашрдан чиқди. Туркия Республикаси Президенти Ражаб Тойиб Эрдоғоннинг ушбу нашрга сўзбоши ёзгани биз – ўзбек китобхонларини жуда қувонтиради. “Сафаҳот” сўзи ўзбек тилида “Саҳифалар” деган маънони билдиради. Бу асар яхлит китоб ҳолида чоп этилмасдан аввал ҳам ундан парчалар матбуотда эълон қилингани боис ўзбек ўқувчилари орасида у туркча номи билан машҳур эди. Таржимон шуни инобатга олган ҳолда унинг номини аслиятдагидек қилиб қолдирган.

Таржимон Меҳмет Акиф асарлари ўзбек зиёлиларига, хусусан, замонавий шоир ва ёзувчиларга ватанпарварлик бобида ибрат, уларнинг қизғин ижодий фаолиятига яхши маънода туртки бўлишига умид қилади. Фурсатдан фойдаланиб, мўътабар шоир, адиб ва таржимоннинг каминага тақдим этган “Сафаҳот” китобидаги дастхатга эътиборингизни қаратсам. Дастхатда “Мазкур китоб ўз ижодингиз ва “Шарқ юлдузи” журналини янада юксак кўтариш учун қилаётган меҳнатингизга самаралар беришига ишонаман” деб ният билдирилган ва имзо қўйилган. Бу тилак Миразиз Аъзам учун Меҳмет Акиф Эрсўй феномени нечоғли қадри эканини кўрсатади.

Китобнинг таржима қилиниш жараёни ҳақида Миразиз Аъзамнинг рафиқаси, ўзбекнинг яна бир машҳур ижодкори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, шоира Қутлибека шундай ҳикоя қилади:

“Бу китоб болаларимнинг отаси, заҳматкаш ижодкор Миразиз Аъзамнинг неча йиллик меҳнатлари самараси. Етти китобдан иборат асарни ҳали саломатлиги ҳозиргидан анча яхши пайтларда тунларни тонгларга улаб таржима қилган эди. Навбат охириги китобларга келганида, афғон урушларида олган жароҳатининг асоратлари қийнаб, умуртқа поғонасидаги оғриқ кучайиб кетиб, Миразиз аканинг ёзишга қурби келмай қолганди. Шундаям оғриқлари сал пасайса, дарров компьютерга ўтирар эди.

“Имкондан ортиқ имкон топилмас, деган экан бир донишманд. Ўзингизни ҳадеб қийнайверманг”, дея қойинсам:

“Бу менинг сўнгги ишим бўлиши мумкин. Бироз яхшиман. Улгуришим керак, – дерди оғриқларни сездирмасликка уриниб”.

Хайриятки, таржимон ўз меҳнатининг самарасини – китоби чоп этилганини кўрди. Миразиз Аъзам ҳозир 90 ёшга яқинлашиб қолган.

“Бу асарда “Қуръони Каримдан келтирилган иқтибослар заминиде шоир ўз халқининг изтироблари, дардларидан сўз очади. Таржима қўлёмасини оққа кўчирар эканман, қулоғимга Меҳмет Акиф Эрсўйнинг овозига қўшилиб ўзимизнинг миллатпарвар жадидларнинг ҳайқириқлари ҳам янграгандай бўларди, – деб ҳикоясини давом эттиради Қутлибека хоним. – Миразиз ака ётган кўйи сатрларни тузатиб айтар, мен эса компьютерда тўғрилардим. Баъзи сатрларнинг охирига етгунимизча боши эсдан чиқиб қолар... Иш ниҳоятда қийинчилик билан кечарди”.

“Сафаҳот” номли китобда Меҳмет Акиф Эрсўйнинг ижоди, шунингдек, давлат мадҳиясининг ёзилиш сабаблари, умуман олганда шоирнинг ижодий қарашлари

ёритилган. Унинг “Қандайсан?” шеъри Миразиз Аъзам таржимасида мана шундай жаранглайди:

*Ломаконлардамисан, эй, гойиб Илоҳ? Кўзим сен сари,
Кезаман оламларнинг ич-у тошин азалдан беридир.
Сочилиб қуббангда қотган, у ёғдунинг қатралари,
Сени ҳар жойдан излаган ёшларимнинг изларидир.*

Шоир шеъриятининг мавзуи, лирик қаҳрамонлар тасвири реал ҳаётга асосланади. “Маҳалла қаҳваси” шеърида шоир лирик қаҳрамонини “умри қаҳваларда ўтган инсон” дейиши ҳам реал ҳаётга ишора. Аслида “Маҳалла қаҳваси” шеъри шоирнинг укаси Ҳусайн Авнийга аталган. Бу шеърнинг бош ғояси айнан қаҳва ҳақида эмас, балки қаҳва баҳонасида маҳалла номига доғ тушираётган одамлар ҳақида. Шеърда шундай сатрлар бор:

*Азобдадир Аллоҳ кирса тушига,
Нега толиқасан фоний дунёда.
Ўлим ҳақ, тўғри йўл олар жаннатга,
Ёхуд қаҳва янглиғ гарқсан зулматга.*

Шоир бу сатрларда инсоннинг бир кун келиб ўткинчи ҳаётдан толиқиши, алалоқибат ўлим ҳақлигини ўйлаб тунларини бедор ўтказиши, қилмишларининг тўғри-нотўғрилигини кўз олдига келтириб, боқий дунё билан видолашиши жараёни асносида кечмиш “қора амаллар”ни қаҳвага ўхшатади.

Шоирнинг “Байрам” номли шеърида ишқ-муҳаббат мавзуси байрамона тараннум этилади.

*Денгиз тўлқинсиз бўлмас,
Кўнгиллар бешиқ бўлмас.
Ёри гўзал ошиқнинг,
Боши балодан чиқмас.
Шошил эй, чеҳра-и моҳ, иншаАллоҳ...*

Бу шеърда шоир халқона оҳанглардан моҳирона фойдаланган, халқ туркуларидаги шаклий ўзига хослик яққол сезилган. Маълумки, турку жанри туркий халқлар оғзаки ижодида машҳур жанр ҳисобланади. Махсус оҳанг, мусиқа жўрлигида айтилган. Қадимда бутун халқ қўшиқларини ҳам “турку” деб аташган. Туркуларнинг асосий мавзуси бирор мавсум, воқеа таъсирида пайдо бўлган туйғуларни шеърга солишдир. Шоирнинг ватан химоячиларига бағишланган “Жанг қўшиғи” шеърида ватанпарварлик руҳи устуворлик қилади. Шеърда ҳар бир инсонни тўлқинлантириб юборадиган мана бундай мисралар бор:

*Аллоҳга, ўзингни жангга бос,
Жонингни қурбон қил Ватан йўлида.
Бу шарафга ҳар ким муяссар бўлмас,
Қани жасур ўғлон, омад ёр жангда.*

Шоир ижодида ватан мавзуси алоҳида йўналиш ҳисобланади. Чунки Меҳмет Эрсўй шеърда ватан тушунчасини кенгроқ талқин этди, бу эса замонавий турк шеърятининг такомилга хизмат қилди. Унинг “Ватан учун” шеърига эътибор қаратсак:

*Нималар қилмадик шу ватан учун
Кимимиз ўлдик
Кимимиз нутқ сўзладик.*

Меҳмет Акиф Эрсўй ҳақиқатан ҳам ватанини, юртини, халқини куйловчи шоир. У замонавий турк шеърятининг тараққиётига ўз ижоди билан улкан ҳисса қўшди. Янгича фикр, янгича талқин шоир ижодининг ўзига хос жиҳати ҳисобланади. Ватан озодлиги, халқ озодлиги шоирнинг энг катта орзуси бўлган. Хуррият орзуси фақатгина ўзбекнинг эмас, балки бутун туркий халқлар орзуси эди. Бу мавзудаги шеърлар Эрсўй ижодига ҳам бегона эмас эди. Унинг “Инсон”, “Истибод”, “Хуррият”, “Уйғон”, “Берлин хотиралари”, “Шарқ”, “Кеча”, “Ҳижрон”, “Жанг қўшиғи” каби бир қатор шеърларида турк халқининг орзу-умидлари қаламга олинади.

Сўзимни Меҳмет Акиф Эрсўйнинг рафиқасига аталган шеъри билан яқунламоқчиман. Оташин шоирнинг ҳаётидаги энг яқин ҳамдами, у билан умрнинг бутун аччиқ-чучукларини тотган аёлга аталган сатрлари, назаримда, ижодкорнинг дилидаги бор сўзларини очиб берган. Бу шеър, менинг назаримда, ҳассос таржимон Миразиз Аъзам қалбидан ҳам сизиб чиққандек тасаввур уйғотади:

*Сени бир нурга чиқарсам, дея турдим, шошдим,
Эй, бутун долғали умримда ҳаёт йўлдошим!
Тоғмидир қарши келган, тошмидир, доим ошдим!
Буришган манглайимга тушди бу сафар ўз тошим!*

Яраш ОЛЛАМОВ

УЛКАН ИЛМИЙ ИЗЛАНИШ ҲОСИЛАСИ

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси академиги, юридик фанлари доктори, профессор Акмал Саидовнинг “Ҳазрати Занги Ота” китобининг тўлдирилган иккинчи наشري нафақат Ўзбекистон, балки бутун мусулмон дунёси ҳамда бошқа хориж давлатларида ҳам жиддий илмий ва амалий кизиқиш уйғотиши шубҳасиз. Чунки “Ҳазрат Занги Ота ҳақида узоқ ва интиқ кутилган китоб яратилди. Академик, профессор Акмал Саидов исломий руҳоният оламидаги ҳавойи бўшлиқни беназир, улкан илмий меҳнати, изланишлари, қомусий билимлари ҳосиласи бўлмиш “Ҳазрат Занги Ота” китоби билан зийнатлади”¹

Гоятда кенг ҳажмдаги мазкур асар тарихий, археологик, географик материаллар ҳамда дунёвий ва диний билимларга бой бўлиб, унда нафақат Занги Ота ва Анбар Оналаримиз каби тарихий шахслар, балки улар билан замондош бўлган бошқа авлиё ва улуғлар ҳаёти ҳамда фаолияти билан боғлиқ ривоятлар, воқеалар, ўша даврдаги баъзи шаҳарлар, объектлар археологик ва географик жиҳатдан янги талкин этилган².

Асарнинг тўлдирилган ва қайта ишланган мазкур иккинчи наشري янги – бешинчи, олтинчи, еттинчи, саккизинчи, тўққизинчи ва ўнинчи боблар билан тўлдирилган.

Ҳаққоний равишда улуғ авлиёларнинг тўғридан-тўғри қон-қариндоши, айни чоғда, Яссавий тариқатининг йирик намояндаси, халқимиз орасида ислом динининг кенг ёйилиши ва фикҳ қоидаларининг жорий этилишида алоҳида хизмат кўрсатган улуғ авлиёлардан бири бўлган тарихий шахс Занги ота ҳақидаги мазкур

¹ Равшанов П. Илму маънавият хазойинидан ҳазрат Занги Ота қомусий талқини // “Дарё” газетаси, 2015, 24 сентябрь.

² Батафсил қаранг: Акмал Саидов. Ҳазрат Занги ота / Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи наشر. – Т.: “Zamon-Press-Info-Nashriyot uyi”, 2023. – 752 б.

Яраш ОЛЛАМОВ – юридик фанлари номзоди, доцент. 1955 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) юридик факультетини тамомлаган. Унинг “Авесто” ва унинг инсоният тараққиётидаги ўрни”, “Тарихий атамашунослик”, “Тинчлик ва осойишталик – улуг неъматдир”, “Конституция ва маҳаллий давлат ҳокимияти”, “Ўзбекистонда миллий давлатчилик назариясининг ҳуқуқий асослари” (V-VI-VII тўпламлар – Ўзбекистон Фанлар Академияси Фалсафа ва ҳуқуқ институти”, “Хоразм давлатчилиги тарихи” каби илмий тўпламлар, ўқув қўлланмалар, китоб ва рисоалари чоп қилинган.

китобда “Занги Ота мажмуаси” ноёб меъморий мўъжиза сифатида таърифланган. Мақбара қурилишида Соҳибкирон Амир Темур ва Мирзо Улуғбекнинг ўрни ҳақидаги нақлларга ҳам тўхталган. Мазкур фактлар асосида Амир Темур ва Занги Ота ўртасидаги маънавий боғлиқлик ҳамда Амир Темурнинг ижтимоий-сиёсий қарашлари тўғрисида фикрлар билдирган.

Асарда Занги Ота яшаган XII асрдаги тасаввуфга оид баъзи ёндашувлар хусусида ҳам тўхталиниб, ислом дини билан тасаввуф тариқатлари ўртасида узвий боғлиқликда кечган тарихий жараёнлар ҳақида қатор тарихий маълумотлар келтирилган. Бу жараёнларнинг Марказий Осиёда ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий вазиятига ижобий таъсир кўрсатгани, натижада минтақада ислом дини ривожининг навбатдаги босқичига туртки бўлгани қайд этилган. Тасаввуф таълимоти бўйича тадқиқотларда тариқатлар ўртасида ҳам узвий ва ўзаро муштарак жиҳатлар, ҳам ўзига хос фарқли томонлар мавжуд эканини инобатга олиш тўғри йўл эканлиги алоҳида уқтирилган ҳолда Яссавий тариқатининг улуғ машойихи бўлган Занги Ота таълим-тарбия услубининг асосий манбаи ҳисобланадиган “Фақрнома” асарининг барча саҳиҳ тариқатлар таълим услубига ўхшашлиги қайд этилган.

Занги Ота шахси ва унинг фаолияти бўйича чуқур изланишлар олиб борган олим машҳур алломалар, шоирлар, хорижий ёзувчилар ва бошқаларнинг асарлари, хотиралари асосида Занги Отанинг қаромат ва фазилатлари ҳақидаги шеър ва қасидаларни тўплаб, Махтумқули, Шамс Ўзгандий, Камий, Салоҳиддин Тошкандий, Хожа Камол Хўжандий, Ҳазиний, америкалик олим Девин Де Уиз ва бошқаларнинг асарлари, шеър ва мақолаларида Занги Ота ҳақида ёзилган байт ва воқеаларни келтирган.

Асарнинг “Занги Ота ва Анбар Она тарихига доир янги тадқиқотлар” бобида “Занги Ота нафақат элнинг мол-ҳоли, кўй-кўзиси сонининг мунтазаам кўпайиб боришини таъминлаган, балки ўз қавмига диний-руҳоний етакчи сифатида турли маиший низоларни ҳал қилган, кўнгишларга осойишталик бағишлаган, ишончу эътиқодга даъват этган, хаста-беморларни даволаган ва ҳатто, илоҳий қароматлар кўрсатган. Натижада ул зот чорвачиликнинг ҳомийси ҳамда азиз-авлиё, деб эътироф этилган ва улуғланган” дейилади. Бу орқали Занги Отанинг етук ахлоқ-одоб соҳиби, ҳаким ва табиб, сўфий ва авлиё, тасаввуф тариқатининг йирик намояндаси мақомида “Ҳимматий” деган номга ҳар томонлама муносиб яшагани, бутун умри Моваронуннаҳр халқлари ҳаётининг оғир ва даҳшатли даври – мўғул истилочилари мамлакатни хонавайрон қилиб, халқни қуллик исканжасига солган бир пайтда Занги Ота ва унинг издошлари ватанпарварлик ва меҳнатсеварлик, адлу инсоф, поклик ва яхшилик, меҳр-шафқат ва художўйлик каби умуминсоний ғояларни тарғиб қилганлигини қайд этади. Бу каби юқори мақом ва обрўсига қарамай, ҳаётда фақир ва дарвешсифат одам бўлгани, кишиларнинг сигирларини боқиб, подачилик қилиб, ҳалол ризқ топиб, ғарибона ҳаёт кечирганлигини баён қилади.

Худди шунингдек, халқ орасида афсонавий шахсга айланган Анбар Она ҳақида келтирилган маълумотларда Анбар онага бағишлаб ўтказиладиган урф-одат ва маросимларнинг кўпчилиги сув тошқини, бола туғилиши ва ҳосилдорлик билан боғлиқ бўлгани, сумалак учун тайёрланган буғдойнинг тез ёки секин униб чиқиши ҳам Анбар Она номи билан боғланганига доир қизиқарли маълумотлар келтирилган.

Муаллиф томонидан “Буғроҳон яшаган шаҳарни ва унинг қабрини зиёрат қилган вақтимда фидойи ўлкашунос ва шу юртлар билимдони, кўнғирот уруғи вакили У.Ембергенов билан суҳбатлашдик. У кишининг сўзларига қараганда, қадим замонларда бу ерда катта қалъа ва порт-шаҳар мавжуд бўлган, унинг минорасидан

Кўхна Урганч кўриниб турган”³ каби янги географик маълумотлар ҳам берилган. Муаллиф археологик қазишмалар вақтида бу ерда миноранинг пойдевори, қалъа деворлари ўрни, кўхна қудуқ ва Буғрохоннинг қабри топилгани ҳамда бу йўналишдаги илмий, тарихий, археологик изланишлар охирига етказилиб, ушбу ҳудудни муқаддас зиёратгоҳга айлантириш бўйича қайта тиклаш ва ободончилик ишларини олиб бориш мақсадга мувофиқ эканлиги таклифини илгари сурган. Бу борада ўзбек академиги Яхё Ғуломовнинг XX асрнинг 40-йилларида Хоразмда қадимги суғориш тарихини ўрганишга бағишланган тадқиқотида Ўрта асрларга мансуб Буғрохон шаҳрининг қадимий ўрни тўғрисида алоҳида тўхталаркан⁴, Ўзбекистон Республикаси истиқлолга эришган йиллари бу шаҳарнинг умумий майдони 80 гектардан ошиқ бўлгани, девор билан ўралмаган работ, мудофаа девори билан мустаҳкамланган шаҳристон ва работдан иборатлиги тўғрисида қимматли маълумотларни беради.

Шунингдек асар, Қашқадарёдаги энг йирик зиёратгоҳлардан бири бўлган Султон Мир Ҳайдар ота меъморий ёдгорлик мажмуаси ҳақида сўз бораркан, кўплаб илмий ва тарихий манбалар ҳамда тарихшунос олимларнинг маълумотларидан фойдаланилган ҳолда ўша даврда Насафдан ҳам йирик шаҳристон – Касбида Ҳазрат Занги отанинг устозларидан бири – Ҳаким ота (Сулаймон Боқирғоний) томонидан башорат қилинган улуғ авлиёлардан бири – асл исмлари Хожа Шамсиддин ибн Шайх Жамолиддин бўлган Султон Мир Ҳайдар отанинг оиласи, унинг Хоразм, Бухоро ва Қарши чўлидаги Касби кўрғонидаги ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ воқеалар ҳикоя қилинган. Асар “ўша даврда қунига етти қарвон чиқиб кетса, етти қарвон кириб келган”, “қирқ тегирмон, юзта новвойхона доимий ишлаган. Ҳар бир бозор алоҳида бўлган”и, Касби шаҳрининг саккизта мадрасасида Султон Мир Ҳайдар отанинг мингдан ортиқ шогирдлари тарбия топиб, ўзига хос мактаб яратилганлиги, диний ва дунёвий илм-фаннинг ривожланганлиги тўғрисидаги маълумотлар билан ҳам қизиқарлидир.

Муаллиф тадқиқотларига суянган ҳолда “Хожа Шамсиддин Султон Мир Ҳайдар ота ва Қусам Шайх Ҳазратларининг бош фарзанди Оқмуҳаммад оталар Қашқа воҳасида деярли бир замонда яшаб, “Ясавия таълимотидан бахраманд инсонлар ва шу таълимот давомчилари бўлган”, “барчаларининг шажараси Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.)га уланиши каби муҳим ҳолатлар бу борада келгусида янада изчил тадқиқотлар олиб боришни тақазо этишига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир”⁵, деган хулосага келади.

Асарнинг “Занги Ота сайили – тарихий байрам” фаслида мамлакатимизда мустақиллик йиллари ўтказилаётган халқ сайлларининг мазмунан ўзгариб, кўпроқ миллий тус олаётгани қайд этиларкан, илгари Занги ота сайили ҳам Тошкент аҳли, ҳам шаҳар атрофида яшовчи аҳоли томонидан сабрсизлик билан қутиладиган, шаҳар ташқариси, шу жумладан, чет ўлкалардан ҳам бир қанча меҳмонлар иштирок

³ Акмал Саидов. Ҳазрат Занги ота / Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашр. – Т.: “Zamon-Press-Info-Nashriyot uyi”, 2023. – Б. 445.

⁴ Яхё Ғуломовнинг ёзишича, ушбу кўхна шаҳар Амударёнинг ўша даврлардаги ирмоқларидан бири – Қорақўл дарёсининг ўнг соҳилида жойлашган. Уни баъзан Мадминя деган ном билан ҳам аташган. Қадимий шаҳар арк, шаҳристон ва работдан иборат бўлган. / Акмал Саидов. Ҳазрат Занги ота / Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашр. – Т.: “Zamon-Press-Info-Nashriyot uyi”, 2023. – Б. 445.

⁵ Акмал Саидов. Ҳазрат Занги ота / Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашр. – Т.: “Zamon-Press-Info-Nashriyot uyi”, 2023. – Б. 457.

этадиган гавжум байрам бўлганлигини таъкидлайди. Бунга мисол тариқасида Фафур Фуломнинг “Шум бола” асарини, хорижлик тадқиқотчи Евгений Шуйлер (1873-йиллар) ва Владимир Гордлевский (1929 йил) таассуротларида Занги Ота сайили одатда ковун пишиғи мавсумида бўлиб ўтганлиги, Сайид асад (яъни, июль) ойида бошланиб, мезон ойида якунига етганлиги, хусусан, 1929 йилдаги сайилнинг якуни 13 сентябрь, жума кунига тўғри келганлиги тўғрисида қизиқарли маълумотлар келтиради⁶.

“Ҳазрат Занги ота” китобининг қорақалпоқча нашрига кириш сўзи” фаслида ушбу китоб тўғрисида зиёлиларимизнинг билдирган фикр-мулоҳазалари, китобнинг қорақалпоқ тилига таржима қилингани, Занги отанинг устози Сулаймон Боқирғоний, Занги Ота ва Анбар Оналарнинг фарзандлари, Анбар Онанинг отаси Буғроҳон тўғрисида кўшимча маълумотлар келтирилган.

Китобнинг “Занги ота ёдгорлик мажмуасидаги битиклар” деб номланган бобида Ўзбекистон обидаларидаги битикларнинг тарихий ва маънавий аҳамияти, ушбу битикларда Тошкент вилояти тарихи, Занги Ота меъморий мажмуасидаги битиклар таърифи кўплаб манбалардан фойдаланилган ҳолда илмий жиҳатдан атрофлича таҳлил этилган. Муаллиф биринчилардан бўлиб юртимиз обидаларидаги тарихий битиклар маъно-мазмун асосида уларни турлар бўйича таснифлаган.

Занги Ота шажараси, сулоалари ва тарихи тўғрисида изчил изланишлар олиб борган олим китобнинг “Занги отанинг шажара ва силсилаларига доир янги маълумотлар” деб номланган бобида Аҳмад Яссавийнинг набираси ва Занги Отанинг қариндоши Сузук ота, Сузук отанинг шогирдлари Садр, Бадр ва Чўпон оталар тўғрисида янги манбаларни баён этган.

Занги Ота маърифатининг асоси, манбалари ва аҳамияти, тарбия ва одоблари, бурчлари, шунингдек жамият одоблари каби масалалар “Занги Ота маърифати” деб номланган бобда оят ва ҳадислардан мисоллар келтирилган тарзда берилган.

Академик Акмал Саидовнинг ушбу китобидан ўрин олган “Ҳазрат Занги Ота” китоби – матбуот нигоҳида” деб номланган бобига эса Ҳазрат Занги Ота ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ илмий изланишлар ва ушбу мавзуда матбуотда эълон қилинган мақолалар киритилган.

Китобнинг илова қисмида иқтибос берилиш тартиби асосида Қуръони карим суралари ва оятларининг рўйхати, Занги Отанинг аجدод-авлодлари шажараси, Яссавия тариқати силсиласи, Ҳазрат Занги Ота силсиласининг бир тармоғи, Хожа Аҳмад Яссавий насабномаси, Яссавия тариқати силсиласи, Ҳазрат Занги Ота силсиласи, Хожа Аҳмад Яссавий насабномаси, Яссавия тариқати силсиласининг бир тармоғи, Ҳазрат Занги Ота ҳақидаги асосий бирламчи манбалар, исмлар кўрсаткичи, айрим сўз ва иборалар изоҳи, қабрларни зиёрат қилиш одоби каби масалалар ҳам ёритилган бўлиб, буларнинг барчаси тарихий сиймо Ҳазрат Занги ота ҳақидаги бебаҳо манба бўла олгани қувонарлидир.

⁶ Акмал Саидов. Ҳазрат Занги ота / Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашр. – Т.: “Zamon-Press-Info-Nashriyot uyi”. 2023. – Б. 474.

Мухаббат САФОЕВА

“ЁНАЁТГАН ЙЎЛ”НИ ЎҚИБ...

Эссе

Мен Абдулла Шерни файласуф эмас, дастлаб шоир сифатида таниганман. У Одам Ато фарзандлари хали ном қўймаган, фақат ҳис этиш мумкин бўлган туйғуларни идрок этишимга ёрдам берарди.

Эсимда. Талабалик йилларим дарс вақтида унинг шеърларини дафтарга кўчириб ўтирардим. Менга янги бир дунё очаётганга, инсон аталмиш мавжудотнинг кўнгил сайёраси ҳақидаги билимларимни ошираётганга ўхшарди бу шеърлар. Ҳеч кимга айтолмаган сўзларимни шу шеърлар ёрдамида изҳор этишга чоғланганларим қанча...

Орада бироз танаффус бўлди. Шоирни ўн йилча ўқимамай қўйдим. Бу ўн йил ичида китоб ўқимадим дегани эмас, Абдулла Шерни мутолаа қилмадим, холос. Муаллифнинг деярли ҳамма китобларини ўқиб чиққаним учун, у менга бутунлай кашф этилгандай туйила бошлади. Мана, бугун эса тагин ўз севган шоиримнинг қаршисидаман. “Ёнаётган йўл” менга нафақат Абдулла Шерни, балки ўз қалбимни ҳам ҳали ўқиб тугата олмаганимни, эҳтимол тугата олмаслигимни англатапти...

Шундай. “Ёнаётган йўл” мана неча ойдан бери столим устида. Шу ўтган ойлар мобайнида мен уни неча марталаб қўлимга олдим...

*“Мен ишондим, қаттиқ ишондим,
Сўнг қоқилиб бурним қонади.
Қизил қонга беланган жоним,
Гулхан бўлиб энди ёнади...”*

Вақтнинг чархпалаги бошимни айлантиради. Бу чирпанишларга дош беролмай кўзларимни юаман. Лаҳзалар қариган умримни келтириб кўзларимга тикади кумдай...

Мухаббат САФОЕВА – 1969 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Сирли нигоҳлар”, “Исмсиз ришталар”, “Ҳаёт гули”, “Ой ифори” каби назмий ва насрий тўпламлари нашр этилган.

Шоир ёки ёзувчи ҳақида одатда у ҳаётдан кўз юмгач кўпроқ ёзилади. Гўё бу иш тириклигида ноўрин. Мен эса Абдулла Шер ХХI аср ўзбек шеърлятида ҳақиқатда фалсафий драматизмни бошлаб берди, дея оламан. Ҳолбуки, шоирнинг бирорта асари ҳали театр сахнасига чиқмаган. Чиққандиру, ё мен бундан беҳабарман.

Унинг биргина ХХ аср жаллоди “Иосиф Сталинга” шеърини олайлик. У сатрлар бошиданоқ сизни улкан фожеанинг томошабинига айлантиради. Шеър ниҳоясига етгунча чинакам урушнинг оловли йўлларида юриб ўтишингизга тўғри келади. Қалбингизнинг туб-тубидан жасоратга қодир улуғ миллатга мансублик ифтихори калкиб чиқади. Ва сиз ўша машъум каснинг бўғзига ўткир тирноқларингизни ботиришдан тап тортмайсиз. Кафтингиздаги бир сиқим кулни Кремль деворларига юрак тўла фарёд, нафрат қоришган ғурур билан сочиб юборасиз. Қулоқларингиз тагида эса жангчининг хитоблари жаранглайди:

*“Сен-чи, кимсан? Олис бир қўлка,
Ботқоқларда йўқолган йўлсан!
Мосувосан – еттиёт ўлка
Деворида бир сиқим кулсан!”*

Шоирнинг шеърляти мен учун гоҳ мана шунақа жанг майдонига айланса, гоҳ эгакларга таралаётган сувнинг шилдироси остида ой нур сочган далаларга етаклайди. Гоҳ совуқда қотган бармоқларимни нафасим ҳовурида иситишга урилиб “кух-кух”лаганча, қор тегиб музлаган ғўзапоялар қошида эгиламан, ўзим билмасдан...

*“Тани қизғини, барглари тажанг
Шилдираган ғўзапоялар.
Таратади кулранг бир оҳанг
Қорга ташлаб узун соялар...”*

Кўёш бошига кип-қизил рўмолини ўраган гоҳи кезларда эса синфдошлар билан теримдан қайтаёткиб кимсасиз чайла атрофида ўралашамиз. Полизнинг у-бу ерида унутилиб, думалаб ётган қовунларни этакларимизга соламиз. Узун-узун поялар оёқларимизга ўралиб йиқиламиз, “гув-гув” куламиз...

*“Сентябрь кўёши силайди илиқ,
Юзимиз, елкамиз, қўлларимизни,
Дунё мунча ғўзал, мунча хуш қилиқ,
Тангри узун қилсин йўлларимизни!..”*

* * *

“Ёнаётган йўл”га қўл чўзаман тагин. Бу сафар у мени атрофини гужумлар ўраган, деворлари оқ, шовкин тўла мактабим бағрига етаклаб боради. Шунда парталар оралаб кимнингдир титроқ қўллари гул узатади...

*“Биз икки синфдош яхши кўрардик
Ҳовлини бегаган қийғос олчани.
Бирга дарс қилардик, учар гилам деб
Олча остидаги эски шолчани.*

*Униққан шолчага бағримиз бериб,
Бадавлат эдик биз – баҳордек хушрўй.
Қисмат олиб кетди бир экин бўлиб,
Бизга етолмасдан қолиб кетди тўй...”*

Шу пайт – кишлоқ бўйлаб оқшом чўкаётган бир пайтда қулоғинга хофизнинг ноласи эшитилади-ю, бирдан ҳамма манзара ўзгаради. Оппок либосли келинчакнинг бармоқлари тутиб турганини кўрасан ўша гул узатган кўлни...

*“Болалик аталган азиз диёрнинг
Бағрида ҳануз бор олис ул кишлоқ;
Мен ҳануз этагин тутиб баҳорнинг
Соғиниб яшайман сени, қизгалдоқ...”*

Соғиниб ўқиётган сатрларинг ичингдаги бошқа соғинчларни уйғотиб сени изтироб олови лов-лов ёнаётган йўллардан қайта ва қайта омон олиб ўтаверади мана шундай. Гўё қалбинг шу чоққача мудраб ётгану, ўзингни шу нотавонлик ичида сезиб вужудинг хўрликка тўлади. Дафъатан ўзинг ҳақингда ўйлай бошлайсан. Дунёга келганинг, ким бўлиб яралганинг, сенга Сўз айтишдек неъмат ато этилгани, зувалангни қораётган Эгам лойингга шу қудратдан бир чимдим кўшгани эсингга тушиб кетади...

*Салом, Шеърим! Ниҳоят, мана,
Чиқиб келдинг даъфатан боғдан.
Ва забт этиб руҳимни яна
Ёниб боқдинг сўнги япроқдан.
Қиш ҳам ўтди, ёз ўтиб кетди,
Бир сенгина қолдинг, Шеъргинам.
Қайғурма деб: “керакман кимга?”
Умид билан бўйгинангни чўз:
Жарангласин етти иқлимга
Иккимизга умр бўлган Сўз.
Яхшиям Сўз бор...
Яхшиям...*

* * *

Орадан анча фурсат ўтди. “Ёнаётган йўл”даги фикрларим дабдурустдан тўхтаб қолди. Юрагим оғриб юрди, ойлаб оғриди, аммо қаламни тутмоққа ҳад йўқ, журъат йўқ. Абдулла Шерни фақат расмларда кўрган бўлсам ҳам, мийиғида кулимсираган тирик бир нигоҳ “сендан сўрадимми, эпласанг ёз, эпламасанг тўхтат” деган ишорани қилаётгандай. Шу нигоҳдан ўзимни олиб қочмоқчи бўламан. Сўнгра кутилмаганда ундан эмас, ўзимдан қочаётганимни сезиб қоламан. Китобга қўл чўзаман, бармоқларимнинг ўзи очади саҳифаларни...

*“Туриб бўлмас: сирпанчиқ, тойгоқ
Ўткинчи бахт, шухрату шонлар.
Бироқ доим яшайди уйгоқ
Қонимдаги буюк Қушонлар...”*

Ичимда нимадир уйғона бошлайди ва ўша нимадир ғафлатдан суғуриб олаётганга ўхшайверади мени...

*“Мен кираман минг йиллар аввал
Тузилган Бахт қиёфасига –
Нурсиз кунлар беролмас халал
Қалбимдаги зиё фаслига...”*

Ўзингни кўлга олишга, ўзинга қайтишга асли шу сатрларнинг ўзиёқ кифоя.

“Аёлга шафқат”га дуч келганда вужудим титраб кетади. Сатрлар сўнгги бор оёққа туришга куч топгану, муштипар жуссаси томон узатилмаган нажоткор кўлни излаётган парига айланиб қолади... Йиқилгиси келади кишининг... “Йиқилсам тутармикан?” деган оний фикр “ялт!” этиб ўтади шууридан. Яшашга ташна лаблар орасида ютоққан алам аллақачон “дод” га айланса-да, унинг бўғзида қотган фарёдини ҳеч ким эшитмайди...

*“Мадҳини қилолмай шошади шеърим,
Аёлнинг гайрати, шижоатидан.
Ва лекин дарёдек тошади шеърим,
Замоннинг аёлга хиёнатидан...”*

“Дунё деган бу дарё бодда” “Ёнаётган йўл” ораси бир қадам бўлса-да, мен йўлнинг ниҳоясига етолмай тентирайман. Шу кунга қадар ёзганларим нақадар гариб кўрина бошлади кўзларимга...

*“Тугайди менинг ҳам ердаги йўлим,
Қачондир кўзимни ётиб қўярлар.
Унутиб мен айтган қўшиқларни, жим,
Қабр учун ҳосилдор ерни ўярлар.
Бўлган-бўлмаганим айланар сирга...”*

Бас, ортиқ кўнглимга тилмоч бўлолмайман. Шоир сўзларининг сеҳри боисидан юрагим бир нафас тин олмаса ёрилиб кетиш эҳтимоли бордек туйилади.

Китобдаги таржималарда ҳам шу қадар теранлик борки, мисралар буткул Чарецнинг ўзиникига айлангани рост:

*“Шоирлик не? Ё ҳою ҳавас,
Ё дарбадар кечган ҳаётми.
Агар унга тикилсанг бирпас,
Илгагайсан улкан ҳаётни...”*

Курақларимдан ўсиб чиққан қанотлар тупроққа кўмилиб ётган жонимни осмону фалакка олиб чиқади. Англашга, тушунишга етмаган, улгурмаган туйғулар кўзларимдан ёш бўлиб силқиб чиқади...

*Шоир филдан, девдан каттадир,
Шу сабабми, сигмас заминга.
Тиззагача ерга ботадир,
Боши тегиб баланд осмонга.*

*Ороми йўқ унинг Ватанда,
Ҳижратда ҳам топмас ҳаловат.
Бир сўз билан таърифлаганда:
Ҳарорат, Ҳарорат, Ҳарорат!*

Тоштемир ТУРДИЕВ

“ЗАРРАНИ КИТОБДАЙ ЎҚИДИМ...”

Хушбоқ Раҳимнинг “Сурхондарё” достонини ўқиган киши шоирнинг ижтимоий ҳаётни, илм-фан, техника ютуқларини тарих ва фалсафани чуқур ўрганганига амин бўлади. Махсус кўникмага эга бўлмаганлар унинг сатрлари қаъридаги теран моҳиятни, ишораларни дафъатан илғамаслиги мумкин.

*Мустақил ўлкасан, эркин тафаккур
Тарихни туянинг жундайд титди.
Қуёш ҳам тожига тирноқдош Хушбоқ
Шону шуҳратингга қасида битди, –*

дейди у киндик кони томган гўшага мурожаат қилиб. Чуқурроқ разм солинса, она Ватаннинг ҳар бир қарич ери юракдай ягона қурраи заминдан қоядай мустаҳкам ўрин олган Ўзбекистоннинг ажралмас қисмидир. Хушбоқ Раҳим Тешиктош ғори, Бойсун, Боботоғ манзараларини тасвирлаш баробарида, воҳанинг ҳар бир заррасини синчиклаб тафаккур қилади. Ватан тимсоли бўлган ҳар бир заррани китобдай ўқийди, у билан дардлашади. Чунки шоир юрт, коинот, инсон кадри, бел ва белбоғни бир бутунликда кўради. Ҳа, Хушбоқ Раҳимнинг ижодкор сифатидаги асосий ғояси бирлик ва жипсликдир, Ватан, одамлар ва уларнинг олам билан бир бутунлигидир. Шоир учун коинот бир бутун – қурраи замин, Ватан ва унинг манфаатлари бир бутун. Оила, маҳалла, туман, вилоят, Ўзбекистон бир бутун. Бутунлик бор жойда эса, энг катта бойлигимиз – тинчлик-осойишталик, ва албатта, ободлик, тўкинлик ҳам бўлади.

*Заррани китобдай ўқидим, бугун
Қаддимда Дунё ҳам, ўша мадор, ўқ.
Белбоғ ҳам белимда мулки коинот,
Тинчлигу соғликдан катта бойлик йўқ,
Сурхондарё.*

Тоштемир ТУРДИЕВ – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, филология фанлари номзоди. 1942 йилда туғилган. Унинг “Фозил Йўлдош ўғли”, “Субҳидам қалдирғочи”, “Мингбоғ шамоли”, “Талтин, юрак”, “Муддао: янгича яшаи, қураи”, “Чағониён тараннуми” каби китоблари нашр қилинган.

Маълумки, Сурхондарё худди инсоният тамаддунининг дастлабки бешикларидан биридир. Археологларнинг аниқлашича, қадимги Бактрия, Кушонлар давлати ва унинг пойтахти шу замин жойлашган. Энг қадимги шаҳарлар ўрни, маҳалла, арки аъло, мудофаа деворлари, жаҳондаги энг қадим қабристон, сопол идишлар, сопол сиёҳдон, омор, турли тақинчоқлар, давлат муҳрлари, жун, пахта, ипак, тўқима қолдиқлари, буғдой дони, гўза чигити, дастлабки металл устахоналарнинг ўрни, шиша, пишиқғишт, заргарлик ашёлари, нақшинкор ёғоч синиқлари ва бошқа топилган осори атиқалар шундан далолат. Хушбоқ Раҳим “Сурхондарё” дostonда мазкур топилдиқларни синчиқлаб ўқишга, ҳар бир ашё замиридаги бутун инсониятга тегишли маданият белгиларини илғашга уринади.

*Хунар кексармайди, кўнгил қаримас,
Меҳнатнинг ортидан ютуқлар бари.
Оромий ёзуви, рақам ҳам чизиқ
Бору бир, баҳру бар китоб, дафтари.*

Шоир “Сурхондарё” сўзини метафора даражасига кўтариб, уни дарё, вақт маъносида ҳам, табиат, жамият ва инсон тафаккури тараққиётининг умумий қонуниятлари, одамзот ва жамики муносабатларнинг ҳаммабop алоқа боғланишларини билишу билдириш, таҳлилу тадқиқ этувчи диалектик метод маъносида ҳам қўллайди. Дарё сувига икки марта тушиб бўлмайди, ўтган вақт изига қайтмайди, дейдилар. Бугунги ютуқларнинг қусури эртага кўринади, ижтимоий ҳодисаларнинг қандай юз бериши мавжуд шарт-шароитга, ўринга ва вақтга боғлиқ. Уларни бир хил мезон, тошу тарози билан ўлчаш, бир хил бўёқ билан бўяш, бир қолипга жойлаш диалектика табиатига зид. Шу маънода шоир Хушбоқ Раҳим муносабатларнинг шарт-шароит ва замон талабига мувофиқлигига алоҳида эътибор қаратади.

*Темир йўл, авто йўл, осмонда ҳам йўл,
Кундалик ҳақиқат, тарихий юмуш.
Дўстларга сарфланган эзгу фурсатнинг
Ўрнини босолмас на олтин, кумуш.*

Дўстлик туйғуси – қадимий, маънавий қадрият. Жаҳонда зиддиятли, ўзаро боғланмайдиган, манфаатли муносабатда бўлмайдиган давлат, оила, одам йўқ. Инсоннинг наинки қиёфаси, ички олами ҳам бир-бирдан индивидуаллиги билан тубдан фарқ қилади. Ўзини англаган одам бошқаларни ҳам тушунади. Ўзининг кимлиги ва нималарга қодирлигини англаган маънавиятли одамгина бошқалар учун ҳам яшайолади.

Хушбоқ Раҳим замонавий технология ва илм-фан ютуқларини пухта эгаллаган ёш авлод шоҳи сўзанада ямоқдай яққол кўзга ташланиб турган иллатларнинг бирдан бир давоси деб билади. Шоир назарида ўтмиш ёки ўтиш даври теша зарбидан кўкарган тирноққа ўхшайди. Хаста тирноқни янги, соғлом тирноқ суриб чиқаради. Соғлом тирноқ – шоирини ғурурлантирувчи мустақил Ватаннинг билимдон, келажаги порлоқ ўғил-қизларидир.

Хушбоқ Раҳимнинг ўз ибораси билан айтганда, “Тўқ мағиз чигитдай ихчам хулоса” шуки, ҳақиқий шеър шеърхонни сувдан олиб ўтга, ўтдан олиб сувга ташлайди. Ундаги дарднинг залвори йиғлаганни юпатади, ғамдан йироқ касларни йиғлатади. Оммининг руҳини кўтаради. Чунки, чинакам шеър маънавий кашфиётдир. Оксоч дунё бир кашфиёт учун минглаб тажриба, синовларни ўтказган олимларни кўрган. Яхши шеър ҳам шоирдан, ҳеч бўлмаганда, ўша кашфиётчининг изланишларини талаб қилади.

Ҳаким САТТОРИЙ

СОҲИБҚИРОН ВА ҒАРБ

Ҳар бир инсон ҳаётда ҳар соҳада ўзини ҳақман деб ўйлайди, лекин унинг бу ҳақиқатини ҳамма ҳам тан олавермайди. Аммо шундай инсонлар бўладики, бундайларнинг ҳақиқатини хоҳлабми-хоҳламайми ҳамма тан олишга мажбур бўлади. Уларнинг биринчиси шунчаки Инсон деб юритилади (сўзнинг биологик унсур маъносидаги “Одам” деган синоними ҳам бор). Иккинчиси эса Шахс деб аталади. Ҳа, барча замонлар ва даврларда ҳақиқати тан олинадиган ва бош ҳарф билан ёзиладиган Шахслар кўп ўтган. Шуларнинг бири, шубҳасиз, Соҳибқирон Амир Темур ҳазратларидир. Инсоният тараққиётининг ҳозирги босқичида бу мухташам зот шахсиятига қизиқиш тобора кучайиб бормоқдаки, бу ҳол замон ва макон нуқтаи назаридан қонунийга ўхшайди. Дунё худди XIII асрдигдек бир ажаб тарзда эвриляпти. Ижтимоий ҳаётда янги ғоялар, тузум ва тизимлар, ёндашувларга эҳтиёж бордек. Иккинчидан, юртимиз мустақиллиги туфайли Соҳибқирон меросини чинакамига ўрганиш даври бошланди ва бундай сазъ-ҳаракатлар туфайли бобокалонимиз хазинасидан айни замонавий муаммоларни баргараф этишнинг янги-янги ечимлари, манбалари кашф этилмоқда. Жумладан, “Амир Темур ва Ғарб” мавзусида айтиладиган, тадқиқ этиладиган гаплар, янги ҳақиқатлар анча-мунча.

Умумий маънода Ғарб, яъни кун ботиш, аниқроғи – Европа материги, истиоралар билан таърифланганда “Кўҳна китъа” кўплаб файласуфларнинг нуқтаи-назариди мурасасиз, баджаҳл эркак сифатида таърифланган (Осиё эса, аксинча, меҳрибон ва саховатли аёл тимсолида). “Ғарб – эркак ақли, жазавали қудратни тақдим этади. Шарқ эса мулоҳазага таянадиган аёл ақлини тақдим этади. Редъярд Киплинг таъкидлаганидек, Шарқ ва Ғарб ҳеч қачон учрашмайди. Бу айни ҳақиқат, чунки учрашиш имкони йўқ, негаки уларнинг ҳаракат тарзи бутунлай тескари, қоқ бўлинган икки кутба. Ғарб агрессив, илмга зўр берган, табиат устидан ғалаба қилишга тайёр. Шарқ эса агрессив эмас, мулоҳазали – табиатга бўйсунмишга

Ҳаким САТТОРИЙ – 1953 йилда тугилган. Қариши давлат педагогика институти ва Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тугатган. Унинг “Ҳазрат Соҳибқирон”, “Имзоли хатлар”, “Маҳак тоши”, “Вақт манзаралари” сингари китоблари, “Согинч” романи наиш этилган. Лев Толстойнинг “Сергий ота”, “Бечора Иван Ильич”, “Крейцер сонатаси” қиссаларини таржима қилган.

тайёр...” (Ошо. “Философия Переннис”. М., 2002 з.). Гарчи цивилизациянинг илк куртаклари шу маконда, яъни Ғарбда пайдо бўлган эрса-да, бу жараёнлар қизгин курашлар, қирғин-баротлар, вайронгарчиликлар оламида кечган. Помпей харобалари, Карфагеннинг таслим этилиши, Бастилияга ҳужум, улардан ташқари юз йиллик, ўттиз йиллик, етти-ўн йиллик урушлар, икки марта Жаҳон уруши, Ватан урушлари... буларнинг саноғи узун, бухронлар шунчалик кўпки, кўҳна китъа заминиди тарих қўрғошин эритмалари билан дарж этилганга ўхшайди.

Ана шу макон XIV асрда ҳам ўзига хос ур-йиқитлар исканжасида эди. Икки китъани ларзага солган Салиб юришлари авжидан тушиб, машъум интиҳосига яқинлашаётган, юз йиллик уруш тўхталишлар билан давом этаётган ва ҳалокатга учраган Рим империясининг вориси – Шарқий Рим деб таърифланган Византия сўнги кунларини яшаётганди. Омад чархпалаги Осиёга, аниқроғи, туркийлар оламига кулиб боқаётган, Усмонлилар билан бақамти Темурийлар тарих саҳнасига чиқиб келаётган эди. Тараққиётнинг уч тўлқини – қулаши яқин бўлиб қолган Византия, ана шу рақибининг сўнги кунларини кутаётган шавкатли Усманийлар ва инсониятга янги тараққиёт моделини таклиф этиб, фан-маданият ривожига жадал кетаётган Темурийлар салтанати бир муҳитда бақамти яшаётган эди. Гапнинг индаллосини айтганда, ана шу паллаларда соврин бутун маъноси билан Темурийларда эди. Айниқса, 1402 йилги воқеалардан кейин дунёнинг нигоҳи уларга қаратилгани айни ҳақиқат.

Анкара жангги (1402 йил 20 июлда бошланган) ўз табиати билан урушлар тарихида бемисл эди. Унда нафақат бир миллион атрофидаги одам қатнашган, балки Шарқу Ғарб, ислом ва христиан динлари, икки тараққиёт – ривожланиб келаётган Осиё ва зафарларидан маст Европа майдонга тушган, балки кишиликнинг ибтидоий даврига яқин ясаб, инсониятни янги тараққиёт босқичига олиб чиққан, бугун Ўрта асрлар деб аталувчи давр жами салоҳиятини намойиш этишга мажбур бўлган ва муътадил инсоният тамаддуни учун шарт ҳисобланувчи қонуний ривожланиш унсурлари ҳомила бўлаётган палла эди. Майдонда умрини ўтаб бўлган тартиблар қанчалик яшовчанлиги – жони қолганлигини намойиш этиши, ўсиб келаётган истиқболли кучлар нишон бериши лозим эди. Гўёки одамзод улкан бир тўлғоққа гувоҳ бўлаётган, янги фарзанд туғилиши, дунёга келиши кутилаётганди. Бу гаплар орадан неча юз йиллар ўтиб, осуда хоналарда ўтмиш шуқуҳидан шавққа тўлган қаламкашнинг шунчаки эҳтиросли қайдлари эмас; аслида эса ана шу тўлғоқнинг ҳар бир лаҳзаси улкан пўртаналар билан кечган, қанча бошлар учган, нечалаб тақдирлар остин-устун бўлган.

XIII асрга келиб Европада саноат инқилоби бошланди, шаҳар маданияти ривожланди, одамлар чекка ҳудудлардан обод масканларга оқиб кела бошлади. Ана шу даврда Рим папасининг мавқеи жуда юксалди ёки унинг юксалган обрўси ижтимоий ҳаётда бир кўтарилишга туртки бўлди. Ҳар ҳолда биринчи марта 1095 йил Клерман собори майдонида папа Урбан II томонидан оқ йўл тиланган Салибчилар юриши Исо қабрини излаш баҳонасида 1272 йилгача қуёш йўналишига қарши, яъни Шарққа томон тўққиз марта сафар қилди ва осуда дунёни чинакамига ларзага келтирди. Аслида “Мазлумларни салжук туркларининг зулмидан қутқариш”ни шиор қилган бу ҳаракат чиндан ҳам Ғарбу Шарқда ғулу солди ва барча кадриятларни остин-устун қилиб, аралаштириб ташлади. Бинобарин, Рим папаси ана шундай салоҳиятга эга тузилма эканини амалда

кўрсатди. Албатта, зарба ўзига қарши зарбани чақиради. Салибчиларга қарши нафақат туркийлар олами, балки жами ислом дунёси оёққа турди ва бу мислсиз муҳорабанинг натижалари бутунлай кутилмаган бўлди. Табиатида жанговарлик, нафақат жанговарлик, балки оташин ватанпарварлик бўлган туркийлар ислом байроғи остида бирлашдилар, шу билан бирга ҳудудлардаги диндошларини ҳам оёққа турғаздилар. Бу бирлашишнинг натижаларини солномалардан топса бўлади. Натижалардан бири – Кичик Осиёда умргузронлик қилаётган туркийлар ўз давлатини тузиб, оёққа турди, 1230 йиллардан бошлаб уларнинг атроф-теваракка, биринчи навбатда Византияга босими кучайди.

Византия давлати э.ав. УП асрдан мавжуд эди, у қулаган Рим империяси (117 йил)нинг бўлаклари - Афина, Спарта, Рим, Македония шаҳарлари, форслар, эллинлар ҳисобидан Буюк Константин (272-337)нинг сўй-ҳаракатлари туфайли қайта тикланди, кучайди, ҳатто уни Шарқий Рим империяси деб ҳам атай бошладилар. Тарихий қонуният уларни ҳам четлаб ўтмади, юксак ривожланишдан кейин таназзул бошланди. Империя парчаланиб кетган бўлса ҳам маркази Константинополь (330 йилдан) бўлган давлат бўлаклари ҳали даври-даврон сурар, унинг ворислари ўз таъсирини кенгайтириш учун тинмай ҳаракат қиларди. Болқонда Салжук турклари давлатининг юксалиши эса уларнинг равон даври-давронига чек қўйди, ҳаловатини бузди. Энди ўртада ҳаммасини ҳисоб-китоб қилиши лозим бўлган тўқнашув юзага келиши аниқ эди. Бу муҳорабада диний омиллар етакчилик қилди.

* * *

Албатта, вазиятни дунёда христиан руҳининг устувор бўлиши учун ўзини масъул деб билган, бу ҳолни Салиб юришларига раҳнамолик қилиш билан кўрсатиб қўйган Рим папаси ҳушёрлик билан кузатиб турарди. Шунинг эътиборга олиш керакки, папанинг қароргоҳи дунёдан безган, узун рўдапо кийимларга ўраниб, вақтини ибодат билан ўтказадиган зоҳидлар масканигина эмас, балки жамиятга фаол таъсир қиладиган мафкура фабрикаси ҳам эди (черков ҳаёти юзасидан кўплаб фильмлар орқали тасаввуримиз бор). Папа ҳар қандай ҳукмдорга иродасини ўринлата олар, тахт ворислари унинг назаридан ўтар, ўзининг шафқатсиз жазо тизими ҳам мавжуд эди. Умуман, бу тузилма ҳеч қачон сиёсатдан ташқари бўлмаган, аксинча, сиёсат ичида яшаб, унга фаол таъсир этган, балки уни бошқарган муассаса эди. Унинг кейинги фаолияти мисолида бу ҳолни яққол кўриш мумкин. Шарққа уюштирилган Салиб юришлари, таъкидланганидек, кутилган натижани бермаган, аксинча, ўзи ўтган манзилларда акс-садо бериб, қиндаги қиличларни ҳаракатга келтирган бўлса-да, яъни Рим папаси маънан мағлуб бўлган эса-да, бу билан тинчиб қолмагани аниқ. Яна турли сабаблар билан Европа бўйлаб ўн мартадан кўп юришлар ташкил қилди. Уларнинг ҳар бирида аниқ гегемонлик мақсадлари мужассам эди.

Худди шунингдек, Усмонли туркларнинг Кичик Осиёда мавқеи ошиб бораётгани, Византиянинг позицияларини бой бераётгани черковни ташвишга солмай қўймасди. 1389 йилдаги Косово жангида Усмонлиларнинг ишончли ғалабаси уларнинг кўзини очиб қўйди. Бу пайтга келиб, ҳақиқатан, ўз жанговарлиги билан танилган туркийлар моҳир саркардалар Эртўғрул – Усмон – Урхон – Мурод (Косово жанги қахрамони) замонида чинакам юксакликка эришганди. Уларнинг ғалабалари Европанинг юрагига гулгула солган, ҳатто етакчилик тахтига ўтирган Боязид I ҳеч ким тўхтата олмайдиган “Йилдирым – шамолдан ҳам тез” деган лақаб

олган эди. Унинг музаффар юришлари давом этарди. 1393 йилда турклар томонидан мустаҳкам қалъалардан Никополь эгалланди, шу билан Болгария қироллиги тугатилиб, унинг ҳудуди Туркияга қўшиб олинди. Венгрия, Венеция хавф остида қолди. Генуя денгиздаги ҳукмронлигини бой бера бошлади. Усмонлиларнинг бундай зафарли юришларидан Рим папаси Бонифаций IX ташвишга тушиб қолди ва 1394 йилда яна Салиб юришини эълон қилди. Бу туркларнинг муттасил ошиб бораётган таъсирини жиловлаш учун сўнгги чора эди.

Ана шундай шароитда эълон қилинган Салиб юриши қандай кутиб олинди? Замонлар ўтиши билан қаҳрамонлар ҳам ўзгарган, куч бир қутбдан бошқасига ўтган эди. Рим папасининг бу илтижоси, яъни темир совут ёпинган рицарларнинг майдонга чиқишга чорлови ҳавода қолиб кетди. Бу чакириқ биронта христиан давлат бошлиғи томонидан қўллаб-қувватланмади. Аввало, бунга черковда ички зиддиятлар юзага келгани ва Англия-Франция ўртасида давом этаётган юз йиллик урушнинг яна қўзғалгани сабаб қилиб кўрсатилса-да, омад юлдузи иккинчи томонда порлаётган эди. Лекин Йилдирим Боязид бошлиқ Усмонлилар нафақат Европага, балки Рим черковига ҳам катта хавф эди. Буни назардан қочирмаган папа янги режалар билан банд бўлди.

Нима бўлганда ҳам таҳлика остида қолган черков барча воситаларини ишга солиб, Боязидга қарши юришни уюштиришга эришди. Бу пайтда юз йиллик урушда вақтинча сулҳ тузилган эди ва Франциядан қирол Карл VI ўз қўшини билан майдонга чиқадиган бўлди. Венгрия қироли Сигизмунд ҳам бой берган ҳудудларини қайтариб олиш илинжида майдонда талабгор эди. Умуман, манбаларда қайд этилишича, французлар, инглизлар, голландлар, испанлар ва бошқа халқ вакилларида иборат юз мингга яқин лашкар Боязидга қарши йўлга тушади. Унга юз йиллик уруш фронтларида чиникқан, тажрибали француз маршали Жан ле Менгр Бусико қўмондонлик қилади. Тўқнашув 1396 йил 25 сентябрда Никополь яқинида рўй беради. 60 минг аскарга эга бўлган туркларнинг бу жангини кейинчалик мутахассислар ҳарбий салоҳияти юксалган Боязиднинг бутун Европа олдидаги намоийшкорона чиқиши деб баҳолашади. Жанг христианлар қўшинига заррача имконият қолдирмай, турклар фойдасига ечим топади. Боязид рақибларига асло шафқат қилмади, ҳатто асир тушганларни ҳам батамом қириб ташлади. Яничарлар ва серб суворийлари ўзини кўрсатди. Шу билан тарозининг шайини Осие томон оққандек бўлади.

Маълумки, худди шу паллаларда воқеалар саҳнасида Амир Темур бошлиқ Самарқанд қўшини ҳам фаол эди ва айнан шу ҳудудларда ўз миссиялари билан банд эди. 1395 йил бошида Тўхтамишнинг шаккоклигига қарши йўлга чиққан Турон лашкарининг илк қадами апрель ойида Терек ва Кура дарёлари ҳавзасидаги мислсиз тўқнашувда зафар билан ниҳоясига етгач, сулҳпарвар ва тинчликсевар қўшин салтанатда осойишталик ўрнатиш вазифасига киришиб кетади. Ҳамма ишлар муваффақиятли удаланиб, музаффарият билан юртга қайтилди ва шундан кейин Соҳибқирон фаолиятида нисбатан муқим давр бошланди. Агар Ҳиндистон сафарини ҳисобга олмасак, юз йилликнинг бошигача Мовароуннаҳрдаги тинч, бунёдкор ҳаёт давом этди.

Аммо Европани ларзага солаётган янги куч - Йилдирим Боязидни жиловлаш борасидаги ҳаракатлар тўхтамаётгани аниқ эди ва папанинг сиртдан қараганда нисбатан тинч қароргоҳида катта тўфонларга сабаб бўладиган режалар

тузилаётгани ҳам сир эмас, яъни мантиқ тақозоси эди. Христианлар Никополдаги мағлубият аламини унута олмас, унинг ўрнини қоплаш учун минг-бир чора изларди. Жумладан, папа Бонифаций IX (1356-1404 й., 1389 йилдан умрининг охиригача шу мансабда) 1398-99 йиллар орасида ҳам Европа давлатларини император Мануэл II Полиологни қувватлаб ва Усмонли турклар тазйиқи остида қолаётган Константинополни химоя қилишга чақириб, бир неча марта мурожаат билан чиқди, аммо ҳеч ким унинг даъватларига жавоб бермади. Гапнинг сирасини айтганда, Боязид муаммосини ҳал қилиш ялакат Рим папасининг зиммасида қолгандек эди. Гўё диний раҳнамо жанг майдонида юрагини олдириб қўйган ношуд болаларини қутқариш учун чора топиши керакдек туюлаётганди. Зотан, билмадик, ҳазрат папа ҳар куни неча марта самога илтижо қилиб, иконаларга чўқиниб, тилагининг мустажоб бўлишини сўраган, аммо христиан руҳининг устиворлигини таъминлаш учун нажот излагани бор гап. Вақти келиб, тадқиқотчилар томонидан кардиналлар, епископлар, попларнинг архивдаги ҳисоботлари ўрганилса, вазият яна ҳам ойдинлашиши мумкин. Нима бўлганда ҳам папанинг тинч ўтирмагани аниқ. Албатта, бу юмуш черков талабларига кўра ўта махфий ва сирли тарзда олиб борилар, сукунатга чўмган хоналарда роҳиблар мураккаб шахмат масаласини ечим издагандек мук тушиб, турли муқобил йўллари тарозига қўйишарди.

Тахминан, илтижолар ижобат бўлганга ўхшайди. Аниқ бир ҳолат юзага келаётганди: икки енгилмас саркардани бир-бирига гижгижлаш! Бу тўхтамага асос - тобора кучайиб бораётган ва туркийлар мақолида таъкидлангани сингари “Икки кўчқорнинг боши бир қозонда қайнамайди” мантиғидан келиб чиқиб, Шарқдан Темурбекнинг, Ғарбдан Боязиднинг тобора кучайиб бораётган шон-шавкати масала ечимига калит бергандек бўлади. Барча қонуниятларни рад этиб, Шарқ ва Ғарбнинг учрашиши, аниқроғи, тўқнашиши тобора тақдир тарозисига қўйилаётгани аниқ бўлиб қолаётган, яъни шу йўл танланаётган эди. Негаки, айни кучга тўлган турк саркардасига рўбарў бўладиган салоҳият Европада мавжуд эмаслиги кундек равшан эди, папанинг чақириқларининг изсиз кетгани буни яққол тасдиқларди. Хуллас, Болқон ярим оролида катта театр юзага келаётган, фақат унинг сценарийси яратилиб, парда кўтарилса, томоша тайёр эди. Таажжубли томони шундаки, вазият ҳам ана шу қалтис нуктага жадал яқинлашаётганди.

* * *

...Самарқанд тарафда осуда кунлар поёнига етаётгандек эди. Ғарбдан муттасил ташвишли хабарлар кела бошлади. Булар, аввало, Форс ҳукмдорлигига қўйилган Мироншоҳ мирзо фаолияти билан боғлиқ эди. Бундан ҳам муҳими ва тинчлик бермайдигани Болқонда Соҳибқиронга қарши йирик иттифоқ (коалиция) юзага келаётганди. Тор-мор қилиб ташланган Олтин Ўрда ҳукмдори Тўхтамишнинг элчилари Боязиднинг саройига боргани ҳақида маълумотлар бор эди. Бу сафар, албатта, шунчаки меҳмондорчилик эмас, давлатлар тақдирига дахлдорлик даражасида муҳим эди. Аламзада Тўхтамиш (1) ўзига иттифоқчи излаётган, уни Боязид ҳам мамнуният билан қабул қилганди. Шунингдек, жалойирийлар етакчиси Султон Аҳмад (2), Миср султони Зоҳир Барқук (кейин ўғли Фараж) (3), курдлар раҳнамоси қози Бурҳониддин (4), қорақуюнли туркманлар сардори Қора Юсуф (5) ўзаро тил бириктираётгани аниқ эди. Агар улар ўртасида мустақкам иттифоқ юзага келса, бу тузилмани енгил мумкин бўлмасди. Ҳозиргача уларнинг бирлашишига йўл қўйилмади, буни учун барча чоралар кўрилди, ҳар бири билан яккама-якка

ҳисоб-китоб қилиб борилди. Қолаверса, 1395 йилги муҳорабалардан, яъни Москва эгалланганидан сўнг зудлик билан ортга қайтилганининг бош сабаби ҳам шу эди. Соҳибқирон ўзига қарши кучларнинг бирлашишига йўл қўймай келаётганди.

Вазиятни аниқ ҳис қилган Соҳибқирон Амир Темур жиддий тайёргарлик билан 1399 йил кузида Самарқанддан йўлга чиқди. Кавказ ва Форсдаги юмушлар суробга келтирилиб, шу йил қиш Қорабоғда ўтказилади. Баҳор келиши билан қўшин йўлга чиқиб, хавоси ёқимли, яйловлари серўт Мингкўл водийсига келди. Бу катта юришдан хабар топган Византия империясининг элчилари биринчи марта Соҳибқирон даргоҳига ташриф буюрдилар. Аниқроғи, Венеция савдогарлари бой совға-саломлар билан келиб, турк султони Боязид уларнинг бир қисмини асирга тушириб, молларини тортиб олгани юзасидан арз қилдилар. Ёрдам сўраб келган жабрдийдалар яхши кутиб олинди, иззатларини жойига қўйиб, кузатиб қўйилди. Гўё шу билан дарёлар иккига ажралди.

Албатта, келганлар шунчаки “савдогар”лар эмас, балки ҳар бири маълум мақсадни кўзлаб юборилган айғоқчилар бўлгани эҳтимолдан холи эмас. Негаки, Европа бу борада катта тажрибага эга эди, Рим папасининг назоратида бўлган Гийом Рубрук бошлиқ вакиллар ҳам турли қиёфаларда 1252 йиллардаёқ махсус миссияни бажаришга сафарбар қилинган, улар ҳатто Қорақурумга, Ботухоннинг қароргоҳигача боришга муваффақ бўлишганди. Ва бундай разведка (мухобарат) ҳаракатлари узлуксиз давом этиб турган эди. Умуман, икки кучни юзма-юз қилиш учун дипломатияда синалаган барча усулларнинг қўлангани бор гап, негаки, вазият қалтис, бутун Болқоннинг тақдири қил устида турар, Византия империяси эртанги кунига маҳтал бўлиб яшаётганди. Вазият эса уларнинг фойдасига ишлай бошлади.

Албатта, ўз ҳудудида катта имкониятларни қўлга киритган, ҳали майдонда бирон марта ҳам енгилмаган Боязид ўзини тенгсиз ҳисобларди. Ғалабалардан масрур қўмондан ҳамма нарса унинг иродасига кўра ҳал бўлишини хоҳларди. Шу туфайли Амир Темурга муттасил қаршилик кўрсатиб келган Султон Аҳмадни паноҳига олган, Авник қалъасининг кутволи Аталмишни асирликда ушлаб турган, Қора Юсуфни қўллаб-қуватлаб келаётганди. Ниҳоят, икки тарафнинг масалаларга ойдинлик киритиш фурсати етишди ва Соҳибқирон Боязидга хат билан мурожаат қилди. Бундай ёзишмалар кейинчалик ҳам давом этди ва уларнинг батафсил шарҳи алоҳида тадқиқотларнинг мавзуси, натижа шу бўлдики, кучларнинг майдонда очик тўқнашувга чиқиши заруратга айланди. Бунда мусулмончилик одоблари ҳам, қондошлик талаблари ҳам, диний манфаатлар ҳам иш бермади, кўринмас кучлар шундай ишладикки, ҳаммасини четга суриб ташлаш ва икки ака-уканинг очик майдонда ёқалашини, бошқаларга томоша бўлиши кун тартибига чиқди. Бу муҳорабанинг асоратлари ҳақида гапиришга ҳали эрта эди.

“Қўлга тушмаган ўғри – ўғри эмас” деган гап бор. Нафсиламрини айтганда, тарих юзида қора доғ бўлиб қолган ва тараққиёт шайинини оғдириб юборишгача дунё тамаддунига таъсир этган бу театр томошасининг тайёрланиш жараёни, унинг иштирокчилари ҳақида ҳужжатлар орқали мукамал хулоса чиқариш қийин кечар, негаки, руҳий ҳолатлар ҳеч қаерда қайд этилмаган. Майдонда икки Шахс юзма-юз турарди, уларнинг ҳар бири ўзича ҳақ ва ҳолат, мавқе тақозоси шунчаликки, мурсага ўрин йўқ, ўрин қолмаган. Вазият шу даражада тайёрланган. Бунда энг нозик руҳий омиллар ҳам катта вазифа бажарган. Масалан, бир

тарифнинг жиззакилиги ёки яқка гегемонлик ҳисси. Йиллар соясида қолиб кетган бу руҳий ҳолатларни бугун тиклаш иложи йўқ, фақат унинг сабоқлари қадрли ва унутилмасдир. Чин маънода унутилмас бўлиши шарт.

Мулоҳаза учун бир далилни келтириш ўринли бўлса керак: Турон лашкарининг минтақада доврўғ солиб, юртларни ўз измига бўйсундираётганини, қалъаларни фатҳ этиб, йўлтўсарларни жиловлаётганини, умуман, уларнинг улкан салоҳиятга эга эканини амалда кўраётган Европа ўз элчилари орқали Амир Темур кўшини, умуман, улар билан яқин алоқа ўрнатишни доимий мақсадига айлантирганга ўхшайди. Махфий воқеанавислардан ташқари 1401 йилнинг охирида Соҳибқирон ҳузурига (баъзи манбаларда Авник қалъасида дейилган) нуфузли шахслардан бири - Византия империяси вакили монах Иоан Франсуа ота ташриф буюриб, Амир Темур агар Боязид билан урушда енгса (демак, бу пайтга келиб тўқнашув нақд бўлиб қолган), унинг давлати вассал бўлишга тайёр эканини изҳор қилади. Бу таклифининг тасдиғи сифатида қайтиб боргач, Константинополь устида Соҳибқироннинг байроғини кўтардилар. Венеция, Генуя қиролларининг элчилари турклар билан жангда кемалар (флот) билан ёрдам беришга тайёр эканликларини билдирадилар. Хужжатларда шу йилнинг март ойида Соҳибқирон ҳузурига Византия (унинг вориси бўлиб қолган Трапезун) императори Мануэл II Полеологдан элчилар келиб, музокаралар натижасида 20 та кема беришга тайёр эканини маълум қилгани қайд этилган. Ҳисоб-китоб лаҳзаларига эса оз фурсат қолаётгани чамаси.

Албатта, бу бухрон арафасида Соҳибқироннинг аҳвол-руҳияси “Зафарнома”ларда, бошқа китобларда анча муфассал тасвирланган. Шубҳасиз, пушаймонлик, тақдир ўйинига мутелик, кўринмас чоҳга тушиб қолинганидан пушаймонлик ва энди ўйинни ютиб чиқиш қасдидаги илтижолар ҳар икки томонда ҳам бўлгандир, аммо унинг натижаси Европа учун жуда муҳим эди. Олис Гоби саҳроларидан, Тибет тоғларидан бошланган, Туронзаминда камолга етган тамаддун юз йиллар ўтиб, Болқон ярим оролида дунё нигоҳида имтиҳондан ўтаётгани. Бунда Шарқнинг мағлуб бўлиши мумкин эмаслиги барча ўлчамлар билан тахмин қилинган, тўқнашув юзага келиши аниқ бўлиб қолгач, Ғарб аллақачон янги режалар устида бош қотираётган эди. Хуллас, “Рум таслим бўлди”! Қайд этилишича, бу ҳол Темурбек хали йигитлигида улуғ пир Зайниддин Тайободий билан илк учрашувдаги башоратнинг тасдиғи эди. Ҳа, бахтли юлдузлар дийдорлашуви палласи дунёга келган Соҳибқиронга тақдир илоҳий иноятлар қилган эди...

Анқара муҳорабаси мурод-мақсадига етгач, Соҳибқирон Кутахияга ўтади. Шу ерда нафасни ростлаб, эришилган ғалаба хабарини жар солиш учун атроф-жавонибга хатлар ёзилади. Салтанат худудларига фатҳномалар йўлланади. Шунингдек, ғалаба муносабати билан атрофдаги давлатларнинг императорлари, қироллар, диний арбоблар ва бошқа нуфузли зотлардан қутловлар кела бошлайди. Архивларда Франция қироли Карл VI га ёзилган хат сақланади. У жавоб тариқасида йўлланган бўлиб, 1402 йил 1 август санаси қайд этилган (муҳорабадан 10 кун кейин; демак, девон аниқ ишлаган!). Элчилар ҳам бевосита голиб тараф қароргоҳларига келиб, ўз табрикларини изҳор эта бошладилар. Биринчилардан бўлиб ўша пайтда Кичик Осиёда бўлган Кастилия (Испания) қиролининг элчилари Пайо Гомес де Сотомайор ва Эрнан Санчес де Паласу Элос ўз мамлакатлари ҳукмдори номидан

Соҳибқиронни табриклайди. (Маълумки, кейинроқ бу мамлакатдан махсус элчилар Руи Гонзалес де Клавиho бошчилигида Самарқандгача боришади). Умуман, Анқара жангидан кейин Амир Темур дунёнинг энг обрўли кишисига айланади. Кейинги йил май ойида эса Франция қироли Карл VI, Кастилия қироли Генрих III, Англия қироли Генрих IV нинг элчилари бу даргоҳга ташриф буюришади. Бундай эътибор буюк ҳақиқатнинг тан олиниши, Соҳибқирон шахсининг эътирофи этилиши эди.

* * *

Йиллар ўтди, у кунлар талотўмлари муттасил муҳокамалар марказида бўлди. Инкор ва тасдиқ мезонлари нималарни тан олди, нималарни рад этди, булар бошқа масала, аммо XV асрнинг ибтидоси аввало Европа учун, қолаверса, бутун дунё учун теран сабоқларни тухфа этди. Бу Турон давлатчилиги тарихи анъанлари руҳида тарбияланган, ислом дини ҳаётбахш ғояларидан баҳраманд бўлган, кечирган ҳаётини дохиёна ақл тарозисида таҳлил қилиб, ижтимоий тафаккурни янги босқичга кўтарган Соҳибқирон Амир Темур фаолияти самаралари эди. Амир Темурнинг ёрқин шахсияти билан дунёда Ўрта асрлар деб аталувчи, инсоният цивилизациясига кўплаб янгиликлар олиб кирган эволюцион давр ниҳоясига етди ва саноат ҳамда тафаккур инқилобларига асосланган янги давр бошланди. Амир Темурнинг сабоқлари кўҳна қитъа – Европа тараққиётига ҳам ижобий таъсирини кўрсатди. Бу ҳолни аниқ параметрларда яққол кўришимиз мумкин.

Аввало, Амир Темурнинг ёрқин шахсияти Европа учун ҳукмдор – қирол – император сингари тушунчаларни янгиледи. Давлатни бошқаришда абсолют монархия ва бошқа тартиблар амал қилган шароитда ҳукмдорлик ворисийлик асосида авлоддан-авлодга ўтиб келаверган. Давлат чамбараги кимнинг қўлига тушиши тақдирга боғлиқ бўлиб қолаверган (ақли заиф ёки ногирон шахслар тахтга чиқиб қолгани Европа тарихида учрайди). Ёхуд ҳокимият ички тузилмаларида яхлитлик таъминланмаган бўлиб, маъмурият ўз йўлида, ҳарбий соҳа вазият тақозасига кўра, иқтисодиёт табиий салоҳиятлар асосида ривожланган даврлар бўлган. Гарчи шундай шароитда ягона кучли қўлга зарурат бўлса ҳам унга эришишнинг қонуний ва ижтимоий асослари мавжуд бўлмаган. Бу хилдаги тарқоқлик, қолаверса, бошбоқдоқликлар турли можароларга олиб келган. Бундай қараганда, “сарой ўйинлари”, “сарой фитналари” одатдаги ҳол бўлиб, катта бошоғриқни юзага келтирган. Амир Темур фаолияти билан эса ҳамма вазифаларни бир киши эплаши мумкинлиги (ва давлат раҳбари бир вақтнинг ўзида ҳарбий қўмондон, иқтисодий ва маънавий соҳалар ислоҳотчиси, илм-фан ҳомийси, ҳатто ижодкор бўлиши) амалда исботланди. Бу билан давлат бошлиғи, раҳномаси тушунчаси кенг мазмун ва моҳият кашф этди.

Соҳибқирон ўз фаолияти билан Евроосиё ҳамкорлигини янги поғонага кўтарди. Гарчи Осиёдан чиққан фотиҳлар Атилла, Болломбир, Чингизхон, Боту ва бошқалар тарих эврилишларида Европанинг анча-бунча қисмини забт этган, унинг тарихига маълум из қолдиришга эришган, ўз сиёсатларини ўтказишга улгурган бўлсалар-да, улар табиатидаги дашт одамлари – кўчманчиларга хос шафқатсизлик, мурасасизлик, кескинлик қолдирган излар бу ҳудудлар ҳаётида вайроналар, қаттолликлар билан эсланадиган бўлди. Амир Темурнинг мурасага асосланган сиёсати, қаршилик қилмай, ўз ихтиёри билан қаламравига ўтган эл-элатларга эмну омонлик бергани, шунингдек, бунёдкорлик фаолияти (қадами етган жойларда қанчалаб ташландиқ ҳолига келиб қолган қабрларни обод қилгани,

бинолар бунёд этгани, ариқлар қаздириб, зироатчиликни йўлга қўйгани ҳақида етарлича маълумотлар бор) гувоҳ одамларда Шарқ ҳукмдорига муносабатни тубдан ўзгартирди, аста-секин “варварлар”, “ёввойилар” сингари стереотиплар сина бошлади. Умуман, Шарққа, Осиёга, қолаверса, ислом динига қарашлар яхши томонга ўзгарди, қизиқиш ортди.

Европада черковнинг таъсири кучли бўлган ва у кўпинча шафқатсиз (агрессив) роль ўйнаган. Салиб юришлари деб аталган компания қанчалаб одамларнинг умрига зомин бўлгани аниқ. Ёки католик ва протестантлар ўртасидаги зиддиятлар туфайли туғилган ихтилофлар, Жордона Бруно сингари маърифатпарварларни оловда куйдирган инквизиция, иеузитлар, ... сингари оқимлар ҳар қандай хурпарвар ҳаракатга қарши эди. Амир Темур давлатида диннинг давлатдан ажратилгани ҳамда салтанатда диннинг ўрни ва вазифаси аниқ белгилаб қўйилгани прогресс эди ва мазкур ҳолат Европа давлатлари бошқарувида илғор ғоянинг кириб келишига замин бўлди. Бу борада аниқ мезонлар яратила бошланди ва у йиллар давомида такомиллашиб борди. Олдин фан, таълим черков ихтиёрида бўлса, энди бу соҳалар билан давлат шуғулланишга киришди. Шундай қилиб, ўқув юртларида дунёвий йўналиш кучайди, бу эса илм-фаннинг ривожланишига олиб келди. Шунингдек, дунёни билишга қизиқиш авж олиб, тадқиқотчиларнинг ер юзи бўйлаб саёҳатлари бошланди. Христофор Колумб (1492 йил, Испания), Васка да Гама (1898 йил, Португалия) оламшумул сафарларини уюштирдилар. Албатта, бу юришларга тайёрланиш, уларнинг натижалари улкан кўтарилиш, маънавий юксалиш аломати эди. Маърифатпарварлар оқими, энциклопедистлар ижтимоий ҳаётда катта мавқега эга бўлди. Фан, техника соҳасида Европа ҳамжамияти эришган муваффақиятлар бугун дунё афкор оммаси эътирофида. Шундай қилиб, Италияда Ренессанс, Францияда Уйғониш даври деб аталган юксалишнинг илк куртаклари ҳосил бериб, Европа маданияти тадрижида янги давр бошланиб кетди.

Умуман, бу ҳол - Европа Ренессансининг кенг тармоқ отиши ижобий ҳодиса эди. Шарқдан янги шабадаларнинг кириб келиши, черков таъсирининг сусайиши билан дастлаб Италияда, кейин Кастилия (Испания), Португалия, Франция, Англияда санъат ва адабиётда янги руҳ пайдо бўлди. Унинг асосий аломати ҳаётийлик – бадиий кашфиётда инсоний омилларни юзага чиқариш, одамни тасвир марказига қўйиш, инсон ҳаёти ва кечинмаларини ифодалаш кучайди. Бу ўзгаришни дастлаб меъморчиликда, кейин эса санъат ва адабиётнинг бошқа соҳаларида кузатиш мумкин. Рицарлик адабиёти қахрамонлари, олайлик, “Инжил” афсоналари ва мотивларидан кўра ҳаётийроқ эди-да. Ҳатто бу жанрнинг ривожидан Турон кўшинининг мўъжизавий ғалабалари (албатта, бир оз европача қитмирлик билан) акс этмадимикин, деган мулоҳаза ҳам туғилади. Ахир архиепископ Иоан ва Анқара жангида асир тушиб, бошидан эртақнамо тақдирни ўтказган Шильтбергернинг жонли таассуротлари Европада машҳур бўлиб кетган эди. (Ионн Шильтбергернинг эсдаликлари 1475-77 йилларда тўрт марта эълон қилинган экан). Ёки Самарқандга бориб келган Клавиҳо “Дон Кихот”нинг муаллифи Сервантеснинг юртдоши эди. “Ҳар бир тахминда тирноқча ҳақиқат бор” деганларидек, албатта, бу мулоҳазалар жиддий тадқиқотар билан қувватлантирилиши, илмий исботланиши лозим.

Худди шунингдек, Европа учун тилсимли шахсга айланган ҳазрат Соҳибқироннинг ҳаёти-фаолиятдан ташқари “Темур тузуқлари” асари ҳам турли нуқтаи-назарлар билан муфассал ўрганилган. Агар уни Европа ҳукмдорларининг

қўлланмасига айланиб улгурган Маккиавеллининг “Хукмдор” асари билан такқослайдиган бўлсак, биринчи кўзга ташланадиган ҳолат – Европага хос эгоизм билан ислом оламининг мурасасозлик руҳи қарама-қарши келиб қолганини сезамиз. Ҳар ҳолда “Тузуқлар”да илгари сурилган ғоялар ҳаётбахшроқ ва инсонпарварроқдир. Маккиавелли бир муаммони бартараф этиш учун уни чуқурлаштиришни таклиф этгандек бўлади (масалан, “Раҳбарнинг фазилати ваъда бериб бажаришда эмас, балки уни бажармаслик йўлини топа олишида” дейди). “Хукмдор яхши фазилатларнинг эгаси бўлиш шарт эмас, бироқ шу хислатларнинг эгасидек овоза тарқатиши шарт”. (*“Шарқ юлдузи” ж., 2002 йил, № 10*). “Тузуқлар”да эса сўзида қатъий туриш, имонли бўлиш, албатта, садоқат билан ўз сўзининг устидан чиқиш қаттиқ тайинланган. “Қайси мамлакатни забт этмоқчи бўлсам, тўғри кенгаш ва тадбир билан иш тутдим. Кенгаш аҳлидан кимки куюниб, маслаҳат берса, қулоқ солардим, кимки оқилона гапларни мардларча кескинлик билан сўзласа, уни диққат билан тинглардим...”. (*“Темур тузуқлари”, 2011 йил, 134-бет*). Бу икки асар мавқеи ва руҳияти билан тескари кутбда туради, лекин эътироф этиладиган томони “Тузуқлар” кўп тилларга таржима қилинган ва илғор қарашлар сифатида тан олинган. Шунга кўра Амир Темур мероси оламшумул ғояларга бешик бўлишга арзийди.

Ёки Соҳибқирон давлат бошқарувида кенгаш – маслаҳат - машваратнинг ўрнига катта аҳамият берган, “Тузуқлар”ида фаолиятининг ўндан тўққизини шу асосда олиб борганини таъкидлаган. Агар бу ҳолни астрономик ўлчовларда баҳолайдиган бўлсак, замонавий бугунги Конституциялар қабул қилинишида, аввало, уларга эҳтиёж борлиги ва заруратнинг амалиётда тасдиқланганида, халқнинг давлатни бошқарувдаги иштирокини таъминлайдиган Сенат ва Олий Мажлисларнинг таомилга киришида Амир Темур фаолиятида қўллаган усул ва тамойиллар туртки бўлмаганми, тарих тажрибасидаги илғор усуллар амал қилмайдими, сингари мулоҳазалар туғилади. Албатта, Европа жаҳон тажрибасидаги илғор ёндашувлардан четда турмайди.

Умуман, Амир Темур ва Темурийлар салтанатида инкишоф этилган давлатни бошқариш усуллари, жамиятни ривожлантириш омиллари ҳамда бошқа ўлчов ва мезонлар бугунги дунё амалиётида қўлланилаётгани шубҳасиз. Негаки, инсониятнинг ягона оиласи – ҳозирги Яхлит олам ўз тараққиёт йўлида одамзот ибтидоий онги уйғонган даврларданоқ пайдо бўлган умумий устахонада яратилган ҳаётий тиргақларга таянади, уларни янги шароитларда давом эттиради. Биз бугун умргузаронлик қилаётган дунё ҳам, бағрида яшаётганимиз тараққиёт (цивилизация) ҳам умуминсоний мулк сифатида мавжуддир. Ана шу хазинада фахрли аجدодимиз Соҳибқирон Амир Темур кашф этган янгиликларнинг салмоқли ўрни бор экан, бундан чинакамига ифтихор қиламиз. Буюк Шахс ҳақиқатларининг эътирофи умумбашарий кадриятлар сифатида тан олиниб, тараққиёт учун асқатаётган экан, унинг келажак учун улкан хазина, инсониятни олға бошлайдиган нурли маёқ эканини яна бир марта таъкидлаймиз. Соҳибқирон Амир Темур мероси нафақат Ғарб учун, балки бутун инсоният учун улкан бойликдир.

**Бибӣ Робиа
САИДОВА**

“ДОНИШМАНД СИЗИФ” РОМАНИДА ИЧКИ МОНОЛОГ

Улуғ шоиримиз Алишер Навоий айтганларидек, бу дунё олами кубро – катта олам ва олами сугро – кичик оламдан иборат. Катта олам сифатида инсон қалбини, кичик олам деб эса мавжуд ҳаёт эканлигини таъкидлаганлар. Инсон қалби шундай кенг оламки, унда денгиз ҳаяжони, шамол тезлиги, куёш меҳри, осмон кенглиги, булутлар маъсумлиги, тупроқ хокисорлиги, камалак тилсими, бўронлар шиддати мужассам. У шундай бир китобки ҳар вароғидан сочилган сўзлар китобма-китоб, юракма-юрак, маконма-макон, замонма-замон кезади. Қаҳрамонлар шаклига, образлар рамзига эврилади, келажакка ўз сўзини айтади. Инсоннинг шундай дақиқалари бўладики, ичини куйдирган, бўғзини тўлдирган дардини на отага, на онага, на жигарларига, на ёндош яқинларига айта олади. Тоғнинг энг баланд чўккисига чиқиб дунёга қараб хайқиргиси, тўлиб-тўлиб, тўкилиб-тўкилиб йиғлагиси келади. Бадиий асар ана шу тўкилма ҳосиласи, чин маънодаги ёзувчининг ички монолоғи. Атоқли ёзувчимиз Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Донишманд Сизиф”и ҳам муаллифнинг дил изҳорини, даъватини, ҳасратини, муножотини етказувчи ички нутқ шаклидир.

Романда ички монолоғга қурилган воқеа-кечинмалар ҳам, сюжетни бирлаштирувчи бошқа унсурлар ҳам ёзувчининг бадиий ниятини, Сизифнинг характер хусусиятларини, инсоннинг онг ости қатларида ўзгариш ясаётган фикрий янгиланишлару эврилишларни, муаллиф кузатувиға хос психологик таҳлилларни янада теранроқ англашға ёрдам беради.

Сизифнинг ҳис-туйғулари ўртасидаги диалогларни ўқир экансиз, Сизифнинг ёнида ҳам ровий, ҳам қаҳрамон қиёфасида муаллиф турганлиги сезилиб туради. Рамзий ифодага эга ёрдамчи образлар ҳам борки, уларнинг “ички монолоғи”ға кулоқ тутиш китобхоннинг ўзига ҳавола этилади. Айрим ўринлардаги ички нутқ ретроспекция орқали қаҳрамонни замонлар оша ҳаракатлантиради, қадимги

Бибӣ Робиа САИДОВА – 1991 йил тугилган. Ўзбекистон Миллий университетининг ўзбек филологияси факультети магистратурасини битирган. Айни пайтда Алишер Навоий номли тил ва адабиёт университетининг докторанти. “Парвоз”, “Какку овози”, “Ақл ва руҳ баҳси” номли ҳикоялар ва адабий мақолалардан иборат китоблари чоп этилган.

мифдаги Сизиф сари етаклайди, уни сизнинг ёнингизга қайтаради, хира тортган тафаккур ойнангизни артиб жамиятга, атрофга, ўзингизга бўлган назарингизни теранлаштиради. Ундаги ички нутқ бевосита сизнинг монологингизга айланиб боради.

“Донишманд Сизиф” воқелигида келтирилган ички монологни мазмун-моҳиятига кўра қуйидагиларга ажратишимиз мумкин:

- 1) ўзи ҳақидаги ўзгаларнинг мулоҳазаларига раддия;
- 2) харсангтош ва маҳкум этилган жазо ҳақида;
- 3) ўтмишдаги воқеликнинг баёни;
- 4) янги ирода ва шу каби инсоний хислатлар борасида;
- 5) инсоннинг қудрати ҳақидаги мулоҳазалар.

Аввалбошисига тўхталадиган бўлсак, бунда Хуршид Дўстмуҳаммадга айланган Сизиф ўз қарашларини далиллар экан, абсурд таълумотининг моҳиятини очиб беришга, инсон ҳаёти ўлим билан якун топувчи бемаъни яшаш маҳсули эмаслигини исботлашга уринади. Шу ўринда атоқли шоира ва олима Нодира Афоқованинг Камюнинг “Сизиф”и ҳақидаги қуйидаги фикрлари ёдга келади: “Камю Сизифни бизга олий инсон тимсоли ўлароқ ўрнак қилиб кўрсатади: қисмат рўбарў қилган ҳар қандай воқеликка сўқирларча итоат – одамиятдан эмас. Инсон яшашдан завқланмоғи, ўз қарори ва хатти-ҳаракатларида озод бўлмоғи керак. Ғофиллик – бахтсизликдир; инсоннинг бахти – тафаккур қилишида. Бахтнинг камюча формуласи шу. Адиб, таъбир жоиз бўлса, ҳақиқатнинг афсона сатрлари орасида учиб юрган кўринмас қушини тутиб олади ва уни кафтига қўндириб бизга шоён кўрсатади”¹.

Шунингдек, Сизиф ўзининг шахсий хусусиятлари ҳақида тарқалган гапларга, мифик қаҳрамон сифатида берилган баҳоларни алам билан айтиб ўтаркан, айни дамда китобхон олдида Хуршид Дўстмуҳаммад талқинидаги Сизиф турганлигини эслатиб ўтгандек бўлади: “У ҳақда учига чиккан таъмагир-муттахам, афеунгар-товламачи деган овозалар шамолдай тарқганини, ривоятлар, эртақлару дostonлар тўқиб бичилганини тушунолмади, ҳамон тушунмайди... Содда, гўл, лакмага чиқаришди Сизифни. Аҳмоқона қаҳрамонликни кўнгли тусаб қолди, тентак, деганлар бўлди у ҳақда... Ахир қачон қараманг софдил ва беғубор кишилар, виждонсизлар, сўқимтабиатлар, кўрқоқ ва елпатак хушомадгўйларга қараганда хийла тушунарсизроқ, ғалатироқ туюлишади. Қулгига қолиб юришади. Бинобарин, хушомадгўйларни ўлдурса бўлур эди, хушомад билан... кўпиртириб мақтаса бас эди, алар нуқсонларини!”² Ушбу ўйловда мавжуд тузумнинг ёзилмаган қонунлари акс этган. Сизиф ҳам “ўзгача” бўлгани учун ўз замонасига сиғмади, иложсизликдан исён сифатида ишлатган хийласини, зийраклигини маккорлик деб баҳолаб бадарға қилишди, ортиқча одам деб ҳисоблашди. Ўзи ҳам бош гуноҳкор сифатида тил-забонсиз эканлигини таъкидлайди. Ушбу жумлалар орқали мифик қаҳрамон Сизиф ўзига берилган антипатияга эга баҳонинг сабабини очиклади. Дарҳақиқат, адабиётшунос Дамин Тўраев таъкидлаганидек, “Сизиф ҳақидаги юнон мифида у донишманд эмас, балки маъбудларни алдовчи, айёр, худбин,

¹ Н. Афоқова. Сизиф тошига эгаман бошим. “Tafakkur” журнали, 2019 йил 3-сон.

² Х.Дўстмуҳаммад. Донишманд Сизиф. – Т.; Ўзбекистон. 2016. – Б 259.

фирибгар деб кўрсатилади”³. Аммо “Донишманд Сизиф”даги қаҳрамон ҳукмга қадар мифик ҳаётидаги қилмишига “мазлумнинг ёвузликка қарши исёни – хийла”⁴ сифатида баҳо беради. Бундан ташқари Сизиф қисматига ўзини бесамар, мазмунсиз меҳнат битилгани, тошни ҳеч қачон чўққи тепасига олиб чиқолмаслиги ҳақидаги тарқалган миш-мишлардан аччиқланади, иддаолар ўринсиз эканлигини куюниб сўзлайди. Инсон ўзига аталган ёлғон, тухматдан ғазабланади. Демак, бизнинг Сизифимиз учун бу бўхтон, қалбининг оғриқли нуқтаси. Ақлий камолот босқичига кўтарилар экан, маъбудлар устидан ғалаба қозонишига, мазмунсиз жараёндан маъно топиш ҳар кимнинг ўз қўлида эканлигини асар давомида исботлашга уринади ва уддасидан чиқади, “Мен исботлагайман, мен!”⁵ дея ҳайқиради. Жараёни англашнинг илк босқичида эса “Қон кечаман, тирноқларим ўйилиб тушсин, бармоқларим, кафтларим мажақланиб кетса кетсин, тоғ-тошнинг бағри ўпирилиб чоҳларга қуласа қуласин, илло сен харсангни тепага, анави те-е-папага олиб чиқмагунча қўймайман-н!”⁶ деб шахд қилар, “Ичингга урай, қорнингни ёрай” деб сўкинади эди. Аммо қанчалик ғазаб билан, алам билан ёндашса ишининг унуми шунча секинлашарди. Харсангни жойидан силжитиб бўлмай қоларди. Демак, Сизиф учун бу илк босқич. Нафрат билан қилинган меҳнат, харсангни жазо деб билмоқ, ҳар қандай ҳодисадан Яратганнинг ишорасини изламаслик. Буларнинг бари каузал, яъни сабабнинг оқибат сари етаклайдиган муносабатни идрок этишга ундайди.

Кейинги босқичда Сизиф сангтарош айтган “Аксари харсангтошларнинг жони бўлади... Фақат кўнглини топа билиш керак” ақидаси билан яшай бошлайди. Уни тилини топа олмаётганидан куюнади. Қайта думалаб тушаётганидан енгиллик ҳис қилар экан, харсангни ўз қисматдоши эканлигини англайди. Шу ўринда романдаги сюжет чизиғида Сизиф ҳолатига параллел равишда денгиздаги чол образи пайдо бўлади. Натижада ракурс нуқтаси бошланган иккиликдан учлик сари юзланади: Сизиф – Харсанг – Асоп. Қиёсий объектнинг пайдо бўлиши эса қаҳрамонимизга ўзини ва ҳолатини муқояса қилишга имкон яратиб беради, ўтмишини таҳлил қилишга ундайди. Воқеликнинг ретроспекция орқали ифодаланишини янада жадаллаштиради.

Қайиқ минган чолни кузатар экан, чолнинг қимирламай ўтирганига, қўллари эшакка боғлаб ташланганига, у ўзи аслида оддий балиқчи ё маҳбуслигига аниқлик киритишни истайди, саволларига жавоб излайди. Шу аснода Сизиф ўзига берилган жазо моҳиятидаги ноҳақликни пайқайди: “Нега энди уни ёлғиз қолдиришди? Ахир инсон ҳар қандай ҳолатда фикрлайди, фикр одами эса гапирмасдан иложи йўқ. Инсон ичида етилган гапни гапирмаса ёрилиб кетади, шу боис у тинмай гапиради, ҳар қандай инсон айтар гапларини тингловчи маҳрамга муҳтож, ичини бўшатмасликка ҳукм этилган одамнинг аҳволи эса... Даҳшат!.. Офат!.. Фалокат!.. Гапирайда, қутулай, – деб юборди Сизиф. – Ичимни тўлдирган гапларни гапирай-да, қутулай, гапирай-да...”⁷ Демак, ёлғизлик,

³ Д.Тўраев. Сизиф ривояти ўзбек адаби талқинида.

⁴ Х.Дўстмуҳаммад. Донишманд Сизиф. – Т.; Ўзбекистон. 2016. – Б 284.

⁵ Х.Дўстмуҳаммад. Донишманд Сизиф. – Т.; Ўзбекистон. 2016. – Б 272.

⁶ Ўша асар. – Б 273.

⁷ Ўша асар. – Б 281.

ҳасратдошнинг йўқлиги инсоният учун даҳшат, фалокат, офат демак. Бугунга қадар мутолаа қилган бадиий асарларимни хотирамда бир қур варақлар эканман, композицион жиҳатдан “Донишманд Сизиф”дек тўлалигича ёлғиз қаҳрамон ва ёлғиз жараён негизига қурилган асар топа олмадим. Албатта бутунлай муножот, иқрор, хотирлаш услубига қурилган бадиий асарлар бундан мустасно. Танҳоликдаги инсон қисмати ҳақидаги шоҳ асарлардан бўлмиш “Робинзо Крузо”да ҳам Робинзога интеллект салоҳияти, келиб чиқиш табақаси, ирки жиҳатдан тамомила ўзгача бўлган Жумавой образи-да киритилган. Хуршид Дўстмуҳаммад романини ўзининг “Ижод кўнгили мунавварлиги” китобида тилга олган рассом Ш.Абдусаломовнинг қуйидаги фикрлари асосига қургандек: “Ёлғиз қолган вақтингда бир бутунсан. Ўртоғинг билан бўлсанг – яримтасан. Яримингни дўстингга раво кўрган ҳисобланасан. Яримта ақл билан нимага ярайсан?”⁸ Адибимиз танҳоликдаги Сизиф тимсолида ана шу бир бутунликни сақлаб қолишни истаган, умумбашарий ғоя ва истақларини бутунича етказишни ирод қилган. Қаҳрамонлардан-да, воқеликлардан-да ўз маслагини қизганган. Шу сабаб романдаги харсангни ҳам, денгиздаги чол Асопни ҳам гапиртиришни истамаган. Асаридаги неомифик образ талқинида ўзини, дунёга айтажак сўзларини ёлғиз қаҳрамон киёфасида моддий шаклиятга киритган, бир нечта персонажларга парчаланиб китобхон билан ғойибона юзланишни истамаган.

Кўкқисдан пайдо бўлган денгиздаги қария Сизифнинг ўтмишини титкилашига туртки бўлди. У қадрдони харсангтошга Коринф аҳолиси қурғоқчиликдан қийналган, сув танқислигига ундан нажот қутаётган вазиятида денгиз ҳукмдори Асопга қизини ким ўғирлаганини айтиши эвазига сув беришини келишганини, оқибатда Зевснинг қаҳрига учраганлиги сабабини очиқлайди: “ – Олампаҳо Зевс ўз шаън-шавкатига ярашмаган қилмишга қўл урди. У сув ва дарёлар маъбуди Асопнинг боқира фарзанди-аржуманди Эгина қизга кўз тикди – уни ўғирлаб ҳарамига яширди-и, – Сизиф эндигина баралла айтябти бу сўзларни”⁹. Олий маъбуднинг ҳаддидан ошгани уни ҳам ҳаддидан оширганини таъкидлайди. Мана шу ўринда ичини бўшатиш илинжида Искандарнинг шохи бор дея қудукка ҳайқирган сартарош ҳаёлимизда гавдаланади. Демак, азалдан инсоният “тўкилиш” эҳтиёжига муҳтож, фикрлашиш, ҳасратлашиш ҳам шу жумладан. Айниқса, ҳамма кўниккан адолатсизликнинг асл киёфасидан ёки мавжуд бир сирдан хабардорлик ҳисси инсонга оғир юк. У жим юргани учун, барига кўз юмгани учун, кимларнингдир азобланишига сабабчи бўлаётгани учун, дил тубидаги ҳақиқатни айтолмагани учун ўша юк залвори уни эза бошлайди, виждону иймонининг нидоси бутун вужудини ўртайди. Натижада... уни соқит қилиш учун кимгадир, нимагадир ёрилади. Зеро, Сизифнинг ўзи ҳам “Бохабар одамнинг ҳар босган қадами, ҳар ташлаган назари бир ҳикмат эканлигини ўзи ҳам англамаган”¹⁰ эди. Харсангтош ҳам мажозий маънода одамзотнинг қалб тубидаги айтишни истаган, тилига чиқара олмаётган ҳақиқатидир. Юзага чиқараман деб ҳарчанд уринса-да, мавжуд тузум қонун-қоидалари, жамиятнинг ички тартиби бунга йўл қўймаётгандек, ичига қайта думалаб тушавериш азоб бераётгандек.

⁸ Х. Дўстмуҳаммад. Ижод кўнгили мунавварлиги. Т.: Мумтоз сўз, 2011. – Б 236.

⁹ Х. Дўстмуҳаммад. Донишманд Сизиф. – Т.; Ўзбекистон. 2016. – Б 282.

¹⁰ Ўша асар. – Б 283.

Кейинги ўринда ўлим маъбудди Танатосни занжирбанд этиб зиндонга ташлагани ҳақида айтаркан, ўзининг бу қилмишини ёвузликка қарши исёни эканлигини, “Менми сенга калака-эрмак?” дея ўзини оёқости қилингандай ҳис этишини баён этади. Натижада ерда ўлим тўхтаб, Зевс мавжуд тартиби бузилганидан ғазабга тушади. Сизиф Зевс ҳақида гапирар экан, уни ва унинг насл-насабини нафрат билан талга олади: “ – Зевс ўликларни ҳам, ундан баттар тирикларни ҳам кўргани кўзи йўқ эди... бу кимсанинг кимдан ва қай тариқа дунёга келгани аҳли авомдан пинҳон тутилган. Энди ўйлаб кўрса, шу хабардорлиги, яъни Зевснинг насл-насабини беш кўлдай билиши – Сизиф устидан ўқилажак ҳукмнинг шафқатсизлигини белгилаб берган эди”¹¹. Конфликтлик муносабатдан кўриниб турибдики, мифик талқиндаги Сизифнинг характер хусусиятига берилган таърифлар аслан мавжуд тузум устидан ҳукмрон бўлган Зевсга ҳам тегишли. У ҳам таъмагир, худбин, зулмкор, товламачи, айёр. Ўтмишдан маълумки, амалдорлар, подшоҳлар атрофига хушомадгўйларни тўплаб, тўғри сўзни айтувчиларни ўз худудидан четлаштирган, жазолаган. Сизифнинг бу масалада жон куйдириши ҳам фикримизни далиллайди: “ – Унинг кирдикорларидан сўз очган кимса борки, ғийбатчи, ғаним, юртбузар, муттаҳам дея эълон қилинди, бетларига қора чапланди. Кўз етмас, қўл етмас, сўз етмас масканларга бадарға қилинди”¹². Хуршид Дўстмуҳаммад Сизифнинг мифик қаҳрамон сифатидаги “тамғаланган” киёфасини ҳам ички монолог, ҳам ундаги ретроспектив баён этиш услуби билан тасаввуримизда ўзгариш ясади, уни бугунги ўзбек адабиётига донишманд сифатида келтирганининг негизини очиклайди, уни салбий хислатлар эгаси бўлишга ундаган сабабларни келтириб ўтгандек бўлади. Бу ўз навбатида муаллифнинг субъектив ёндашувини билдириб, қаҳрамонни ўтмиши-ю бугуни билан тўлалигича бадий ислоҳ қилишга киришганини кўрсатади.

Кронос ва ўғли Зевс худосиз бўлганлари учун ўлимни даҳшат деб билишини, ўлим гуноҳкорлар учунгина даҳшат ва аянч манбаи эканлигини, “О, бадкирдор, о ярамас, қонхўр, муттаҳам, о, лаънати хотинбоз! Оҳ, қайдасан қасос, қайда интиқом?! Пўсткаласини айтсам, эшшаксан, эшшак... бешак!...”¹³ дея Сизиф исёну изтиробини тўкиб солади, фарзандининг ҳажрида адо бўлган Асопнинг дараксиз йўқолганида ҳам айбдор санайди маъбудларни. Мана шу паллада тошдан қум зарралари тўкилиб, қарсиллаган товуш чиқар экан, энди харсангда парчаланиш босқичи бошланади. Юқорида айтганимиз бохабарлик юки энди харсангга кўчади. Ёрилтош ёрила бошлади. Ер куёшнинг атрофида айланишидан тортиб, кумурсқанинг босган қадамида ҳам ҳикмат бор деб билган Сизиф харсангдаги бу ўзгаришда ҳам моҳият мавжудлигини англайди. Бу моҳиятни “Нажот куруқ иродада эмас, йўқ, ҳаракатга айланган иродада!”¹⁴ деган фикридан топади, адоғи йўқ ҳаракат асло бесамар кетмаслигини англайди. Ҳолатга мос фикрий топилмасидан қувониб, харсангтошнинг атрофини гир-гир айланади. “Шуури тоза-тиниқ” ҳолда тураркан “– Куруқ ироданинг ўзи эмас, ҳаракатга айланган ирода бунёдкор, яратувчидир, шундай ирода омон экан, поёнсиз маънисиликнинг

¹¹ Ўша асар. – Б 285.

¹² Х.Дўстмуҳаммад. Донишманд Сизиф. – Т.; Ўзбекистон. 2016. – Б 287.

¹³ Ўша асар. – Б 287.

¹⁴ Ўша асар. – Б 289.

адоғи – бамаънилик, бамаъниликка етишмоқлик йўлидаги машаққатларга бардош беришда эса сабр-тоқат, сабр-тоқат, сабр-тоқат”¹⁵, дейди. Натижада тошнинг иккинчи маротаба кирсиллаган товуши янграйди. Харсангнинг синиб тушуши ниманинг аломати дея ўзига ва ўзи орқали ўқирманга ҳам савол қотади. Демак, Сизиф машаққатлар эвазига ўз ҳақиқатларини, тошга айланган тилсимларни кашф қиляпти. Бу қаҳрамондаги катарсис ҳолатига ишора. Чир айланиши, ичи, вужуди, шуури тиниқлашиши ва тошнинг садоси тозариш жараёнининг белгили хусусиятлари бўлиб хизмат қилади.

Қаҳрамонимиз навбатдаги ишғол этиш сари отланади. Нафсни, ўзини, гуноҳни, комилликни, иродани, ҳақиқатни... ишғол этиш сари. “Менга бир қара, юмалоқ, бўларим бўлган, илло, ғайратим, кучим-кувватим ҳали бисёр, сени ҳов чўққига олиб чиқишга қурбим етади, қани кетдик, думалоқ”¹⁶. Бу нутқда енгилмас инсоний қудрат, чўққи сари етакловчи юксак ишонч акс этган. Энди у тошнинг қайта думалашини “Гўдак боладек ўзгача қизиқиш, ўзгача сурур билан кузатиб ўтирибди”¹⁷. Бу ғолибларга хос ҳиссиёт. Энди бу ҳукм, тошнинг қайсарлиги руҳиятини эзувчи, шаънини паймол қилувчи жазо эмас. Сурур бағишловчи, тинимсизлик таскин бағишловчи ҳолат. “Мен”нинг емирилишига юз тутган жараён. Бир вақтлар унинг харсангга ўйиб ёзган исми ҳам тош тилсимининг калитидир. “Қимирлаган қир ошар”, “Зўрнинг тоши қирга қараб юмалайди” каби жумлалар бош персонажнинг шиори. Бу роман орқали мифик образ билан боғлиқ “Сизифона меҳнат”, “Сизифона машаққат” тушунчалари ўрнига ўзбек адабиётида “Сизифона ишонч”, “Сизиф қудрати”, “Сизиф иродаси” кабиларни қўллаш урфга кирса ажаб эмас.

Сўзлаш ёки сукут замоннинг қисмларини ажратиб беришини қуйидаги ўйловида келтиради: “Сўзлаш – ўтиб бораётган ҳозирнинг шарпалари бўлса, сукут – боқийлик, мангулик тимсолига айланарди унинг назарида. Бамисоли гап сотса – ҳозир билан, сукут сақласа – абадият билан мулоқотга киришаётгандек сезарди ўзини Сизиф. Бирйўла ҳам бугун, ҳам келажак билан битим тузиш эса кони азоб, азоб, азоб!”¹⁸ Бу бевосита инсоннинг қачон гапира олиш ва жим туришга мажбур бўлиш изтиробини англатади. Жамият ва замонга тегишли позицияни эгалламасанг, замонасоз бўлсанг келажак олдида муттаҳам бўласан, ўз муносабатингни билдирмасанг, исёнингни сукут билан ифодаласанг келажакнинг олдида юз ёруғлигидан умидвор бўласан. Аммо бугун ва келажак олдидаги аросат, ҳар икки паллани тенг ушлаш руҳий азоб сари етаклайди. “Айтсам тилим, айтмасам дилим куяр” ҳолатига туширади.

Романда иккинчи даражали бўлган кузғунлар образига ҳам дуч келамиз. Улар асосан икки ўринда кўриниш берган:

– Сизифнинг оёғини тош босиб кетгач, ҳолсиз ҳолда ётганида ярадор оёғига ташланишади;

– Қайикдаги чолни юзу қулоқларини чўқилай бошлашади.

Ҳар икки ҳолат ҳам ожизона аҳволдаги ва муте инсонга қилинган ҳужум. Демак,

¹⁵ Ўша асар. – Б 290.

¹⁶ Ўша асар. – Б 96.

¹⁷ Ўша асар. – Б 297.

¹⁸ Ўша асар. – Б 309.

мавжуд тузумда заиф, кучсиз инсонларга, тобеларча ҳаммасига кўз юмган, тақдир измига бош эгган шахсларга қасд қилувчи кузгун нусхалар доим топилади, улар ўз мақсадларига эришиш учун сенинг умрингни, “гўштингни ейиш”дан ҳам тап тортишмайди. Бу манфур жамиятнинг ўлаксахўрларига берилган характеристика. Сизифнинг ўзи эса уларни бундай изоҳлайди: “...улар очофатларча ўзларининг боқий ва шафқатсиз бурчларини шиддат билан ўташга киришадилар. Додинг кимга, қаерга етади бу биёбонда”¹⁹. Биёбон топоси ҳар даврнинг ўз макони, кузгунлар – чиркин жамият қиёфаси.

Сизиф ўлаксахўр кушлар ҳужум қилганда уларни хайдаш мақсадида қарсақ чалар экан, шунда “Тошни тошга ургандаги қарсиллаган товуш” чиқади. Бундан кўринадики, воқелик кўламида иккита парадоксик эврилиш жараёни юз берапти:

- 1) харсангнинг кўнгли топилиб, инсон (Сисиф)га айланиши;
- 2) инсоннинг метин иродаси орқали тошга эврилиши.

Ҳар қандай мавжудот ўзидан кучли бўлган нарсага, кимсага енгилди. Сизиф айтган инсон изтироблари харсангдан ҳам оғир эканки, уни илк бор парчаланишига сабаб бўлди. Сабр, матонат тошдан ҳам мустаҳкам эканки, шу ҳақида сўз кетганда иккинчи бор қарсиллаган товуш эшитилди. “Сенсиз мен бу ерларда ёлғизликдан ўлиб қоламан” дея тош шиддатидан-да шижоатли меҳрини изҳор қилар экан учинчи бор “Тошлар, тошбаччалар сачраб-сачраб тўкила бошлади”²⁰. Роман давомида тўлақонли шакланган ирода харсангтошдан ҳам катта эканки, уни бутунлай парчалантиришга қодир бўлди.

Донишманд, қудратли, қайсар Сизифнинг ўзига яраша кўркувлари бор, улар шундай кўркувки айб деб эмас хислат деб санашимизга арзийди: ялқовлик, эзмалик, ёлғизлик, ожизлик, миждовлик ва дахмазаликдан кўркиш туйғулари. “Бахтсиз одам типпа-тирик дахмазага айланади...соянга ҳам тирик товонга айлангандек хис қиласан ўзингни!.. Йўқ, мен дахмаза эмасман, дахмаза бўлиб юргандан кўра мана шу харсанг остида қолиб йўқ бўлганим афзал”²¹ дея илтижо қилади Сизиф. Ўзининг дахмаза эмаслигини ўйлаб, кимгадир эркалангиси, ҳасратлашгиси келиб харсангтошнинг атрофида “лакалумлаб” айланар ва яна “ўзини кушдай енгил хис” этади. Харсанг атрофида айланиш рамзи, бизнинг талқинимизга кўра, ўзини англай бошлаганига, покланиш юз бераётганига ишора. Энди у қисматдоши тошни беихтиёр равишда “оғайни” деб атай бошлайди. Сизиф унинг моҳиятини очиб бормоқда, уста сангтарош айтган тилни, жонсиз деб туюлган нарсанинг руҳини хис қилмоқда. Асли харсанг уни чўққига олиб чиқишга интилаётгандек туюла бошлайди. Демак, тош комилликка эришув учун бир восита, холос шу восита унинг асл мақсадини англашга, ҳақиқатини топишга, фикран юксалишига сабаб бўлмоқда. Ҳаракатдан кўра мазмунлироқ жараён йўқлигини исботламоқда.

Шунингдек, Сизифнинг ички монолоғидан, муносабатидан харсангтош билан иккиси бирликка айланаётганини кўришимиз мумкин. Айниқса, ўзи билан суҳбатлашадиган ўзига Сисиф деб ном бериши, усиз айро яшолмаслигини эслаши ҳамда “Қадрдони, ишонгани, якка ёлғизи Сисиф ...харсангтошга айланиб қолган бўлса-чи?!.. Ундан ажралмайди, бирор одим нари кетмайди, соясидек ёнма-ён

¹⁹ Ўша асар. – Б 313.

²⁰ Ўша асар. – Б 327.

²¹ Ўша асар. – Б 314.

юрибди-ку, демак, мана шу харсангтош – Сисиф!...”²² деган икрори романнинг кулминацион нуқтаси. Муаллифнинг мифик персонаж маҳкум Сизиф билан суҳбатлашиш истаги! Рамзий образнинг моҳиятини очиш илинжида у ёғидан, бу ёғидан айланиб қараётган, “Ёрилақол, ёрилтош” дея илтижо қилаётган китобхонга тошнинг ёрилгани! Асардаги тугуннинг ечими! Бу ҳолат Навоий бобомизнинг “Лисон ут-тайр” достонидаги ўттиз қушнинг асли ўзлари Семурғ эканликларини англаш жараёнига ўхшайди.

“ – Ҳолдан тойиб йиқилиб қолсам, қора қузғуну кумурсқаларга ем бўлсам... Ёхуд сен мени ютиб юборсанг... Сенинг ҳолинг нима кечади?.. Сен ким билан қоласан бу биёбонда, қадрдон?..” дея дилидагиларни изҳор қилгани сари тош юмшаб бораётгандек сезилди. Тўсатдан Сизифга уни кимдир кузатаётгандек туюла бошлади, харсанг атрофини гир айланаркан, ҳовлиққанча: инсон борки, унинг олдида-ю ёнида таъкиб этувчилар бор!.. Одам боласи бўлсанг билиб қўй ва унутма, банда борки доим кузатувчи ва кузатилувчи”²³, деркан, Сизиф илк маротаба кимнингдир нафасини туйди. Инсон ўзини нафақат кимсалар томонидан, балки Яратган томонидан ҳам кузатилувчи эканлигини ҳис этиб яшамоғи лозим. Бу гуноҳу масиятлардан хушёр бўлишга ундайди. Кузатувчи сифатида ижобий талқин қиладиган бўлсак, “Мўмин – мўминнинг кўзгуси” ҳадисимизнинг моҳияти мавжуд. Муслмон одам ҳам биродарининг айбу нуқсонларидан бохабар бўлиб турмоғи, уни тўғри йўлга бошламоғи зарур. Салбий нуқтаи назардан ёндашадиган бўлсак, дунёда одам-одамнинг ўз манфаатлари, сотқинлиги, ифвогарлиги, оёғидан чалиб йиқитиш эвазига кузатувчига айланиши. Бу мулоҳазалар Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Куза...” қиссасини ёдга солади. Ундаги эпиграфга қўра “Замонавий инсон кузатилувчи инсондир...” Демак, Сизиф дарду ҳасрати, машаққату меҳнати, ирода-ю сабри билан бугунимизнинг, замонамизнинг вакили. Ундаги дардли мулоҳазалар, моҳиятига етишга уринилаётган ҳақиқатлар замонамизга-да тегишли. Айнан замонавий инсонга урғу берилиши эса юқорида тилга олганимиз салбий ёндашувимизнинг бугунги кундаги шундай хислатли кузатувчиларнинг кузатилувчисимиз демакдир. Сизифнинг ушбу ҳайқириғи фикримиз исботидир: “...хой мингқулоқлар, хо-й дингқулоқлар, ҳар иккала қулоқларинг билан, сон-саноксиз қулоқларинг билан эшитиб олинглар – зинҳор мени енга олмайсизлар! Енга олмайсизлар!”²⁴

Сизиф Сисифни – ўзини топди. Харсанг “Думалок, юмалок, бақалок”, шаклдан моҳиятга кўчди. Юқорида тилга олганимиз учликдан иккиликка қайтилди: Сисиф – Сизиф. Бу иккилик эса асл бирликни англатади. Тош ўз қиёфасини йўқотди. Ниҳоят, Сизиф тош парчасини чўққига олиб чиқиб, боши узра кўтарди. У ўз ҳақиқатини исботлади. Ўзидаги кибрни, манманликни, нафсни енгди, парчалади. Асарда қаҳрамон мисоли пейзажнинг ҳам ўз тили, ўз монологи мавжуд. Зеро, инсон билан табиат томири орасида туташлик бор. “Билъакс ҳолда инсон иродаси табиат иродасини ўзлаштирмагунига қадар унга бас келолмайди, уни енголмайди – чала-хом махлуқлигича қолаверади”²⁵. Роман давомида Сизифга руҳдош бўлиб келаётган табиат ҳам унга ўз табригини ҳузур бағишловчи шамол,

²² Ўша асар. – Б 322.

²³ Ўша асар. – Б 320.

²⁴ Ўша асар. – Б 323.

²⁵ Ўша асар. – Б 332.

рақсга тушаётган булут бўлиб йўллади. Зеро, бу ҳаракат, бу машаққат, бу жазо “Инсоният кадр-қимматини улуғлаш учун” хизмат қилди.

Романда минг машаққат ила босиб ўтган қаҳрамоннинг сўнгги монологини келтириб ўтайлик: “– Мен осий банда, – хаста товушда шивирлади: – Кечиргайсиз... узрларим... тавбаларим... илтижоларим...”. Шуларни айтarkan, ўзини чўққига олиб чиққан тош бўлаклари устига ташлайди. Солик Сизиф муаллиф мақсад қилган манзилга ҳам руҳан, ҳам жисмонан етиб келди. Комиллик чўққисини ўзини топиб, “мен”ини парчалаб эришди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Сизиф азал тоабад, замон ва макон танламас ҳаёт йўлини яшаб ўтувчи инсон тимсоли. Одамзот манзили сари табиат қонунига мос поғоналарини босиб ўтаверади: фарзанд – куёв ё келин – ота ё она – бобо ё буви. Бу поғоналардан кўтарилган сари ҳаёт ўзининг сирларини фош этиб бораверади. Роман ёзилиш вақтига кўра муаллиф ҳам, воқеликдаги позициясига кўра Сизиф ҳам бу босқичлардан ўтиб келган. Фикримиз исботи ўлароқ қаҳрамонимизнинг орзу қилган куйидаги ҳайқириғига кулоқ тутайлик: “...харсангнинг устига чиқиб олиб бутун оламга жар солади: ҳе-ей-й, одамлару одамла-ар, эшитмадим деманглар-ар, мен ким шаҳоншоҳ Эол ва малика Энаретнинг суюкли ўғлони, Меронлар сулоласининг арзанда куёвтўраси, Главканинг падари, Беллерофонтанинг ғамхўр бобоси бўлмиш маҳқум Сизиф каминага белгиланган жазои ҳақни, ниҳоят шараф билан ўтадим, уддаладди-и-м-м!”. Демак, Сизиф образи бизнинг ўтмишимиз, бугунимиз, келажагимиз учун зарур бўлган, бўлаётган, бўлажак маънавий ва руҳий эҳтиёжимиз ҳақида сўйлайди. Ўзимизни психологик нуқтаи назардан таҳлил қилишга ундайди. Бунда адиб ўз бадиий ниятини етказишда интроспекция усулидан фойдаланади. Яъни психологияда қўлланиладиган бу тушунча шахснинг ички руҳий вазиятини кузатиши, фикрлаш даражасини, ҳис-туйғуларини таҳлил қилиш жараёнидир.

Романда пейзаждан портретгача, сўзлардан рангларгача, монологдан “диалог”гача, шаклдан мазмунгача рамзий ишорага эга. Мисол тариқасида Сизифнинг харсангни атрофида айланиш такрорланувчи қисмини олайлик. Бу жараён романда тўрт маротаба такрорланган:

1. Ҳаёлан тошни чўққига олиб чиқаркан, ўзининг наслини баралла айтиб ҳайқириб бўлгач;

2. Адоқсиз ҳаракат асло беҳуда кетмаслигини англаб, “Яхши яшаш эмас узоқ яшаш авло”²⁶ деган ҳақиқатни топганида;

3. Ҳар бир инсоннинг олди-ю ортида таъқиб этувчи, кузатувчилар борлиги ҳақиқатлигини айтганида;

4. Харсангтош Сизиф учун, Сизиф тош учун яралганини, улар ўртасидаги бирликни англаганида;

5. Харсанг бўлақларини олиб чиққач, бадбўй ҳид таратувчи “заққум дарахти” ёна бошлаганида.

Мусулмон инсон беш маҳал ибодатни адо этганида руҳан хотиржам тортганидек, романда келтирилган бешта айланишдан сўнг ҳам Сизиф ана шундай энгиллик ҳис этиб бораверади. Бу дарвешона рақсу само ҳаёт ҳақиқатларини кашф этиб бориш билан, нафсининг мағлублик сари юз тутаетгани билан боғлиқдек.

²⁶ Ўша асар. – Б 289.

Ёзувчининг умум ижодига назар ташлайдиган бўлсак, рамзлар реалистик тасвир услубидан кўра устун туради. Хуршид Дўстмуҳаммад ўзи билан бўлган суҳбатда: “Бадий тафаккурнинг бош шартларидан бири тимсол, рамз, метафора. Рамзлар орқали ифодалаш мумтоз адабиётимиздан ўзбек ва жаҳон адабиётига шаклланди. Бу реалликка бошқачароқ қарашга, бошқачароқ ёндашишга ўргатади” деб айтиб ўтади. Асарда Сизифнинг ўзидан тортиб Сисифгача бўлган чизикдаги барчаси тимсол, харсанг парчалана бошлаганида ичининг ялтирашида умид, айнан пастга қараб думалаганида синишга юз тутишида инсоннинг хокисорлигига ишора рамз.

Асар структурал жиҳатдан учта қисм ҳамда ҳар бир қисм қирктадан фасллардан иборат. Романнинг ўзига хос жиҳатларидан бири унинг мажозий образлиликка асосланишидир. Бугунги замонавий ўзбек адабиётининг хусусиятларидан бири сифатида ҳам рамзлар орқали сўзлаш услубини урфга кираётгани десак, муболага бўлмайди. “Донишманд Сизиф” ўзининг мазмуний ва шаклий жиҳатларига кўра фалсафий-психологик характердадир. Романни эпик яхлитлик эмас, балки бир қарашда ўзаро мустақил, ҳатто пароканда турли-туман жойлашган бадий унсурлар ташкил этади. Аммо улар умумий тасвир йуналиши билан баҳамжиҳат бадий-эстетик функция бажаради, роман қахрамони томонидан, ички нутқи орқали бошқарилади. Хуршид Дўстмуҳаммад “Бозор” романи ва бошқа қисса-ю ҳикояларига кўра рамзийликка мойил адиб.

Хуршид Дўстмуҳаммад “Донишманд Сизиф”ни бежизга ички монолог асосига қурмаган. Бу нутқ иккинчи шахснинг жавобини, муносабатини тушунтиришу тушунилишларга муҳтож бўлмайдиган; сўзи орқали тингловчи сифатида бутун инсониятга мурожаат қиладиган; ўзининг ва жамиятнинг оғриқли нуқталарини ифода этадиган нутқ бўлиб хизмат қилган. Сизиф мана шу жазо сабаб юксаликка эришди. Шу билан бирга Сизиф монологи муаллифнинг асардаги позициясини ҳам, грамматик қоидалару услубларни ҳам, ифода йўсинидаги қолипларни ҳам, замону маконни ҳам инкор этган, маълум бир чорчўпга тушмайдиган нутқ. Қисқа қилиб айтганда неомифик қахрамон Сизифнинг ички манифестидир. Ёзувчи бу орқали одам ва олам муносабатини таҳлил қилди. Инсонлар қалбидаги оғир, баҳайбат “тош”ни парчалаш йўлини кўрсатиб берди. Бир инсон тимсолида одамзот умрининг фалсафий талқинини ифода этди.

*Маънан етук китобларни танлаб ўқи. Акс
ҳолда, бир даста қогоз ҳаётингни захарлаши
мумкин.*

Марк ПИВЕН

Ўткир ҚОДИРОВ

ҒИЖЖАК СОЗИ АЛЛОМАЛАР ТАЛҚИНИДА

Камонли созлар ўзининг жозибадор овози билан бошқа мусиқа чолғуларидан ажралиб туради. Уларнинг келиб чиқиши, камонда садолантириш усулининг яратилиши борасида ёзма манбаларда турли фикрлар баён этилган. Дарвеш Али Чангийнинг “Рисолаи мусиқий” асарида эса ғижжак сози ҳақида қуйидаги маълумот келтирилади: “Айтурларки, Носир Хусрав билан Абу Али Ибн Сино бирга ҳамкорликда яратганлар. Ҳақим Носир Хусрав ҳақида гап кўп... Мусиқий бобида у тамоман хабардор бўлган. Ғижжакни ҳам у яратган, бироқ уни чертишдан ожиз бўлган”.

Таникли олмон мусиқашуноси Курт Закс, Марказий Осиё халқларининг қадимий ов ва жанрлардаги асосий қуроли камон бўлганини назарда тутиб, “камонли созлар айнан шу ҳудудда пайдо бўлган, ёйсимон камонда товуш садолантириш эса IX асрга тўғри келади”, – деб таъкидлайди.¹

Варнер Бахман эса “камонда ижро этиш маданияти дастлаб 1-минг йиллик охирига тўғри келишини ва камонли созларда ижро этиш маҳорати Ўрта Осиёнинг шимолий-шарқий қисмида, Хоразм ва Транссаксонияда шаклланган”, – деган фикрни айтиб ўтади.²

Қадимий ёдгорликлардан бир бўлган “Тупроққалъа” (III аср) қасри Хоразм воҳасидан топилган бўлиб, унинг деворий расмларининг бирида камонли соз тасвирланган ҳамда бу чолғу замонавий ғижжак созига ўхшаб кетади. Мутахассисларнинг тахминига кўра, “Тупроққалъа”даги тасвир, эҳтимол бугунги кунда амалиётда қўлланиб келаётган камонли созларнинг энг қадимий кўринишидир.

---

¹ Ҳақимов. Н. Музыкальная культура таджиков.Х., 2004.,6-189.

² Бахман.В. Среднеазиатские источники о родине смычковых инструментов. // Музыка народов Азии и Африки. Вып. II М.,1973.,, 6-358.

Ўткир ҚОДИРОВ – 1964 йилда туғилган. Ҳ. Ниёзий номидаги Тошкент давлат мусиқа билим юрти ва М. Аирафий номидаги Тошкент давлат консерваториясининг Шарқ мусиқаси факультетини тамомлаган. Республика матбуотида мақолалари чоп этилган.

Ёзма манбаларда келтирилган маълумотларга кўра, ўтмишда мусиқа амалиётида камонли созларнинг бир қанча кўринишлари (“камонча”, “шишак” “гишак”, “шушак”, “рубоб” (рабаб) ва ҳоказолар) мавжуд бўлган. Рубоб (рабаб) – қадимги мусиқа чолғуси бўлиб, у ҳам камонда ҳам мизробда ижро этилган. Бир чолғуни садолантиришда икки усулнинг (камон ва мизроб) қўлланилиши, эҳтимол бу сознинг қурилмаси (конструкция) шунга мўлжалланганидан бўлиши мумкин.

Умуман олганда, бир чолғуда бир неча товуш ҳосил қилиш усуллари қўллаш, ўтмиш мусиқа анъанасига хос хусусиятлардан бири ҳисобланади. Масалан, танбур сози қўл бармоқлари, ўстирилган тирноқ, нохун ҳамда камонда садолантирилган.

Камонча – ғижжак созига турдош бўлган қадимий камонли чолғу. Унинг бундай номланиши, эҳтимол камонда ижро этилишига кўрадир. Манбаларда ёзилишича, камонча ўз даврида Марказий Осиёда кенг оммалашган чолғулардан бўлган. А.Мароғий “Мақосид-ул-алҳон” рисоласида камончанинг икки тури ҳақида маълумот бериб, уларнинг чолғу косаси ҳинд ёнғоғи, торлари от ёли, косаси ёғоч, торлари эса ипакдан бўлган кўринишлари ҳақида айтиб ўтади ва иккинчисининг товуш садоланишини биринчисиникидан устунроқ кўяди.

Камонча ғижжакка турдош чолғу бўлиб, улар бир-биридан торлар сони ва косахонанинг тузилиши билан фарқ қилган бўлиши мумкин. Бу соз бизнинг давримизгача етиб келмаган. Аммо ўзбек ғижжагига ўхшаш замонавий чолғу бугунги кунда Эрон, Озарбайжон каби давлатларда камонча деб аталади.

Араб истилоси давригача камонли чолғулар мавжуд бўлгани ҳақида маълумотлар мавжуд, бироқ унинг мусиқа амалиётида оммалашган, оммалашмагани номаълум. Айрим маълумотларда ёзилишича, Ислом цивилизацияси даврида (VII-X) сарой маросимларида камонли созлар умуман иштирок этмаган. Сабаб, асрлар давомида бу чолғуга нисбатан сеҳр жоду ва ахлоқсизлик манбаи сифатида қараш мавжуд бўлиб, уларни эшитиш макруҳ ҳисобланган. Ҳатто миниатюраларнинг бирида шайтон бир кўлида камонли соз, иккинчиси май ушлаб тургани тасвирланган.³

Балки, бу чолғудан чиқаётган сеҳрли овоз май каби одамни беҳуш қилиши туфайли шундай талқинларнинг пайдо бўлгандир. Мусиқага оид рисоаларнинг бирида таърифланганидек, камонни ғижжакка тортган эди, бир садо чикди. Ваҳший ҳайвонлар, қушлар, қанча-қанча халқ хайратда қолдилар. Ўзларини сахрога урдилар, жинни бўлаёздилар.⁴

Ўрта асрларга келиб камонли чолғулар катта мавқега эришди. Тараққиёт давомида ғижжак сози аввалига уч, кейинчалик тўрт торли кўринишларга эга бўлди. Манбаларда ёзилишича, уч торли ғижжак мақом ижрочилигида кенг қўлланилган. Косаси мис ёки кокос ёнғоғидан тайёрланган ғижжакларнинг овози жарангдор ва ёрқин бўлиб, томоқдан ижро этувчи энг яхши тенор тембрига яқин турган.

Ғижжакнинг асрлар давомида такомиллашиб бориши натижасида шакл ва тараннум мезонлари ҳам бойиб борган. Мана шу иккала мезон эса азалдан чолғуларнинг маънан ва моддий қийматини белгилашда асос эди. Ҳолбуки, ушбу мусиқа чолғуси шунчалар гўзал овозга эга экан, уни халқнинг ўз қимматли тарихига эга маънавий мулки эканлигини-да эътироф этиш ўринлидир.

³ Джани-Заде. Арабский уд в музыкальной культуре Исламской цивилизации. Djaniz @mail.ru

⁴ Дарвеш Али Чангий “Рисолаи мусиқий” кўлёзма(Б.Ашуров таржимаси)ЎЗР ФА ШИ-1, инвентарь № 468.

**Муҳаммадали
ҒАФҒОР**

Сенга соғинганим айтаман сўзсиз

* * *

Еттита акам бор,
Саккизта янгам,
Онам хизматда.
Боласи касалми,
Онамга чопар,
Ўзи бемор бўлса, онам чопади.
Саҳарлаб чой дамлар,
Белини ушлаб,
Гоҳо хамир қориб нон ҳам ёпади.
Сен ҳам уйланмадинг, нолир бечора
Ўтирармидим мағрур, тўрда шоҳона.
Кейин жилмаяман:
– Қочиб кетмайди,
Мендан ҳам ажралиб қолманг деб она.

Етита акам бор – еттиминг ташвиш,
Иши юришганда, йўқламас ойда.
Ғам келса, ҳар куни уйга қатнайди,
Хотиндан нолийди, уйдан нолийди,
Ўғлимга пойабзал, қизимга палто,
Молига сомон-у, товуғига дон.
Йўлидан ким чиқса, барини тишлаб,
Менда тўхтайди:
Эрк ҳақида сўйлайман эртақ,
Шоир бўлмоқликни айтаман ёниб.

Муҳаммадали ҒАФҒОР – 1997 йилда тугилган. Ўзбекистон Журналистика ва оммавий коммуникациялар университети талабаси. Шеърлари республика матбуотида чоп этилган. “Зомин-2023” семинари иштирокчиси.

Қўлини силтайди:
– Ўқима чўпчак,
Тўртта шеъринг билан қорин тўймайди.

Еттита акам бор,
Бориға шукур,
Биттаси авлиё, биттаси далли.
Бириси жанжалкаш, бириси алкаш,
Онамни кун етмай келган ажали.
Еттита акам бор, етти коинот,
Еттига бўлинган курраи замин.
Дунёнинг бор дарди шуларга тушган,
Дунё битса битар, битмайди ғами.
Мен эса онамнинг оёгин қучиб,
Шеър айтиб бераман, қўнгил тўймайди.
Эрта, нима бўлса бўлар ҳаётим,
Фақат қорин учун яшаб бўлмайди.
Майли, ҳаммаси ҳам ўзин йўлига,
Дунёни бегона билганлигим рост.
Шоир сиғармиди кичик ҳовлига,
Гоҳида дунёга сиғмайман бироз.

Еттита акам бор,
Мен саккизинчи...

* * *

Сенга соғинганим айтаман, сўзсиз,
Гул олиб бормайман сени кўргани.
Қурбим йўқлигидан эмас,
Ҳаттоки биладан сенга ёқшин –
Оппоқ атир гуллар, оппоқ нигоҳлар.
Оқарган сочларим бундан мустасно.

Сенга хат ёзаман оппоқ қоғозда,
Бирор доғ бўлмайди, ё сиёҳ изи.
Оқ китобдан ўқийман шеърлар,
Бирор мисра туширилмаган,
Бирор сўзга тушмайди кўзинг.
Оппоқ тонглар бағрида сенга
Шеър ўқийман сўзсиз, севгилим.

Оқартириб юборар ерни
Оқ ёмғирлар,
Оҳ, ёмғирлар бунчалар хушрўй.
Тушларингга кирмаган бахтни
Йўлларингга этаман инъом.
Оқ денгизнинг соҳилларида,

Умр тугаб келар интиҳо,
Ажал билан бўламан дучор.
Шунда униб чиқа бошлар мазорим узра,
Сенга тутмаганим оқ атир гуллар...

ТЕРМА

Томчи, томчи, дона, дона,
Ёғар ёмғир, ёғар ёмғир.
Тоғлар қўксида дўлона,
Тўкилмоқда оғир, оғир.

Мен борарман қўлда асо,
Саманларим сайратгани.
Қулунларим ясов, ясов,
Эгар ёлин таратгани.

Юмғуч қани қўйдим ўриб,
Узум тердим сават, сават.
Онам кетди совчи бўлиб,
Ойбарчинни қўлин сўраб.

Кулбарларни тутиб келдим,
Томга солдим қалин қамиш.
Култепадан ўтиб келдим,
Булоқларга чайиб калиш.

Наввосларга солдим сомон,
Чечам айрон қуйиб берди.
Бир замонлар қодир чўпон,
Кенжа қизин суйиб эдим.

Осмонга ўт қалаб ётдим,
Юлдузларни санаб ётдим,
Тушларимда чўпон қизни,
Сочларини силаб ётдим.

Кўз юммасдан янграр азон,
Отам даштга кетган саҳар.
Белимга нон тугуб чопдим,
Эгатларга кулоқ тарар.

Ерга уриб ёрдим тарвуз,
Юрагини юлиб едим,
Шоқол изи тўлган полиз,
Кеч кузгача жавлон урдим.

Томчи, томчи, паға, паға,
Ёғар ёмғир, бўралар қор.
Чўян печга тезак қалаб,
Баҳоргача ётдим... Дамдор.

БОЛАЛИК

Шудрингга юз чайиб уйғонар қуёш,
Тоғларнинг кўксида кўзёра олам.
Қўшқулоқ кўтарган, ва бир киса тош.
Иштонбоғи тушиб келётган бола.

Илон терисини тўқмоққа жойлаб,
Бир хўржин олмани эшакка ортди.
Даштдан кўшиқ қуйлаб қайтади уйга,
Танглайига ташлаб парча новвотни.

Каптарлар инидан полапон овлаб,
Коптогин дарёга оқизиб қўйган.
Кўзи кизаргунча чўмилиб сойда,
Ғаллани лош қилиб юборган қўйлар.

Эски калиш йиғиб кўча куйларда,
Шишага музқаймоқ сотган амаки.
Рангли сув ўғирлаб қочган тўйлардан,
Тўрва халталардан шимиган чакки.

Тунда далага мол ҳайдаб жўнаган,
Кўракка тўлдирган бугдой халтани.
Сигирин тўлғоғин кутиб кўрада,
Суюнчига чопган мақтаниб.

Сувга қулча ташлаб берарди онам,
Танглайин куйдириб қуруқ чой босган.
Ох қандай, эсласак арзигулик дам,
Бахт кутиб юрмасдик бирорта қиздан.

* * *

О Ҳисор бағрида унган наъматак,
Беором руҳимга даволар айла.
Мен хаёлинг олиб сойга чопаман,
Сен ҳам эчкиларинг сой томон ҳайда.

Янги китоб олдим – Ўлжас Сулаймон,
Сенга ўқиб бергум Белла ҳақида.
Чопоним барини ерга тўшайман,
Елкамга бош қўйиб тинглайсан шеърлар.

«Ёзда бир қиз келди жануб шаҳарга,
Бир жуфт кокилида бир жуфтоқ бантик.
Кўҳликкина қиз у,
Исми унинг Белла...»¹

Адирда уфурган ялпиз ифори,
Тойларнинг дупури, қушлар шовқини.
Қўнжимга тўлдириб ғўра зардоли,
Тўйгунча хўплаймиз баҳор шавқини.

Юрсангчи дарёнинг хув қирғоғида
Булоқ бор, кафтимда қўяман сувлаб.
Яноғинг апрелнинг қизғалдоғидай,
Япроғинг шамолга совурмам қўркма.

Кун бўйи кезинди руҳимизда тонг,
Юзларимга қўнди капалак – ўпич.
“Энам ўлдиради. Ёйилмоқда шом”
Кунботар томонга боқдинг фаромуш.

“Кузатма, одамлар қайтар даладан
Энди мен кетаман хайр, кеч кирар.”
Одамларку майли гуллаб қўймаса
Энанг қулоғига манов эчкилар.

ЯКУН...

Кетаман барибир,
сен эса мағрур
бирор бегонага босасан юрак.
Эсласанг қарғайсан,
Худодан топгур,
Ўзингни фаришта санайсан, албат.

Ҳа, мен айбдор,
Сен тонгги сабо,
Фақат мен,
Алданган кузги япроқман.
Мени қарғишларга қўмма, дилрабо,
Мен сени топаман,
Худодан топсам...

---

¹ Ўлжас Сулаймон мисраси

G'ALATI ASHULA

Hikoya

Aziz YOQUBOV

Suyimaning oppoq chiroyli mushugi bor. Qizcha uni juda-juda yahshi ko'radi. U qachon ko'chaga chiqsa albatta mushugini o'zi bilan olib chiqadi. Agar olib chiqmasa bormi, mushugi miyovlab odatiy "harxasha"sini boshlaydi-da. Qisqasi, egasi bilan mushuk bir-birisiz turolmaydi, bir-birlarini yo'qotib qo'ysa darrov izlashga tushadilar. Agar siz ko'chada ketayotib ko'zingiz yoqimtoy bir qizchaning mushuk ko'tarib olganiga, mushukning ranggi esa oppoq, yunglari pahmoq ekanligiga ko'zingiz tushsa va yana ular bir-birlaridan ajralolmayotgan bo'lsa, bilingki, biz sizga gapirib bermoqchi bo'lgan Suyimaga duch kelibsiz.

Suyimaning Zamira degan o'rtog'i bor. Ikkovlon birga o'ynashni yaxshi ko'radi. Shu kuni ro'paradagi darvoza eshigi ochilib Zamiraning boshi ko'rindi.

U dugonasini ko'rib qo'li bilan "kel" ishorasini qildi. Suyima tushunmadi.

– Ha, nima deysan? Imlab o'tirmay gapir.

– Suyima, bu yoqqa kel, – dedi Zamira yana qo'li bilan imo qilib.

– Nima demoqchisan?

– Sen kelaver, keyin aytaman.

Suyima mushugini ko'targancha qiziqsinib Zamirani oldiga bordi.

– Nima deysan?

Zamira u yoq-bu yoqqa alanglab:

– Bir narsa ko'rsatsam qo'qmaysanmi? – dedi.

– Sen oldin ko'rsat-chi.

– Shoshma, avval qo'rqmayman degin, keyin ko'rsataman, gapirmasang ko'rsatmayman.

Suyimaning jahli chiqdi.

– E, bor-ye. Ko'rsatmasang, ko'rsatma, – u endi ortiga o'girilib ketayotgan ham edi Zamira yana to'xtatdi:

Aziz YOQUBOV – O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan jurnalist, Respublika xalq maorifi a'lochisi. 1932 yilda tug'ilgan. Nizomiy nomidagi (hozirgi A. Navoiy) pedagogika universitetini tamomlagan. Uning "Kichkina doktor", "Fotimaning quvonchi", "Guli degan qiz", "Orzulari bir olam bola" kabi hikoya va ertaklar kitobi nashr etilgan.

– Ha mayli, beri kel, ko‘rsataman, – u shunday deb hovli chekkasidagi hujraga kirib ketdi. Saldan keyin u yerdan usti yopiq, kichkina chelakni ko‘tarib chiqdi. Keyin qopqog‘ini sal ocharkan:

– Mana, qara, – dedi.

Suyima chelakdagini ko‘rib ho-holab kulib yubordi. Zamira hayron bo‘lib dugonasiga qararkan, uning nimaga kulganiga tushunmasdi.

– Chelakchadagi nima ekan, a? Sen uni ko‘rib qo‘rqarsan desam, kulib yubording. Aytaqol, nima ekan u?

– Zamira, nahotki sen shuni ham bilmasang E, qo‘y, – dedi.

Shu payt Zamiraning akasi Nosir maktabdan kelayotganini ko‘rib qizcha yugurib chelakni joyiga qo‘yib chiqdi. Akasi kiyimlarini almashtirib, yuvinib, ovqatlanib oldi. Zamira esa akasiga hech narsa demay hovlidagi gullarga suv quyib yurdi. Bir mahal akasi hujraga kirib o‘sha usti yopiq chelakchani supaga qo‘ydi.

– Aka, bu nima?

– Voy, shuni ham bilmaysanmi? Bu oddiy qurbaqa-ku.

– Siz undan qo‘rqmaysizmi?

– Nega qo‘rqaman, qiziqsan-a.

– Aka, uni nima qilasiz?

– Uning rasmini ishlayman, – dedi akasi: – Rasm o‘qituvchimiz har biringlar turli jonivor rasmlarini ishlab kelinglar, degan. Men qurbaqa rasmini chizgim keldi. Boya maktabga ketishdan oldin ko‘cha arig‘i yonida qurbaqa ko‘rib chelakchaga solib qo‘ydim. Endi rasmini ishlab, yana eski joyiga qo‘yib yuboraman.

– Aka, – dedi Zamira, – chelakcha qopqog‘ini ochib, uni ko‘rib qo‘rqib ketdim. Men ilgari qurbaqani hech ko‘rmaganman. Endi qayerda qurbaqani ko‘rsam qo‘rqmayman.

Akasi chizgan rasmini singlisiga ko‘rsatdi.

– Qara, rostanam qurbaqaga o‘xshaydimi?

– Rost, huddi tirik qurbaqaning o‘zi, – dedi Zamira kulib.

– Yaxshi, endi men uni maktabga olib borib o‘qituvchimga ko‘rsatsam bo‘ladi, – dedi va qurbaqani chelakchaga solib uni eski joyiga qo‘yib yubordi.

Qurbaqa chelakchadan tusha solib “vaq-vaq”laganacha o‘zini qamishlar panasiga urdi.

Zamira yugurgancha Suyimani oldiga keldi:

– Men bilib oldim. Chelakdagi yuvosh jonivor qurbaqa ekan. Men undan bekorga qo‘rqib yuribman. Qiziq, u “vaq-vaq” deb ashula ham aytarkan. Uning ashulasi juda g‘alati-a?! – dedi kulib.

ЭРКАБОЙ ЧОЛНИНГ ЭРКАТОЙИ

Муҳаббат ҲАМИДОВА

Биз олтмишинчи йиллар болалари “Гулхан”нинг уddaбуронлиги боисми ёки Худойберди аканинг омадими Шум боладан ҳам аввал Ҳошимжонни таниганмиз. Гап шундаки, 6-синфда ўқиётган чоғларимизда “Гулхан” журналида “Сеҳрли қалпоқча” қиссаси эълон қилинди. Биз синфдошлар асарга шунчалик берилиб кетдикки, қиссанинг давоми чиқадиган кейинги сонни онаси хўроққанд олиб келишини кутган боладай орзикиб кутардик. Назаримизда Ҳошимжон ёнимизда яшайдигандек. Чунки қиссада бизнинг қишлоқ тасвирланганди-да. Шунинг учун биз болалар ҳамма ишни йиғиштириб сеҳрли қалпоқчани қишлоғимиздан излашга тушганмиз. Эски омборхоналар, шийпонлар, оғилхоналар-у, ертўлаларни тит-питини чиқариб ташлаганмиз. Ҳатто корейс шоликорлари яшаган, аммо ёниб кетиб харобага айланган Қаторқўрғон вайроналаридан қалпоқчани қидирдик. Онаминг у ерга борма бойўғлихона бўлса, тагин жин-пин чалиб кетмасин, деган ваҳималари ҳам аҳдимиздан қайтаролмаган. Изланиш бесамар кетмади. Қатор қўрғоннинг шундоқ биқинида бир пайтлар Орифхўжа бой қурдирган ташландик шийпонни сезилар сезилмас дўшпайиб турган тоқчасини бузганимизда у ердан кичкина сопол кўза топдик. Ичига қўл тиқишга қўрқиб шоша-пиша ерга ағдардик. Аввал чириб битган шойи рўмолча кетидан беш-олтита мис танга, аллақандай муҳрга ўхшаган нарса чиқди. Уни олиб мактабга югурдик. Тарих ўқитувчимиз, 2-жаҳон уруши қатнашчиси, Ўзбекистон радиосининг диктори Абдуқодир ағай Тажибаевга кўрсатдик. Зўр нарса топибсизлар, уни тарих музейига олиб бораман, сизларга мукофот беради. Сизлар ишингизни давом эттираверинг, дедилар. Рухланиб кетдик. Изланганга толе ёр. Колхоз молхонасидаги охурдан Исмоил деган ўртоғимиз туллаган бир телпак топиб чиқди. Исмоил табиатан бўш-баёв бола эмасми, болалар, қаранглар, сеҳрли қалпоқчани топдим, уни ким биринчи бўлиб кияди, деб турибди. Эҳ, нодон, агар уни мен топганимда ҳеч кимга

Муҳаббат ҲАМИДОВА – “Шухрат” медали соҳибаси. 1955 туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Изингиздан борамиз”, “Асабингизни асранг”, “Қора жўжа”, “Алданганни алдама”, “Сеҳрлар бола”, “Кокилли илон”, “Ҳакка холанинг ҳангомаси”, “Топишмоқми ё тез айтиш”, “Фирдавснинг саргузаштлари” номли қисса ва ҳикоялар тўпламлари чоп этилган.

билдирмай кийиб олардим-да, хаммани кўрқитардим, деб ўйладим. Болалар, аввал энг каттамыз, йўқ энг бўйи новчамиз, йўқ яхшиси Муҳаббат кийсин, у қиз бола деб тортишиб турганида ферма қоровули Абдиқайим тоға келиб қолди. Гап нимадалигини англагач, телпакни қўлига олиб узоқ тикилди. Кейин афсус билан бошини чайқади. Э, баччағар куялар сизлардан олдин қалпоқни сеҳрини еб қўйибди. Энди уни кийганингиздан фойда йўқ, – дедилар мўйнаси илма-тешик бўлиб кетган телпакни ичини ағдариб кўрсатаркан. “Ҳафсаламиз пир бўлиб бараварига “уфф”, деб юбордик.

– Майли, ўксинманглар, мен ёзувчига хат ёзиб юбораман, балки Ҳошимжоннинг қалпоғини сизларга олиб берар, – дедилар айёрона жилмайиб. Биз қоровулга ишониб қиш келгунча дам унинг олдига, дам почтага югуриб чарчамадик. Югуриб юриб мактабни ҳам битириб қўйдик. Шукр насиб қилган экан, сеҳрли қалпоқча билан эмас унинг ижодкори билан ҳеч кутилмаганда учрашдим.

Университетни тугатиб “Гулхан” журналида ишлаётгандим. 1978 йилда Бош муҳарриримиз Тўлқин Қозоқбоев бошқа ишга ўтиб кетгач, бу лавозимга... топдингиз нақ Худойберди Тўхтабоевнинг ўзлари раҳбар бўлиб келдилар. Бирга ишлаш жараёнида нима сабабдан ёзувчини асарларини ҳеч қаерда қоқилмасдан, яйраб ўқишимизни, сўзлар сарёғдай қалбимизга сингиб боришини сирини англагандай бўлдим. Отаси Тўхтабойдан икки ёшидаёқ етим қолган, она меҳрига қонмаган, ўгайлик азоби бошига тушган ёш Худойбердини ўксик бошини меҳр билан силаган бобоси Эркавой чол, момоси Робиябиби фарғонача сўзамоллик, теша тегмаган ташбеҳлар, ҳар биттаси битта ривоят мазмунини берувчи мақол ва маталлар билан ёвузлик албатта яхшилик томонидан маҳв бўлишига, қоронғи кунлар ордидан яхшилик келишига, яхшилар албатта мурод-мақсадига етишига ишонтирувчи эртақлар, ривоятлари билан унинг қалбини ёритибгина қолмай унинг сўз бойлигини ҳам оширишган экан.

Жамоамиз атиги 10 кишидан иборат эди. Худойберди ака ҳар биримиз билан алоҳида-алоҳида суҳбатлашдилар. Фелъетончиликлари кўзиб кетиб орқаваротдан биримизни бошқамиздан ҳам сўраб-суриштирибдилар. Натижа таҳририят йиғилишида маълум бўлди.

– Аҳвол ёмонам яхши, – дедилар, – одатларига хос бошларини сарак-сарак қилиб. Яхшилиги, жамоа жуда аҳил, бир-бирингизга меҳрибонсиз. Ёмонлиги, ўзаро рақобат йўқ, рақобат, соғлом рақобат бўлмаган жойда ўсиш бўлмайди. Журнални бугунгидан ҳам қизиқарли чиқиши учун ўзимизга, ижодимизга танқидий кўз билан қарашимиз керак. Ниятим сизларни бир-бирингиз билан уриштириш бўлмагани учун бунинг яхши ечимини топдим. Ҳафтанинг ҳар чоршанбасини ижодий кун деб белгилаймиз. Темирвой (Темур Убайдулло), Фармон Райҳон шу куни албатта битта шеърми дostonми, Муҳаббат, Нодира ҳикоя, эртақ лавҳа, Мирвосил расм чизиб келасиз. Шу ерда муҳокама қиламиз.

Шу қарор билан йиғилиш тугади. Бироқ орамиздан кимдир, ҳар ҳафта янги мавзу топиш осон эканми, деган шекилли бош муҳаррир бизни яна чақирдилар.

– Мавзу топиш қийинмас, кўчадаги тошга қоқилиб кетсанг битта мавзу чиқади. Атрофингиз тўла бола-бақра, уларни гапга солинг. Болаларимиз эртақ эшитиб катта бўлган. Бундай болалар саргузаштгалаб бўлади, мактабга боринг, ўқувчилар ҳаётини ўрганинг. Бозорга боринг одамларни кузатинг. Салбий қаҳрамон ҳам, ижобий қаҳрамон ҳам атрофингизда айланиб юрибди. Фақат уни топиш учун

кузатувчан бўлиш керак, – дедилар. – “Ширин қовунлар мамлакати”нинг бош қаҳрамони Ҳошимжоннинг ўртоғи Ақром қовунчи аслида ўзимнинг ўртоғим бўлган. Қишлоқни четида мол боқардик. Шунда шамол бурнимизга қоврилган чучваранингми, тандирда ёпилган сомсанингми ҳидини олиб келиб урарди. “Оҳ, кимдир нон ёпди”, дердим тамшаниб. “– Кимдир эмас, Ризвон хола қовоқ сомса ёпди,” – дейди Ақром ҳавони яхшилаб искаб. Кейин орқа томонга ўгрилиб, – “Толқонни Шокир тоғани кампири ковурыпти”, – дерди бурнини меҳр билан силаб. Уни хусусиятини яхшилаб ўрганганим, роман ёзишимга сабаб бўлган. Шундай экан, сиз ҳам кузатишда давом этинг, – дердилар ишонч билан. Ана шу йўл-йўриқлар туфайли мен браконерларга қарши курашган болалар ҳақида “Газетада сурати чиққан бола” қиссасини ёзиб, устоздан мақтов эшитганман, Озод Шарофиддиновнинг эътирофига эришганман. Бу ноёб маслаҳат қаламимизни чархланишида ҳозиргача аскотиб келмоқда. Устозни Аллоҳ раҳмат қилган бўлсин.

Ўша саксонинчи йиллардаёқ Худойберди ака болаларни китобга қизиқтириш, китобхонликни оширишга жонбозлик қилардилар.

– Болтиқбўйи республикаларида бўлганимда ўргандим. Уерда ҳар йили нашр қилинган китоблар сони ҳар битта болага тўрттадан тўғри келар экан. Бизда эса ҳар тўртта болага битта китоб тўғри келади. Асқад Мухтор, Ёқубжон Шукуров, Ҳаким Назир, Носир Фозилов, Фарҳод Мусажон, Латиф Маҳмудов, Анвар Обиджондай забардаст ёзувчилари бор давлатда шундай бўлиши мумкинми? – дердилар.

Бир куни таҳририятга Ҳаким Назир билан Ғайратий домла келганида Худойберди ака куйиб-пишиб юқоридаги фикрларини такрорладилар.

– Худойберди, кўпам қизишманг. Ўша сиз Болтиқбўйи деган республикаларда тўртта оилага бир яримта бола тўғри келади. Бизда эса ҳар битта оиланинг камида 5-6 та боласи бор. Шундай экан ноширларга ҳам осон эмас-да, – деб жилмайдилар Ғайратий.

– Тўғри, тўғри, – у кишини гапини маъқуллади Ҳаким Назир. Кейин устозга юзланди, – Худойберди, ҳозир журналингиз неча нусхада чиқяпти.

– 570 минг нусхада, – чиройи ёришди устознинг.

– Демак Ўзбекистондаги ўшанча хонадонга “Гулхан” кириб боряпти. Энди шу рақамни камида ўша хонадондаги бешта болага кўпайтиринг-чи...

– Ҳа, сизларни тушундим, янги асар ёзишингиз билан “Гулханга” олиб келаверинг. Журнал болалар адабиётининг минбари бўлади. Шунда китобхонлик бўйича Болтиқбўйдагиларни доғда қолдирамиз, – деди устоз.

Худойберди ака жуда бағри кенг устоз эдилар. Энди адабиётга кириб келаётган истеъодларни пайқашлари билан унга хат ёзардилар. Дарвоқе, у киши журналхонлар хатларига жиддий эътибор берардилар. “Қишлоқларда жуда кўп истеъодлар ўзини англамай юрибди. Биз уларни кашф қилишимиз керак, бунда бизга хатлар ёрдам беради” дердилар. Таҳририятга келган ҳар бир хатга албатта жавоб ёзардик, фойдаланишга ҳаракат қилардик. Эълон қилинган танловлар ҳам ўз самарасини берди. Икки йил ичида хатларимиз 3 мингтадан 15 мингтага етди. Журналда хатлар бўлими ташкил қилинди. Журналхонлар билан яхши алоқа йўлга қўйилди. Зафар Комилов, Умарали Қурбонов, Зафар Исомиддин, Маъмур Қаҳҳор, Чори Латипов, Ҳошимжон Мирзараҳимов, Неъмат Душаев, Муҳаббат Отамирзаева, Фароғат Камолова, Нурхон Райимова, Мамасоли Саримсоқов, Қўзибой Абдужалилов, Туроб Юсуф (Қоржовов), Меҳрибон Қобулова ана шу

мактублар кашфиёти десам хато бўлмайди. Бош муҳаррир нафақат ёш қаламкашлар, балки ёш рассомлар ижодини ҳам диққат билан кузатардилар. Поплик мактаб ўқувчиси Ортиқали Қозоқов кетма-кет расмлар чизиб юборди. Ундаги қобилиятни сезган раҳбаримиз расмларини машҳур мусаввир Чингиз Аҳмаровга кўрсатиб, “Оқ йўл” ёздириб ёш рассомнинг асарларини журналда чоп эттирдилар. Бош рассом Мирвосил Одилмовни унинг уйига юбордилар. Ортиқали рассомликка ўқиб юрган чоғларида моддий ёрдам сифатида чизган ишлари учун қалам ҳақи олиб турди. У бугун Республикада хизмат кўрсатган санъат арбоби, машҳур рассом.

Бир куни ишга ҳаяжон билан кириб келдилар.

– Мен “Капитан Тенкеш” фильмини, Иззат Султоннинг “Номаълум киши” драмасини ўқиб шунга ўхшаш асар ёзишни режалаштириб юрган эдим. Примкул акадан (Примкул Қодиров) Зарафшон воҳаси томондан чиққан халқ орасида Намоз ўғри лақаби билан машҳур бўлган исёнчи ҳақида эшитдим. Самарқанд тарафларга бориб унинг ҳаётини қисман ўргандим. У 1900-1906 йилларда бошланган миллий озодлик ҳаракатига раҳбарлик қилган экан. Кеча мени Шароф Рашидов қабул қилдилар.

Намоз ботир халқ қаҳрамони, миллий озодлик ҳаракати етакчиси бўлган. Унинг ҳаётига қизиқаётганингизни эшитдим. Сиздан ҳам илтимос, ҳам таклиф. Уни халқ қаҳрамони даражасида тасвирланг. Халқимиз жасур ўғлонини таниб олсин. Мен вилоят раҳбарларига айтиб қўяман, сизга керакли барча ёрдамни беришади, дедилар. Шароф ака ниҳоятда фариштали, бунинг устига ширали овозларида аллақандай салобат ҳам бор эди. Аксига олиб уч кун бурун тишим тушиб қолганди. Ўшандан истиҳола қилиб гапиришдан чўчидим. Маъкул маъносида қалламни лиқиллатиб туравердим. “Сизни менга жуда гапга чечан” дейишганди, – дедилар Шароф ака жилмайиб кейин, – Ҳа майли, бор маҳоратингизни романда кўрсатасиз, деган умиддаман, деб хайрлашдилар деб ўргаларидаги суҳбатни айтиб бердилар. Шундан сўнг устоз тез-тез Самарқандга борадиган бўлиб қолдилар. Кейин роман ёзишни бошлаб юбордилар. Мен, Захро, Лола галма-гал диктовкада ўтирамыз. Устоз воқеаларни шундай образга кириб ўқийдиларки, ўзимиз ҳам ўша оламда яшай бошлаймиз.

– Бўлди-ей, – дедилар тўсатдан “Ғунча”нинг машинисткаси Мукамбар опа устоз Номоз ботирнинг рафикаси Насибани тўлғоқ тутган чоғларини тасвирлаётганларида, – ўзимнинг Феруза қизим дунёга келаётган чоғларида ҳис қилган ҳолим эсимга тушиб, ҳаммаёғим оғриб кетди.

– Кеча Санобархон ҳам, (у кишининг энг биринчи ўқувчиси, танқидчиси рафикалари эди) бўлди дадаси ҳозир туғиб қўяман, деб қорнини ушлаб қолганди, – деди Худойберди ака диктовкани тўхтатмай. Мукамбар опа белини ушлаб аста чиқиб кетди. У пайтда на мен, на Лола, на Захро дунёда бундай азоблар борлигидан беҳабар эдик. Ниҳоят 18 босма табақли роман нашрдан чиқди. Китобхонлар илиқ кутиб олишди. Шу орада мамлакат раҳбари Шароф Рашидов яна Худойберди Тўхтабоевни қабулига чақирди. Роман ҳақида яхши фикрлар айтиб, миннатдорлик рамзи сифатида дастхатлари туширилган олтин пероли авторучка совға қилдилар.

Ҳар нарсанинг бошланиши бўлганидай якуни ҳам бўлар экан. 1983 йил январида Устоз ҳаммамизни хонага йиғдилар.

– “Тулхан”жон билан биз тенгдош, тенгмайсамиз. Шу боис у билан ҳам, сизлар билан ҳам бир-биримизни яхши тушундик. Мен бу ерда мазза қилиб ишладим.

Шу ерда иккита роман, бир қанча ҳикоялар ёздим. Болалар журнали таҳририяти жуда беғубор даргоҳ. Ўзимга қолса пенсиягача шу ерда ишлаган бўлардим. Лекин мени “Шарқ юлдузи” журналига ишга ўтказишди. Бу журнал ҳам шу бинода, Худо хоҳласа, узоқлашиб кетмаймиз. Ҳамкорлик қилаверамиз. Чунки мен бутун вужудим билан болаларни яхши кўраман, – дедилар.

Орадан уч йил ўтиб “Ёш куч” журнали ташкил қилинди. Унга Худойберди акамиз бош муҳаррир этиб тайинландилар. Журналнинг илк сони ҳам “Гулхан” ҳамда “Ёшлик” журнали бағрида тайёрланди. Устоз атрофига Эркин Маликов, Шохруҳ Акбаров, Хуршид Дўстмуҳаммад, Бахтиёр Каримов каби забардаст ижодкорларни тўплади. Кўп ўтмай “Ёш куч” журнали эл оғзига тушди.

Аллоҳ бандасига тоқатидан ортиқ синов юбормас экан. Бандаси агар ўша синовни чиройли сабр, бардош билан енгса Яратганнинг унга ажри мукофотлари бўлар экан. Худойберди акамиз ўша оғир йиллар, етимлик азоби, дарбадарликни сабр билан енгганлардан. Шу боис Аллоҳ у кишига Хадичаи Кубродай сиддиқа, ҳамфикр, ҳаммаслак, оқила, зукко аёл Санобар опани умр йўлдоши қилиб берди. Устоз ҳар бир ишда, фарзандлар тарбиясида, хатто ижодда ҳам унга суянди. То умрининг охиригача ҳам фарзандларимдаги яхши хулқ уларга онасидан ўтган деб фахрланиб юрдилар. Бири-биридан одобли, хушхулқ олти фарзанд, фариштадай набиралар Худойберди аканинг бахтига айланди. Яна Аллоҳ у кишига сўзига кирувчи, айтган мақомига йўрғаловчи, чарчоқ билмас ўткир қаламни бердики, бу қалам уни дунёларга танитди. Устоз умридан ҳам барака топди. Сал кам тўксон йил умр кўрди. Ҳаётининг сўнгги кунигача ҳам болалар даврасида бўлди. Республикада адибнинг оёғи етмаган мактаблар жуда кам қолди.” Зангори экран”да Доно бобо бўлиб мамлакат болаларининг маслаҳатгўйи, катта дўстига айланди. Бундай умрга ҳавас қилмай бўладими, шу эмасми устозни Яратган сийлагани.

Ўлим ҳақ. Туғилган инсон борки бир кун бу фоний дунёни тарк этади. Ундан қилган ишлари, эзгу амаллари қолади. Устоз ҳам мана неча йилдирки орамизда йўқлар. Ўзлари ўхшашни истаган, меҳр кўрган, меҳр қўйган, соғинган Жаннати одамлар сафида жой олганлар, илоҳим охиратлари обод бўлсин.

Бугунги болалар адабиётида у кишининг ўрни жуда-жуда сезилади, ажойиб лутфларини, кўнғирокдай овозларини соғиняпмиз. Бизга бир нарса таскин беради. У кишини севикли қаҳрамони Ҳошимжони ҳамон Сарик деви билан дунё бўйлаб учиб юрибди. Дунё болаларига ўзбек деган миллатни, унинг беғубор болалари оламини танитишда давом этмоқда. Зеро ёзувчининг умри яратган асарлар туфайли абадиятга дахлдор.

Адабий ҳаёт

* * *

1 ноябрь. Мустақиллигимизнинг 32 йиллигига бағишлаб Жиззах вилояти ҳокимлиги ҳомийлигида “Жиззах адиблари” номли китоб чоп этилди. Ушбу китобда Жиззах вилоятида яшаб ижод этган ёзувчилар ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот, асарларидан парчалар келтирилган.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, “Дўстлик” ва “Меҳнат шуҳрати” орденлари соҳиби, ёзувчи ва таржимон Орзикул Эргашевнинг “Оқар дарё” китоби тақдимоти ўтказилди.

* * *

Таникли шоир ва таржимон Абдумажид Азимнинг тўрт жилдлик “Танланган асарлар”и тақдимотига бағишланган адабий кеча бўлиб ўтди.

* * *

Шоира Фароғат Худойкулованинг “Илоҳий ижоднинг талх ва ширин азоби” деб номланган янги бадиий публицистик асари чоп этилди.

* * *

Ижодкор Шоира Шамснинг “Тупроқ тили” деб номланган янги шеърӣй китоби чоп этилди.

* * *

2 ноябрь. Ўзбекистон халқ шоири Александр Файнберг таваллуд топган кун муносабати билан шоирнинг Адиблар хиёбонидаги ҳайкали пойига гул қўйиш маросими ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида хотира кечаси ўтказилди.

* * *

3 ноябрь. Ёзувчи Маматкул Ҳазраткуловнинг “Қизил ва яшил” номли янги китоби нашрдан чикди. Ижодкорнинг ушбу китобига турли йилларда ёзилган асарларидан саралаб олинган.

* * *

7 ноябрь. Таниқли публицист Асад Мустафоевнинг “Форишликнинг париждаги саргузаштлари” номли янги насрий китоби нашрдан чикди.

* * *

6-8 ноябрь. Туркия пойтахти – Анкара шаҳрида Туркий дунё адибларининг 5-анжумани бўлиб ўтди. Тадбирга иштирок этиш учун туркий тилда ижод қилаётган 100 нафар шоир, ёзувчи, адабиётшунос таклиф этилган. Ушбу ижодий-амалий курултой Адабиёт ва санъат асарлари муаллифлари уюшмаси – ILESAM томонидан амалга оширилди.

* * *

11 ноябрь. Навоий давлат педагогика институтининг Ўзбек тили ва адабиёти факультети қошида ташкил этилган “Қақнус” адабий клуби ташаббуси билан “Сўз юкида Ватан бор” деб номланган тадбир ташкил этилди. Унда атоқли шоир, моҳир таржимон ва мунаққид Вафо Файзуллоҳ билан ижодий учрашув ташкил этилди. Шоирнинг “Из” номли сайланмаси ва “Белгидан белгигача” китобларининг тақдмоти ва талаба ёшлар, ижод аҳли билан адабий учрашув бўлиб ўтди.

* * *

13 ноябрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг катта мажлислар залида “Ўзбекистондадир бахтим, толеим” номли жамоа тўплами тақдмоти бўлиб ўтди. Ушбу тўпламга тожик, қозок, қорақалпоқ ва рус тилларида ижод қилувчи шоир ва ёзувчиларимизнинг ўзбек тилига ўгирилган шеър ва ҳикоялари жамланган.

* * *

14 ноябрь. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, ёзувчи Абдужалол Раҳимов таваллудининг 70 йиллигига бағишланган маънавий-маърифий тадбир ҳамда уч жилдлик “Абу Али ибн Сино” номли китобининг тақдмоти бўлиб ўтди.

* * *

15 ноябрь. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист адиб ва таржимон Маматқул Ҳазратқуловнинг ҳикоялар ва қиссалар тўплами “Қизил ва яшил” китобининг тақдмоти бўлиб ўтди.

МУНДАРИЖА	
НАСРИЙ ҚИТЪАЛАР	
Абдулла ШЕР. Оқ булутдан томчилар.	4
НАЗМ	
Музаффар АХМАД. Сиз пок муҳаббатга, иффатга тимсол.	28
Меҳриноз АББОСОВА. Бир куни борлигим коласан сезиб.	32
Муҳаммад СИДДИҚ. Юраги доғларга саломлар бўлсин.	37
НАСР	
Жўра ФОЗИЛ. Етим сайёра. <i>Ҳикоя</i>	17
Қулман ОЧИЛ. Боғ сайри. <i>Ҳикоя</i>	45
Абдунаби АБДИЕВ. “Муҳаббат чечаги”. <i>Новелла</i>	69
Николай ИЛЬИН. Одамларга ишониш керак. <i>Икки ҳикоя</i>	88
ДУРДОНА	
Яраш ОЛЛАМОВ. Улкан илмий изланиш ҳосиласи.	130
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Нурбой ЖАББОРОВ. “Икки қилич аро...”	55
Абдулла УЛУҒОВ. Ижод машаққатлари оғушида.	93
Яшар ҚОСИМ. Соғинч шуъласи.	97
МЕҲМЕТ АКИФ ЭРСҮЙ — 150 ЙИЛ	
Сирожддин РАУФ. Шоир ижоди ўзбек тилида.	125
ЁШЛАР ИЖОДИ	
Роза ҚУРБОНОВА. Армон. <i>Ҳикоя</i>	107
МУШОИРА	
Абдужаббор ОБИДОВ. Севги шундай кўҳна бир баёт.	110
Ражаб ТУРДИ. Беором туйғулар кирмоқда тилга.	112
Комилжон САЛИБЕКОВ. Қизғалдоққа ўхшаган қиз.	113
Шербек ИСЛОМОВ. Сизнинг йўл бошқадир бизники бошқа.	114
Элёр ХАЙДАРОВ. Қишлоққа борсам гар йўллар хўрсинар.	116
Раъно ХОЛИҚОВА. Сирларингдан ўргулай, дунё.	117
АДАБИЁТ ВА ШАХС	
Муҳаббат САФОЕВА. “Ёнаётган йўл”ни ўқиб. <i>Эссе</i>	134
ТАҲЛИЛ	
Умида РАСУЛОВА. Бадий ижод манзараси.	122
ТАДҚИҚОТ	
Муслимбек ЙЎЛДОШЕВ. Ғазални севмасми бугунги ёшлар?.	119
ВАТАН ТАРИХИ	
Ҳақим САТТОРИЙ. Соҳибқирон ва ғарб.	140
Биби Робиа САИДОВА. “Донишманд Сизиф” романида ички монолог.	150
САНЪАТШУНОСЛИК	
Ўткир ҚОДИРОВ. Гижжақ сози алломалар талқинида.	160
МУТОЛАА	
Тоштемир ТУРДИЕВ. “Заррани китобдай ўқидим...”	138
ХОТИРА УЙҒОНСА ГЎЗАЛДИР	
Муҳаббат ҲАМИДОВА. Эркабой чолнинг эркатойи”	169
БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ	
Муҳаммадали ҒАФФОР. Сенга соғинганим айтаман сўзсиз.	162
BOLALAR DUNIYOI	
Aziz YOQUBOV. G'alati ashula <i>Hikoya</i>	167
Адабий ҳаёт.	174

Шарқ юлдузи

2023

11-сон

Муассис:
**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фаркланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек адабиёти” ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри,
Бунёдкор шоҳкўча, Адиблар хиёбони,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
биноси.

Телефонлар:

71231-23-67, 71231-23-68 903721438

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@umail.uz

sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

14.12.2023

Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆

Офсет босма усулида офсет қоғозда

босилди. Босма табоғи 11,0.

Шартли босма табоғи 15,4.

Наشريёт ҳисоб табоғи 17,2.

Адади 5200 нусха.

Буюртма № 9

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рақам билан рўйхатга олинган.

“НАКИМА NASHR GROUP”

МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри Юнусобод тумани,

Ифтихор кўчаси 117-уй 19-хонадон.

Журнал ойда бир марта чоп этилади.

Муҳаррир:

Дилфуза Маҳмудова

Мусаҳҳих:

Моҳира Ҳусанова

Веб-сайт муҳаррири:

Байрам АЛИ

Саҳифаловчи-дизайнер:

Аҳбор Маликов

Copyright © “Шарқ юлдузи”